

2017

ROUND

FRIVILLIGHED

KURATOR

ARKÆOLOGI

ROMU 2017

© Forfatterne og Museumsforlaget ROMU

Redaktør: Laura Maria Schütze

Omslag og grafisk tilrettelæggelse: Trine Sejthen

Tryk: Dystan & Rosenberg ApS

Papir: Omslag: Munken Lynx, Indhold: Arctic Matt

Skrifttyper: Gotham | Bookman Old Style

ISBN 978-87-90243-02-9

EAN 9788790243029

ROMU 2017

Årsskrift for Museumskoncernen ROMU

Indhold

07

FORORD

Henrik Bo Nielsen
Iben Bækkelund Jagd

08

REDAKTØRENS FORORD

Laura Maria Schütze

10

TEMA: KURATOR

- 12 Den svævende kjole
- 14 Til Jesus ved Maria
- 16 Lad billedet tale
- 18 Dukke Else. En lille piges bedste ven
- 20 Gådefulde sten
- 22 Et krumsværd
- 24 Hertug Christoffers seglstampe
- 26 Troldkvindens stav
- 28 Blyamuletter med runer
- 30 En skildring af Roskilde Domkirke
- 32 Små skår fortæller
- 34 Da jernbanen kom til Roskilde
- 36 Menneskeoffer
- 38 Prozil-hat
- 40 Tusindårigt hønsefoder
- 42 Aluminias internationale gennembrud
- 44 Et Ulfberthsværd
- 46 Godt klædt på
- 48 En klassiker

52

FRIVILLIGHED

- 54 Vikingetidsskatten fra Lille Karleby**
Ole Thirup Kastholm, Julie Nielsen & Bo Jensen
- 74 Roskildefonden II (1976-86)**
H.L. Algreen-Petersen
- 92 Nationalpark Skjoldungernes Land (2003-17)**
Poul Bjerager

112

ARKÆOLOGI

- 114 Byens centrum i 1000 år**
Jesper Langkilde
- 128 Fra begravelse til bebyggelse i Højby, Lejre**
Katrine Ipsen Kjær
- 150 Et middelalderhus ved Læderstræde i Roskilde**
Jesper Langkilde
- 166 En velbevaret jernalderboplads i Vindinge**
Anne Kirstine Vestergaard og Ole Thirup Kastholm

186

FORFATTERE

Relevans og inspiration

2017-udgaven af ROMU's årsskrift udgives, netop mens de danske museers opgaver i samfundet er sat til fornyet debat. Der er stærke synspunkter om alt fra opgavefordeling til statens økonomiske engagement og rolle i museumsvesnet: Skal staten overhovedet spille en rolle, spørger nogle, mens andre udlægger museerne som "støvede" og "kedelige" og ønsker sig forandring for enhver pris. Midt i det hele sætter museernes besøgstal nye rekorder.

I årsskriftet præsenterer vi et bredt udsnit af sager, undersøgelser og fund, der har optaget os i det forgangne år, og de giver forhåbentlig et billede af, hvordan vi fortolker ROMU-museernes opgave.

Som det fremgår, kerer vi os om alle de fem klassiske søjler i museumsloven – indsamling, registrering, bevaring, formidling og forskning – men vi lægger især vægt på at skabe relevante muligheder for, at borgerne kan blive klogere på egne liv. Det handler ikke kun om, hvem vi er, og hvor vi kommer fra, men om også at præsentere fortiden så kvalificeret og i så relevante sammenhænge, at de besøgende kan tage historien med ind i nuet. Mange oplever, at vi lever i en kompleks og hastigt forandret verden, og netop dér skal museerne bidrage med struktur, indsigt og inspiration. Vi ønsker at bidrage til at skabe dannelsesmæssig rygrad hos vores gæster, så forståelse for og inspiration fra den fælles fortid tages med ind i den måde, de tackler deres egne liv på.

Årsskriftets udvalg fra arbejdet i ROMU's dækningsområde, Frederikssund, Lejre og Roskilde Kommuner, udgør kun en lille del af museets samlede indsats, men kaster forhåbentlig både ny viden og ny inspiration af sig til læserne.

God læselyst.

Henrik Bo Nielsen og Iben Bækkelund Jagd

Redaktørens forord

Museet årsskrift - ROMU 2017 - rummer på en og samme tid både nyt og velkendt. Som altid præsenterer en bred vifte af museets medarbejdere nye perspektiver og resultater, ganske som det omgivende samfund leverer bidrag til forståelse af museets arbejdsmark. Samtidig har vi i år eksperimenteret med formen og valgt at lade et enkelt tema være bærende for en stor del af årsskriftets artikler.

2017 stod på alle måder i udstillingernes tegn, og hele tre gange, fordelt på Frederikssund og Roskilde museer, kunne vi byde velkommen til nye udstillinger. Denne indsats har vi valgt at markere med årsskriftets tema: Kurator.

At skabe udstillinger er en kompliceret proces med mange perspektiver, kompromisser, hensyn og overvejelser. Kompetencer og indsatser fra alle museets eksperticeområder, og en hel del udefra, skal mødes og forenes for at opnå resultater, som både er relevante og inspirerende for gæsterne.

Centralt i arbejdet med udstillingerne er museets genstande. Tusindvis af genstande, fra oldtiden til nutiden, har fundet plads i montrer og i de fortællinger, som møder museets gæster. De indbyder til tolkning og rummer utallige lag af forståelse. For at lade disse fortællinger stå tydeligere frem har vi valgt at lade dem være omdrejningspunktet i årsskriftet.

Kurator kommer fra latin, *curator*, og betyder en, der drager omsorg. I museumssammenhæng er en kurator en, der arrangerer udstillinger og udvælger, hvilke genstande, der skal vises i en udstilling. Genstandene er museets hjerteblod, og de kræver den allerstørste omsorg.

Museumsinspektørerne har i arbejdet med udstillingerne nøje udvalgt de væsentlige kulturhistoriske begivenheder og temaer og har til denne publikation udvalgt en række genstande, som rummer flere nuancer, end udstillingsformatet umiddelbart giver plads til. I årsskriftet får vi de fantastiske historier, som den materielle kulturarv besidder. Det er således blandt de allerede udvalgte udstillingsgenstande, at inspektørerne har håndplukket de genstande, som har gjort et helt særligt indtryk på dem. Det er der blevet 19 genstandshistorier ud af om krumsværd, tøjklammer, håndtegnsten og en svævende empirekjole.

Men årsskriftet rummer også det mere velkendte, og kan præsentere tre artikler, der alle relaterer sig til noget, som er væsentligt i museets virke: Frivillighed. Det er frivillige detektorfolk, der årligt giver museet masser af spændende nye arkæologiske fund at arbejde med, og det er frivillighed, der var forudsætningen for, at Nationalpark Skjoldungernes Land og Roskildefonden, herunder Roskilde Festival, blev realiteter. Museet skylder en tak til de forfattere, som har taget sig tid til disse væsentlige bidrag til årsskriftet.

Sidst, men ikke mindst har vi de kulturhistoriske rapporter. Der har gennem hele 2017 været stor aktivitet på det arkæologiske område med udgravninger uden for de større bymæssige områder samt inde i Roskildes middelalderby. Dette kommer bl.a. til udtryk ved, at museet i år har hele fire rapporter med om resultaterne af udgravningerne.

God fornøjelse!

Laura Maria Schütze

KURATOR

Den svævende kjole

Unn Gelting

“Se min kjole den er ...”

I dette tilfælde er den rød, har karakteristiske snit og detaljer i empirestil, der inden for dragt- og stilhistorie placerer dragten til den sene del af nyklassicismen (ca. 1800-1825).

Set ud fra en konservators perspektiv har det været interessant at få tildelt opgaven: Klargør og monter denne kjole til udstillingen, så den kan fortælle sin historie, hænge smukt og belaste materialet mindst muligt.

Hver gang man ønsker at udstille en museumsgenstand, uanset arten og materialet er konservatorens første tanker altid: Er genstanden i god stand og stabil nok til udstilling? Hvilke tiltag skal der gøres for at bevare denne tilstand? Kræves der en ekstra stabilisering eller særlig understøtning af genstanden, mens den er i udstilling?

Efter det er konstateret, at kjolen er i god stand, at der skal bygges en gine som understøtning, at der er et par sømme, der lige skal repareres, en hægte, der hænger løst, må fastgøres, en lille plet skal fjernes, en forsigtig strygning vil udrette de skarpe folder, så følger nye overvejelser.

Først, hvordan skal kjolen præsenteres og monteres, så den fortæller den ønskede historie. En kjole er ikke bare en beklædningsgenstand, der skal beskytte kroppen mod forskelligt vejrlig. En kjole afspejler også den tid, den er skabt i - tidens mode, trends og sociale status. Så silhuet, snit, finesser og særlige karakteristika skal fremgå.

Dernæst er der et æstetisk hensyn - kjolen skal også monteres, så den ser smuk ud, er levende og passe ind i det design, der er konceptet for hele udstillingen.

Nu svæver kjolen i sin montre i udstillingen på Roskilde Museum. Blev krav og ønsker opfyldt?

Ud fra museale krav og denne konservators perspektiv, så ja - og fin, det er den i hvert fald.

Til Jesus ved Maria

"Før Kristi rige kan komme, må Marias rige komme"

Sankt Louis de Montfort

For første gang siden reformationen blev en katolsk kirke indviet i Roskilde i 1902. Året inden var en gruppe katolikker fra den franske Montfortaner-orden kommet til byen. Kort efter opførte deres søsterorden, Visdommens Døtre, Skt. Josef Skole (1904) og Sankt Maria Hospital (1905) overfor Sankt Laurentii Kirke. Et lille katolsk latinerkvarter var hermed født.

Hospitalet blev hurtigt kendt for kvaliteten af sin pleje og behandling af patienterne. I 1961 blev hospitalet omdannet til et syge- og plejehjem, indtil kommunen opsagde samarbejdet og hjemmet i 1991 måtte lukke. I den forbindelse modtog ROMU en række genstande fra hospitalet, herunder en undseelig keramikfigur.

Den forestiller Jomfru Maria, der fremstiller det 40 dage gamle Jesusbarn i templet. Det, som gør denne figur særlig, finder man ved at vende bunden i vejret på den. For inde i figuren ligger en sammenrullet annonce fra 1952, hvor Sankt Maria Hospital søgte en sygeplejerske. Her lagde søstrene altid sådanne annoncer og bad til, at den rette person måtte blive ansat. Der er flere årsager til, at denne lille figur er en af museets perler. For Montfortaner-ordenen er det gennem hengivenhed til Jomfru Maria og det, hun står for, at man kan komme tæt på Jesus. I tråd med denne forestilling er socialt arbejde, sygepleje og undervisning helt centralt for Visdommens Døtre. Det giver derfor også god mening, at de grundlagde en skole og et hospital i Roskilde. Den lille keramikfigur indfanger Jomfru Marias særlige rolle hos søstrene, da det netop er hos Jomfru Maria, at de søgte hjælp til at finde en ny sygeplejerske. En anden årsag til, at denne figur er interessant, er, at den indkapsler den religiøse praksis: Ikke bare hvad søstrene troede på, hvilke ting de brugte, men også hvordan de brugte dem. Det er ikke særlig ofte, at en religiøs museumsgenstand kan alle tre ting på en gang. Her får vi dog indblik i søstrenes værdier, verdensbillede og hverdag. Endelig må figuren med stillingsannoncen vække genkendelige følelser og tanker hos de fleste, der har prøvet at skulle have en ny kollega.

Lad billedet tale

Louise Dahl Christensen

"...at det var nødvendigt at opdrage en befolkning, der kunne tænke og dømm selv."

*Undervisningsminister Jørgen Jørgensen
(1935-1942 og 1957-1961)*

I en verden med fake news og et internet, der bugner af informationer, vi skal forholde os til, er ovenstående citat fra midten af 1930'erne stadig aktuelt. I de to perioder, hvor Jørgen Jørgensen var undervisningsminister gennemgik Folkeskolen reformer, som sikrede, at kvaliteten af undervisningen i den almindelige skole blev forbedret. Blandt andet blev det fra 1937 en offentlig opgave at dække udgifter til skolebøger og øvrige undervisningsmaterialer til alle elever. Udviklingen med at uddanne og sikre en selvstændigt tænkende befolkning var allerede begyndt i slutningen af 1800-tallet og de første årtier af 1900-tallet, om end det skete med små skridt.

På Roskilde Museum har vi i skolestuen skabt et genkendeligt miljø for langt de fleste. Et klasselokale, som det kan have set ud for ca. 100 år siden med et kateder hævet over elevernes pulte, skabet i hjørnet med fysikapparater, modeller og læsebøger og anskuelses-tavler på væggene.

Brugen af anskuelsestavler, læsebøger med billeder og modeller i undervisningen var en ny pædagogisk metode i begyndelsen af 1900-tallet, som også hang sammen med et andet syn på barnet. Jean-Jacques Rousseaus idéer om det naturlige barn, som skulle have lejlighed til at gøre sig sine egne erfaringer, vandt efterhånden indpas blandt førende pædagoger. Målet med den nye pædagogik var at styrke barnets selvstændighed og evne til at tænke rationelt, ligesom man gjorde op med udenadslære og pryglari. Anskuelses-tavler, modeller til naturlære fx "Skruen uden ende", fysikapparater og billeder i læsebøger, som vi kender det fra Ole Bole ABC fra 1927, blev indført. Målet med anskuelsesundervisningen var, at eleven ud fra egne iagttagelser af ting, billeder, modeller og tavler samt udflugter i naturen skulle beskrive, hvad de så.

Den nye pædagogik tog udgangspunkt i alle fire sanser lugt, smag, syn og følelse, og at børn opfattede og reagerede på en anden måde end voksne. På baggrund af en samtale med læreren om disse iagttagelser lærte eleven om basale begreber og sammenhænge i verden. Om årstidernes skifte, historiske perioder, dyr, planter, bibelfortællinger og forskelle på land og by.

Dukke Else. En lille piges bedste ven

Mia Ramsing Jensen

"Hej med dig! Jeg hedder Else og er over 100 år gammel. Dengang var min bedste veninde en lille pige på 5 år. Jeg kan ikke huske, hvad hun hed, men hendes mor syede mig fint tøj, og den lille pige gav mig endda noget af sit eget hår."

Dukke Else, Roskilde Museum

Gennem det tykke glas kigger dukke Else med sine store, blå øjne, sin fine, hvide biskuit-hud, sin hjemmesyede hvide forklædekjole, den røde jakke og det ægte, brune hår ud på museets gæster.

I lyttébøffen til højre fortæller hun sin personlige historie. Else har tilhørt en lille pige fra Roskilde, der fik hende som 5-årig omkring 1902. Sammen med et væld af andre legetøjsgenstande "bor" Else på Roskilde Museum i landet Parvamundi; et lille, hemmeligt land, der bugner af soldater, bamser, togvogne, dukkestel, biler og meget andet, der alle gerne vil fortælle deres historie. Museets legetøjsudstilling er med andre ord opstillet til børn – det er dem, den er lavet til, og det har haft stor indflydelse på kurateringen.

Hvad, der adskiller Else fra mange andre genstande i Roskilde Museums legetøjssamling, er, at hun har en "personlig" historie. Forstået som at vi ved, hvem hun har tilhørt, hvem der har lavet hendes tøj, og at dukkehovedet oprindeligt havde kunstigt hår, men at ejeren gav Else lidt af sit eget hår. Den slags informationer har vi kun om meget få af de mange stykker legetøj, museet har. Vi kan datere dem, beskrive dem og heraf placere dem i forskellige, historiske kontekster. Men dukken Else har et navn og en historie, der bidrager til, at børn kan genkende hendes fortælling i forholdet til deres eget legetøj. Hendes særegenhed består med andre ord ikke i, at hun for eksempel er utroligt velbevaret, helt unik eller meget gammel, men i at hendes historie gør hende relaterbar og nærværende og dermed en god genstand at formidle en række centrale, men relativt komplicerede pointer omkring barndommens og legetøjets historie til børn: Forberedelsen på voksenlivet, omsorg, udvikling af sociale relationer og sociale skel. Else afslutter således sin fortælling om sig selv og de mange andre forskellige dukker, der gør hende selskab i Parvamundi:

".. mens jeg er lavet af dyrt biskuit, er andre hjemmelavede af gamle klude. Men uanset hvad vi er lavet af, og hvor vi kommer fra, har vi alle gjort vores bedste for at være gode legekammerater og lære vores venner og veninder, hvordan man passer på hinanden."

Gådefulde sten

Palle Østergaard Sørensen

Da museet planlagde den nye udstilling i Frederikssund, var jeg ikke i tvivl om, at de fire håndtegnsten fra Venslev i Hornsherred skulle have en central placering i udstillingen. Jeg har altid følt noget specielt for de gådefulde sten, som jeg var med til at udgrave i 1985. Desuden hører stenene til blandt de ypperligste fund fra oldtiden i museets samling, også på et internationalt niveau.

Motivet på de fire helleristningssten viser en underarm med håndflade og fem, spredte fingre. Over hånden findes altid fire, vandrette streger. Stenene blev fundet tæt sammen ved gavlen af en godt 18,5 m lang bygning bestående af en dobbelt stenramme, hvor væggen har stået. I forbindelse med bygningen og håndtegnstenene fandtes yderligere en række bautasten og enkelte urnegrave. Bygningen fra Venslev er det bedste eksempel på en kultbygning fra den skandinaviske bronzealder, og den kan i dag ses i museets baghave.

I alt kendes der atten af disse sten fra det danske område, og ti af dem er fundet i Hornsherred eller i området rundt om Frederikssund. Yderligere fire sten er fundet i Odsherred, og samlet set er der således en kraftig koncentration af håndtegnsten i fjordområdet. Hovedparten af stenene er fundet uden kontekst, men flere har indgået som dæk- eller sidesten i forskellige gravkonstruktioner, og de kan på denne måde dateres til midten af bronzealderen omkring år 1000 f.Kr.

Koncentrationen af håndtegnsten i Hornsherred synes at vise, at motivet på en eller anden måde kan være udgået fra kulthuset, hvorfra det har spredt sig rundt i det nordsjællandske område.

Mange har prøvet at tyde billedet med håndfladen, de spredte fingre og de fire streger. Nogle har set motivet som en graviditetsperiode: fem fingre – fire streger lig med ni måneder, og dermed sat tegnet i forbindelse med en frugtbarhedskult. Andre forskere ser fingrene og stregerne som en form for talsystem. Men indtil videre er ”koden” fra bronzealderen ikke blevet brudt.

Et krumsværd

Cille Krause

"Og man kan tænke sig, at ritualerne var en slags sociale skuespil, der skulle demonstrere og befæste den organiserede gruppes magt og sociale prestige i forhold til omverdenen [...]"

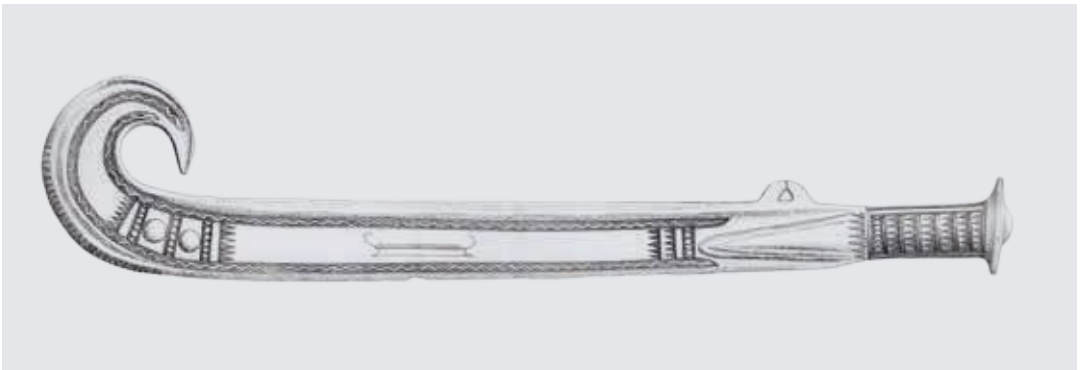
Jensen 2002:52.

En af Danmarkshistoriens største bronzealderforskere, Jørgen Jensen, beskriver her de ritualer, der var en del af bronzealderens samfund. En af de genstande, i vores udstilling, som er helt fantastisk, og som knytter sig til disse ritualer, er bronzesværdet fra Viby. Det blev fundet under grusgravning i 1901, og egentlig er der ikke tale om en hel genstand, men derimod et stykke af en ødelagt genstand. Nærmere betegnet grebet af et sværd af bronze fra den tidlige bronzealder. Bronzealderen hører hjemme i årene 1.700-500 før vor tidsregning, og sværdgrebet fra Viby er fra begyndelsen af perioden. Bronzealdersværd er ikke decideret sjældne, men grebet fra Viby har en detalje, der skiller det ud fra de fleste andre sværd, vi kender fra den tid.

Sværdet er desværre meget ødelagt, og hele sværdklingen mangler. Men en lille detalje kan alligevel fortælle os meget om, hvordan sværdet oprindeligt har set ud. En lille medstøbt øsken, der sidder på overgangen mellem grebet og klingens, leder os på sporet af, at vi efter alt at dømme har at gøre med et af de sjældne krumsværd fra bronzealderen. De almindelige sværd fra bronzealderen har ikke denne form for øsken. Men denne type øskener er blandt andet fundet på to meget velbevarede krumsværd fra Rørby Mose på Vestsjælland (fx Sørensen 2013). I alt er der fundet seks stykker af bronzealderens krumsværd i Danmark og Sverige (Kaul 1998:73), og selv om Viby-sværdet nok er en anelse yngre end disse, tilhører det altså en meget sjælden gruppe forhistoriske våben.

Det er nok en tilsnigelse at kalde krumsværdene for egentlige våben, for de har formentlig ikke været særlig velegnede til at kæmpe med. De har nærmere bestemt været ceremonielle sværd, der kunne bæres frem, så de kunne beundres og indgå i forskellige former for ritualer. Fra Danmark har vi en del ceremonielle genstande fra bronzealderen, hvor solvognen formentlig er den mest kendte af dem.

Krumsværdet er således et af sporene efter bronzealderens omfattende ritualer og åndelige liv. Og det er genstande som disse, der lader os, i nutiden, få et glimt af fortidsmenneskernes verden – både den virkelige og den religiøse.

Øverst: Sværdgrebet af bronze fra Viby sogn. Bemærk den lille øske.
Nederst: Tegning af det ene krumsværd fra Rørby.

Hertug Christoffers seglstampe

Jesper Langkilde

"På samme tid døde også kong Valdemar af Danmarks søn, Christoffer, hertug af Lolland og Halland [...] til sidst af sin sygdom. Han blev med stor højtidelighed gravlagt i Roskilde domkirke."

Sjællandske krønike for året 1363.

Seglstamper blev i middelalderen brugt til at besegle dokumenter med. Man pressede stampens motiv ned i en klump voks, der blev vedhæftet dokumentet og gav det gyldighed – svarende til vore dages underskrift. Seglstampen var derfor en personlig og betydningsfuld genstand.

ROMU har flere seglstamper fra middelalderen i sin samling, men én er noget særligt: et fragment af en seglstampe af bronze tilhørende hertug Christoffer, kong Valdemar Atterdags søn. Stampen er den eneste bevarede kongelige seglstampe fra Danmarks middelalder. Derudover har den en særlig historie knyttet til sig.

Valdemar Atterdag blev konge i 1340 efter en lang periode med uroligheder og store økonomiske problemer, der kulminerede med rigets pantsætning og kongeløse tid 1332-1340. Valdemar samlede herefter riget igen ved brug af stor politisk snilde og brutal magt. For at fastholde en ny stærk kongemagt var det afgørende at sikre en arvtager. Valdemar fik kun én søn. Christoffer optrådte tidligt som tronfølger i regeringen og i sin fars felttog. Under et af disse i 1362 indtraf katastrofen: Christoffer blev såret og døde året efter 21 år gammel. Han blev begravet i Roskilde Domkirke, hvor hans fornemme gravmæle af alabast viser ham som ridder i fuld udrustning. Sønnens død må have været et hårdt slag for Valdemar. Det blev dog Christoffers død, der åbnede muligheden for, at hans yngre søster Margrete, højst usædvanligt, blev regent. Som dronning Margrete 1. blev hun en af de mest betydningsfulde regenter, landet har haft, da hun i 1397 samlede Norden i Kalmarunionen under sin ledelse. Christoffers seglstampe er fundet med metaldetektor på Provstevænget i 1992. Men hvorfor lige dér? Forklaringen kan være, at seglstampen er slået i stykker ved Christoffers død for at forhindre misbrug, og lagt i graven i Roskilde Domkirke. Materiale fra graven blev spredt ud på Provstevænget, da man i 1600-tallet indrettede nye, kongelige gravsteder i kirken. Seglstampen er en af de genstande, der forbinder os med den store historie, og som man ville ønske kunne tale. I Christoffers hænder har den været i begivenhedernes centrum i en dramatisk tid, hvor kongemagten på få år gik fra total opløsning mod et højdepunkt i spidsen for den mægtige Kalmarunion.

Troldkvindens stav

Ole Thirup Kastholm

"Ok hon hafði staf í hendi, ok var á knappr. Hann var búinn með messingu ok settr steinum ofan um knappinn."

I Erik den Rødes saga fortælles der om troldkvinden Torbjørg, hendes påklædning og udstyr: "Hun havde en stav i hånden med en knop øverst. Staven var udsmykket med messing, og der var sat sten omkring knoppen."

Staven som magisk redskab optræder flere steder i sagaerne og mytologien. Og vi kender den også fra de arkæologiske fund, hvor mystiske "stave" blandt andet er fundet i grave. Et berømt eksempel er grav IV fra vikingeborgen Fyrkat, hvor der foruden resterne af en jernstav med bronzebeslag også fandtes andre særprægede ting såsom frø af bulmeurt, som kan have været brugt i en euforiserende salve. Stavene kan have forskellig form og være lavet af forskellige materialer, og det er ikke altid let at sige med sikkerhed, hvornår en genstand er en "magisk stav".

Men på en vikingetidsgravplads i Trekroner, som museet undersøgte i 2007, lå i én af gravene en særlig genstand – noget, som formentlig har været en del af en sådan magisk stav. Det er en miniaturespydspids i bronze med en påsat spids af jern. Vi må regne med, at den har siddet på et træskaft, og forneden ses den fineurring i metaltråd stadig. Spidsen er særegen på grund af dens kombination af de to forskellige metaller, og den kan næppe have haft en praktisk funktion, da den er for lille til at være spyd, for tung til at være pilespids. Den vejer nemlig godt 30 gram.

I graven fandtes flere individer, men de var ikke blevet begravet samtidig. I den ældste del af graven, på bunden, lå en kvinde på ryggen, sidst i 20'erne. Hun har fået flere gravgaver ud over den særlige spids: En spand og et skrin, hvor kun nogle af jernbeslagene er tilbage. I hendes grav lå også en hest og en hund. Hunden var skåret i to dele. Graven er dateret til 800-tallet.

Blyamuletter med runer

Jesper Langkilde

Kruks Kristi kruks..(i)(s)u(s) kruks Johann(e)s kruks. Kruks Luk(a)s kruks ma...(f)u(f)(i)us Kristina

Indskrift med runer på blystav fundet i Roskilde

Ovenstående tekst findes indridset på en lille blystav fundet i år 2000 med metaldetektor i opgravet jord i Hedegade i Roskilde. Teksten er skrevet med runer, og runeformerne daterer staven til 1100-1300-tallet. Brugen af runer går tilbage til ældre jernalder, men forbindes for mange nok mest med vikingetiden. Runer var imidlertid i brug langt op i middelalderen side om side med det latinske alfabet, måske især blandt jævne folk, hvor runer hurtigt kunne rides i træ, knogler eller lignende. Herimod var det latinske alfabet forbundet med den kirkelige elite og dens adgang til uddannelse, pergament, blæk og skriveredskaber. Selvom skriften er runer, er sproget latin og indholdet kristent. Staven er på den måde et godt eksempel på middelalderens blanding af forskellige elementer, der peger både bagud og fremad. Teksten kan oversættes til Kors Kristi kors... kors Johannes kors. Kors Lukas kors. ma.. (fufius). Kristina. Den må opfattes som en kristen-magisk besværgelse, der ved påkaldelse af Kristus, Johannes og Lukas har skullet give staven kraft som en amulet til beskyttelse af indehaveren Kristina.

Pudsigt nok er en - måske - lignende blyamulet fundet i 2017 i Roskilde ved den arkæologiske udgravning på Sortebrødre Plads. Amuletten består af en sammenrullet blystrimmel, hvor der på ydersiden kan anes de første runer i en indskrift: Kruks... Fortsættelsen vil forhåbentlig kunne tydes, når dygtige konservatorer forsigtigt får "pakket" strimlen ud. Vi venter i spænding!

Fundene fra Roskilde føjer sig til en voksende mængde blyamuletter fundet over hele landet i de senere år som følge af brugen af metaldetektorer. Der kendes i dag omkring 100 stykker med indskrifter i enten runer eller latinske bogstaver, der - hvor de kan tydes - rummer besværgelser af forskellig art. Nogle er rettet mod elvere, trolde og dæmoner, andre skal hjælpe mod sygdomme.

Alle giver de et fascinerende indblik i middelalderens tankeverden, hvor mennesker brugte sådanne magiske amuletter som et aldeles rationelt værn mod uforklarlige ulykker. En tankeverden der går langt tilbage i den førkristne tid, og som lever videre i forskellig form i århundrederne efter middelalderen, som det vi ville kalde overtro.

Blyamulettten består af en ca. 4 cm bred sammenrullet blystrimmel.

En skildring af Roskilde Domkirke

Mette Høj

"Paa Hjemveien til Ringsted kommer man igjennem Roeskilde, hvor jeg opholdt mig nogle Dage og tegnede flere smukke Partier af Kirken."

Jørgen Roed til G. Bindesbøll 1834¹

Jørgen Roeds maleri af Bondetinget med Roskilde Domkirke i baggrunden regnes for et af de bedste billeder af dette nationale monument. Foruden de rent kunstneriske kvaliteter giver det en fin, topografisk beskrivelse af en af byens gamle gader.

I 1830'erne, da Roed malede i Roskilde, var kun den ene side af Bondetinget, den nordlige, bebygget. Den sydlige lå hen som vænger og haver, der indhegnet af stengærder hørte til de store ejendomme i Skomagergade. Husene var små, uanselige byhuse opført i bindingsværk og beboet hovedsagelig af småkårsfolk som enker, enlige og håndværkere. Læg mærke til skomagerens udhængskilte, den langskafte støvle, der flere steder hænger ud fra facaderne. Huset dækket af vedbend skiller sig ud; her boede Elieser Gad, præst ved domkirken. For enden af gaden ses en port, der førte ind til Domkirkepladsen. Den var en del af den mur, der indtil midten af 1800-tallet omkransede den tilhørende kirkegård.

I dag er de fleste huse revet ned for at give plads til større og mere solide huse - en ændring, der begyndte godt 10 år efter, Roed malede. Kun én ejendom har overlevet, Bondetinget 10, huset, hvor en kvinde sidder i døråbningen med et barn. Alt ånder fred og ro, og for at fuldende den provinsielle idyl lader Roed et par ænder vralte rundt. Med det kendskab, vi gennem samtidige folketællinger har til gadens beboere, må der til daglig have været et helt anderledes leben. Men for kunstneren var gadelivet underordnet; det vigtigste var domkirken og dens arkitektur. Sikkert helt bevidst har Roed valgt at skjule det nye Frederik 5.s Kapel fra 1825 bag høje træer. Tiden hyldede middelalderen og dens bygningsarkitektur.

Jørgen Roed (1808-1887) blev professor ved Kunstakademiet og anerkendes i dag som en dygtig maler og skabte nogle af guldalderens fineste billeder. Et af dem kan ses på Roskilde Museum.

En gade i Roskilde
malet af Jørgen Roed, o. 1833.

Små skår fortæller

Jesper Langkilde

Det har længe været en sikker tommelfingerregel i Danmark, at fund af glaseret keramik skulle dateres til 1200-tallet eller senere. Der findes dog nogle meget interessante undtagelser i form af en lille samling glaserede skår fra Lund, Lejre, Roskilde og senest fra vikingeborgen Borgring. I alle tilfælde må fundkonteksten på baggrund af andre fund dateres til begyndelsen af 1000-tallet. De første og fleste skår blev fundet i Lund i 1970'erne. Længe regnede man med, at keramikken måtte være importeret fra England, da skårenes udseende og form var nærmest identisk med en særlig engelsk type keramik kaldet Stamford-keramik, der fremstilledes ved byen Stamford i 900-1000-tallet. Keramikken var meget avanceret for den tid, idet pottemageren måtte have viden om fremstilling af glasur, brug af drejeskive og ovne, der kunne kontrolleres præcist til brænding ved tilpas høj temperatur.

Naturvidenskabelige analyser af keramikken har imidlertid overraskende vist, at den ikke kan være fremstillet i England, men er lavet af ler fra Sjælland eller Skåne. Konklusionen er derfor, at den må stamme fra en eller flere engelske pottemagere, der arbejdede i 1000-tallets Danmark. Men hvorfor skulle de gøre det? En oplagt forklaring kan være, at kongerne Svend Tveskæg og Knud d. Store i årtierne omkring år 1000 også var konger i England, hvor møntvæsen, skriftkultur, byer og håndværk på dette tidspunkt var mere udviklet end i Danmark. Vi kan se, at Svend og Knud hentede engelske biskopper, møntmestre, bygmestre til kirkebyggeri – og pottemagere kan vi tilføje – til Danmark for at overføre engelske forhold til denne del af riget. Det meget interessante er imidlertid, at den glaserede keramik forsvandt igen – vi kender kun de få glaserede skår fra begyndelsen af 1000-tallet – herefter dukker glaseret keramik først op igen omkring år 1200. Måske var kulturen og samfundet i 1000-tallets Danmark endnu ikke klar til at optage de nye vaner?

De udstillede skår er fundet på en udgravning i Roskilde nord for domkirken, ikke langt fra kongsgården. Da vi må regne med, at den meget moderne og eksklusive type keramik især har været brugt i de øvre samfundslag, er der stor sandsynlighed for, at den kande eller krukke, skårene stammer fra, kan have været brugt på kongsgården i Roskilde – og måske endda af Knud d. Store selv? Små skår af keramik bringer os på denne måde tæt på den store historie om forandringer af kultur og samfund ved overgangen mellem vikingetid og middelalder, men også på mennesker fra håndværkere til konger.

Skår af glaseret keramik fra 1000-tallets Roskilde.
Bemærk de fine riller på undersiden, der viser,
at keramikken er lavet på drejeskive (øverst t.h.).

Da jernbanen kom til Roskilde

Mette Høj

*"Et Stortværk naaer nu Maalet snart,
Som Handlen frem vil føre:
Paa Sporvei kunne vi i Fart
Da ned til Roeskild' kjøre;"*

En ny, munter Jernbane-Vise, skillingsvise fra 1846¹

Lørdag den 26. juni 1847 var en festdag i Roskilde. Den dag blev jernbanestrækningen mellem København og Roskilde, den første i kongeriget Danmark, indviet med deltagelse af kong Christian 8. og dronning Caroline Amalie. Tog og bygninger var pyntet med flag og blomsterguirlander, og mange mennesker var strømmet til byen.

Kunstneren har forevigtet det øjeblik, damplokomotivet "Danmark" og kongevognen kører over den nyopførte viadukt Røde Port. Nogle timer inden var lokomotivet Odin sendt af sted som forløber af sikkerhedshensyn. Efter frokost og koncert i domkirken vendte kongeparret tilbage til Sorgenfri – denne gang ad landevejen i hestekøretøj!

Jernbaneprojektet havde mødt stor modstand. Man var bange for de ildspyende lokomotiver, der kunne skræmme markens kreaturer, forgifte himlens fugle og kvæle mennesker med giftig røg. Men folk strømmede til, og de første to tog befordrede mere end 700 passager.

Jernbanen indledte en ny tid på vejen mod industrisamfundet og blev en fornyelse af transport- og rejsemuligheder. Turen fra København til Roskilde tog nu kun 40 minutter mod tidligere fire timer med dagvogn. Roskilde med sine seværdigheder blev et populært udflugtsmål. Jernbanen gav dog ikke straks det forventede løft til handlen, som den ovenfor citerede vise håber, og der skulle gå flere år, inden godstransporten blev af betydning.

Billedet er malet af J. Gottschalck og giver et smukt kig fra det lille lystanlæg Plantagen. Det er en såkaldt skydeskive, som vinderen af Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskabs årlige skydekongurrence lod fremstille. Her har årets fuglekonge valgt denne historiske dag som motiv.

Fugleskydningsskive
malet af Jacob Gottschalck, 1847.

Menneskeoffer

Ole Thirup Kastholm

"Solen smiler ad alting. Det er i Maj. Vejret er dejligt, men Tiden ikke."

Det er anslaget til Martin A. Hansens novelle "Offer" – en beretning om en landsby, som lider nød efter sidste års fejlslagne høst og så vinteren. Vi er i kristen tid, men under overfladen lurar årtusind gammel hedenskab, og menneskene må bringe et stort offer for deres egen overlevelse. De graver en grav ved søen, dækker op dernede med flæsk og brød til et forældreløst søskendepar, Jacob og Marie, som de i fællesskab begraver levende. Den skønlitterære skildring giver os et isnende, skæbnesvangert billede af en menneskeofring.

Naturen er rolig, overordnet mennesket. Den er uforgængelig - frugtbar og givende, men også uforsonlig. Naturen er ligeglad. Men menneskene er afhængige af naturen, vi har brug for at være i balance med den, og balancen kan opnås gennem et offer.

At ofre er at give noget betydningsfuldt fra sig for at få noget igen. Oftringen er en fysisk gave, som gives for at opnå en eller anden form for velstand. Det kan være materielle værdier, store værdier. Det kan også være husdyr, og det kan være mennesker.

Oftringer fandt tit sted i moser og søer, det gådefulde bindeled mellem denne verden og andre. De våde omgivelser betyder, at mange offergaver er bevaret til i dag, og udgør et rig arkæologisk kildemateriale.

Sporene efter sådanne ritualer blev fundet i 1941 ved tørvegravning i Rappendam Mose ved Jørlunde og efterfølgende udgravet af Nationalmuseet.

Fundet består af hjul og andre dele fra forskellige typer af arbejdsvogne. Der er også rester af husdyr: Okse, hest, svin og får. Alt dette lå fordelt i syv gamle tørvegrave, i flere tilfælde ved foden af store træer, som dengang stod ved den tilvoksede søs bred. Menneskene må være vendt tilbage gang på gang til mosen for at ofre. I en af tørvegravene ligger et menneskeskelet, i en akavet stilling, på ryggen med benene bøjet bagover helt til lænden. Det er en ung kvinde på 20-25 år, som blev kastet herved sammen med flere vogndelev. Offerfundet skal dateres til perioden fra ca. 100 f.Kr. til 150 e.Kr.

Prozil-hat

Laura Maria Schütze

"Man plejede at sige, at man kunne kende et sindssygehospital på skrigene."

Karin Garde, tidl. overlæge Sct. Hans Hospital¹

En solhat. Det er en af de genstande, vi har udstillet på Roskilde Museum som en del af historien om det psykiatriske hospital Sct. Hans. Sct. Hans er Danmarks største og ældste psykiatriske hospital. Det blev grundlagt i 1612 og flyttede fra København til Bistrupgaard ved Roskilde i 1808. Grundet nærheden til byen og hospitalets tiltagende ekspansion har mange roskildensere en relation til hospitalet eller dets patienter.

Psykiatriens historie er fuld af hjerteskrærende fortællinger om, hvordan tidligere tider opfattede, disciplinerede og behandlede psykisk sygdom. Dårekister, svedekasser og styrtebade var måder, hvorpå man indtil 1860'erne forsøgte at disciplinere sygdommen. Det kirurgiske indgreb lobotomi – populært kaldet "det hvide snit" – er nok den mest kendte behandlingsform mod psykiske sygdomme i 1900-tallet. I 1950'erne blev der dog indført et lægemiddel, der revolutionerede den psykiatriske behandling af patienter med f.eks. psykotisk angst. Klorpromazin var det første psykofarmakon der kom frem, og det blev markedsført som kemisk lobotomi. De antipsykotiske lægemidler som klorpromazin kunne sjældent helbrede sygdommen, men dæmpe den. Dertil kom, at behandlingen med dem ikke, som med lobotomi, var uigenkaldelig. I 1940-50'erne blev der i Skandinavien udført mere end 9000 lobotomier, og i Danmark fortsatte man med indgrebet helt op i 1970'erne.

Sammen med fremkomsten af andre behandlingsformer fik psykofarmaka afgørende betydning for, at mange kronisk syge patienter kunne behandles hjemmefra. Og for, at hovedparten af de mure, der omgav Sct. Hans Hospital, kunne fjernes. Klorpromazin kendes også som Prozil, og det er her, solhatten kommer ind i billedet. Lægemidlet har nemlig den bivirkning, at patienterne bliver lysfølsomme og derfor er nødsaget til at bære solhat og handsker i skarp sol.

Tusindårigt hønsefoder

Naomi Hainau Pinholt

Det kan være svært at tro, men plastiksækken fra 1990'erne fra ØTA Skalleværk indeholder tilskudsfoder til høns, som er flere tusind år gammelt. Hvordan kan det nu være, at en hønseavler vil byde sine dyr foder, som for længst burde have overskredet holdbarhedsdatoen?

Historien begynder for ca. 8000 år siden, da store mængder af havvand strømmede ind i Roskilde Fjord og fik vandstanden til at stige. Med det frisk strømmende havvand fulgte en rigdom af skaldyr som blåmuslinger, strandsnegl – og masser af østers! Da vandstanden atter faldt for ca. 3000 år siden, døde østersene ud og efterlod sig metertykke lag af skaller på fjordbunden.

Omkring 1920 begyndte brødrene Helbo-Hansen at udgrave skaller på tørt land i Ventehuse ved Selsø. Man har altid vidst, at østersskaller var godt tilskudsfoder til æglæggende høns, og skaller var længe blevet indsamlet langs Danmarks østvendte kyster samt fra indre farvande som Limfjorden og Smålandsfarvandet. Brødrene Helbo-Hansen gjorde imidlertid skallegravning til en industri, hvor skallerne blev knust og tørret i store fabriksanlæg. Snart fulgte andre efter og etablerede skalleværker langs fjorden. Til at begynde med foregik skallegravningen ved hjælp af spandekæder, siden gik man over til den mere effektive metode at suge skaller op fra fjordbunden.

Skallegravning var en industri, der gav brød på bordet til adskillige familier ved Roskilde Fjord, og endte som et eksporteventyr, hvor over 80 % af produktionen blev sendt til udlandet. Men selvom indvinding af skaller hverken involverede kemikalier eller udledte spildevand, var de miljømæssige konsekvenser alligevel betydelige. Skallegravning efterlod fjordbunden med dybe huller, hvor hverken planter eller dyr kunne leve. Siden 1998 har det været forbudt at grave skaller i Roskilde Fjord, og i dag er der næsten intet tilbage af de gamle fabriksanlæg.

Aluminias internationale gennembrud

Mette Høj

"... ny, uset, overraskende, blændende, frisk og i høj Grad oplivende".

Kunstkritiker Emil Hannover om kunstfajance, 1904¹

Navnet Aluminia er måske kun kendt af få, men mange har alligevel stiftet bekendtskab med de spise- og kaffestel, som fabrikken har forsynet danskerne med i mere end hundrede år.

Fajancefabrikken blev grundlagt i 1863, perioden for den gryende industrialisme og massefremstilling. Det betød, at almindelige mennesker nu bogstaveligt talt fik råd til at udskifte grødfadet med prisbillige spisestel. Her blev Aluminia storleverandør til det danske folk. Alexandra, Tranquebar, Sonja, Morgenfrue, Blåkant ... vi kender dem fra vore barndomshjem, bedsteforældre og sommerhuse. Men det var ikke kun almindelige brugsstel, der blev produceret på fabrikken.

En nyskabelse – den såkaldte flerfarvede kunstfajance – gjorde i begyndelsen af 1900-tallet Aluminia international berømt. Den var med sine organiske former, farvevalg og dekoration inspireret af naturen og præget af tidens kunstretning, skønvirke. Det var de to kunstmalere Harald Slott-Møller og Christian Joachim, der stod for den kunstneriske fornyelse. Især Joachim udviklede med stor dygtighed den farverige fajance og gjorde den "typisk dansk". Han var toneangivende på fabrikken i perioden 1906-26, hvor han stort set tegnede og formgav alt.

Aluminias kunstfajance anses i dag for at være blandt de ypperste kunstindustriprodukter fremstillet i skønvirkestil fra begyndelsen af det 20. århundrede.

Aluminia blev allerede i 1882 lagt sammen med Den Kongelige Porcelænsfabrik. I 1969 ophørte Aluminia-mærkningen, men en begrænset produktion fortsatte under navnet Royal Copenhagen Fajance frem til slutningen af 1990'erne.

Et Ulfberthsværd

Palle Østergaard Sørensen

I de nye udstillinger i Frederikssund og Roskilde er der fokus på det store offerområde ved Jørlunde, hvor genstande fra både jernalder og vikingetid er ofret i stort tal. Et af de mere spektakulære fund herfra er et helt bevaret jernsværd fra vikingetiden.

Sværdet blev oprindeligt fundet ved tørvegravning i en af moserne ved Jørlunde, men kort tid efter blev det solgt til en handelsmand, der igen solgte det videre til museet i Odense. Herfra blev sværdet i 1924 sendt til konservering på Nationalmuseet, hvor man havde den opfattelse, at stykket faktisk burde betragtes som danefæ og afleveres til museet i København. Sværdet endte dog i Odense, hvor det indgik i museets samling frem til 1996. Herefter blev sværdet overgivet til Museet Færgesgården (nu Frederikssund Museum), som på det tidspunkt havde overtaget ansvaret for arkæologien i området ved Jørlunde.

Sværdet er godt 90 cm langt, og selve skæftet består af en over- og underhjalte samt en fæsteknap. Disse stykker er udsmykket med fine, indlagte tråde i kobber og sølv. Selve grebet har været fremstillet af organisk materiale. Sværdeklingen bærer i dag præg af, at sværdet er blevet konserveret ad flere omgange. I 1924 kunne man tydeligt se, at klingen er mønstersmedet af jernstykker med forskelligt indhold af stål, - en teknik, som kaldes damascering. Der kunne på dette tidspunkt også anes dele af en indskrift på langs af klingen. Da sværdet i 2017 skulle indgå i den nye udstilling på Frederikssund Museum, fik vi foretaget en røntgenoptagelse, der kunne vise indskriften. Ved at kombinere røntgenfotoet med en ældre optagelsen fra Odense kunne indskriften nu læses som: **+ VLFBERH+T**. Det er et kendt mesterstempel fra smeden Ulfberth, som arbejdede i det Frankiske område i Mellemeuropa i det 9. årh. e.Kr. Her smedede han de bedste sværdeklinger, som kunne fremstilles på dette tidspunkt. Sværd af denne type findes spredt ud over hele Europa med en koncentration i Skandinavien og Baltikum. I modsætning til vores sværd har mange af de sværd, som er fundet uden for frankerriget en helt forvansket indskrift, og det har vist sig, at klingen i disse tilfælde er smedet af dårligt jern. Fremstillingen af disse kopisværd fortsætter helt op i det 11. årh. hvor man for længst er stoppet med at fremstille i ægte Ulfberthsværd. På samme måde som i dag har man i vikingetiden fremstillet dårlige kopier af eftertragtede varer, som der var rift om blandt de nordiske vikinger. Ligesom et par billige kopisko med NIKE logo hurtigt viser sig ikke at leve op til forventningerne, har vikinger med kopisværd sikkert også måttet se kendsgerningerne i øjnene, måske med fatale konsekvenser til følge.

Godt klædt på

Naomi Hainau Pinholt

Når vinteren for alvor bed sig fast og Roskilde Fjord frøs til, var det tid til at tage ud på isen for at stange ål. Før supermarkedernes og køleskabenes tid var den ferske ål en kærkommen afveksling fra al den salte mad, som vinteren ellers bød på. De mange timer på isen krævede, at man var godt klædt på, så man kunne modstå vind og kulde. Stangvanterne med de to tommelfingre er et stykke funktionelt arbejdstøj, som er tilpasset lige præcis den situation, de skal bruges i. Isstang foregik på den måde, at ålefiskeren brugte et ålejern med et langt skaft, "stagen", til at stange ned i det hul, han havde hugget i isen. For at undgå, at vandet frøs til is på stagen, og den dermed blev svær at holde på, strøg han vandet af med tommelfingeren, inden han atter stangede ned i hullet. Når den ene tommel var blevet våd, vendte han vanten om og undgik på den måde forfrysninger.

Museets stangvanter er strikket af uld, som kan suge meget vand, uden at det mister sine isolerende egenskaber. Ulden i stangvanter blev somme tider blandet med menneske- eller hundehår for at gøre dem mere vandafvisende. Om dette er tilfældet for museets vanter, vides dog ikke.

Stangvanterne er fra 1920'erne og har været brugt af Lars Hansen, som fiskede fra Skovgærdet ved Østby. De har den helt særlige tilknytning til museet, at de blev afleveret af Lars Hansens søn, Jørgen Hansen, som var den ene ejer af museets jolle, "Arne og Jørgen Jollen".

En klassiker

Laura Maria Schütze

"Du vil da ikke have, at jeg skal lave tugthusarbejde?"

C.C. Hansen

Hvem kan undsige sig at have C.C. Hansens tøjklammer på sit tørrestativ? Klemmen, der i dag er en klassiker i de fleste danske – og mange udenlandske – hjem, har sin oprindelse i en lille trævarefabrik i Roskilde.

Carl Christian Hansen grundlagde sin virksomhed i 1910 og havde i begyndelsen svært ved at få den til at løbe rundt. En bekendt viste ham de klammer, fangerne i Vridsløselille fængsel producerede, og efter lidt betænkningstid gik han i gang med at videreudvikle dem. I 1912 havde han sin prototype på en fjederklemme klar.

Klammerne kom med på verdensudstillingen i Barcelona, 1929, hvor de vandt sølv, og på industriudstillingen i Bruxelles, 1935, vandt de guld. Det førte til et amerikansk klemme-eventyr.

Kendetegnende for produktionen af klammer gennem alle årene er, at de bliver samlet i hånden. C.C. Hansen gjorde flittig brug af kvinder og børn, der samlede klammer i hjemmene, indsatte i fængsler i Danmark og Tyskland og patienter på Sct. Hans Hospital. I USA var det forbudt for indsatte at arbejde, da det blev betragtet som konkurrenceforvridende, så derfor blev alle de mange tusinder af klammer, der blev solgt til det amerikanske marked, fortsat samlet i Roskilde. I 1980'erne flyttede C.C. Hansen klammeproduktionen til Kina, men beholdt sit hovedkvarter i Roskilde. Den originale klemme blev produceret i bøg, men i Kina er birk en mere almindelig træsort, og derfor produceres klammerne i dag af birk – eller af plastik. Men de samles stadig i hånden. Det er endnu ikke lykkedes at opfinde en maskine, der på det her område kan konkurrere med håndens arbejde.

Prototypen fra 1912

NOTER

Da jernbanen kom til Roskilde:

¹Det Kongelige Biblioteks småtrykssamling. Hele skillingsvisen er trykt og kommenteret i L. Floris: Har Du tre Mark i din Lomme. Kan du til Roeskilde komme. ROMU 1988 s. 25-38.

En skiltring af Roskilde

¹Brev fra Constantin Hansen til Gottlieb Bindesbøll, med efterskrift af Jørgen Roed, 8. oktober 1834. Det Kongelige Bibliotek.

Aluminias internationale gennembrud

¹E. Hannovers anmeldelse af Aluminias deltagelse i udstillingen i Kunstindustrimuseet i 1904.

Prozil-hat

¹Karin Garde, tidl. overlæge Sct. Hans Hospital
– i dag leder af Museet på Psykiatrisk Center

FOTO | ILLUSTRATIONER

Et krumsværd, tegning

Aner og Kersten, Tafel 141, 1976

Et krumsværd, foto

Cille Krause, ROMU

Troldkvindens stav, foto

Cille Krause, ROMU

Et Ulfberthsværd, illustration

Dearbrand

Øvrige fotos

Trine Sejthen, ROMU

LITTERATUR

- Aner, E. and Kersten, K., 1976.
Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band 2: Holbæk, Sorø und Præstø Amter. Neumünster: Karl Wachholtz.
- Floris, L. 1998.
"Har Du tre Mark i din Lomme. Kan du til Roeskilde komme".
ROMU, Roskilde Museum s. 25-38.
- Gardeta, L. 2016.
(Magic) Staffs in the Viking Age. *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 27. Wien.
- Jensen, J. 2002.
Danmarks Oldtid. Bronzealder 2.000-500 f.Kr. Gyldendal.
- Kaul, F. 1998.
Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography.
Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History
Vol. 3. Nationalmuseet.
- Kunwald, G. 1970.
Der Moorfund im Rappendam auf Seeland. *Prähistorische Zeitschrift*
45, 42-88.
- Pentz, P., M.P. Baastrup, S. Karg & U. Mannering 2009.
Kong Haralds volve. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 215-232.
- Price, N.S. 2002.
The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia.
AUN 31. Uppsala.
- Sørensen, T. F. 2013.
Original Copies: seriality, similarity and the simulacrum in the Early
Bronze Age. *Danish Journal of Archaeology*, 1:1. 45-61.
- Ulriksen, J. 2011.
Vikingetidens gravskik i Danmark. Spor af begravelsesritualer
i jordfæstegrave. *KUML*, 161-245.

FRIVILLIGHED

Vikingetidsskatten fra Lille Karleby

Ole Thirup Kastholm, Julie Nielsen & Bo Jensen

Det er efterhånden velkendt, at metaldetektoren og dens brugere høster store fortjenester i disse år, og der går næppe en uge, uden at et nyt spændende oldtidsfund bliver præsenteret. Detektoren er kilde til mange små nyheder, nogle gange rigtig gode nyheder – og af og til rene sensationer.

Til den sidste kategori hører det fund, som Søren Bagge gjorde en augustdag i 2015 på en mark ved Lille Karleby i Hornsherred. Detektoren afslørede et lille sølvbæger. Han gravede derfor forsigtigt i pløjelaget omkring fundet, men stak sig på noget spidst, som kunne være en nål. Derfor kontaktede han behørigt museet i Roskilde, hvis arkæologer besluttede at foretage en undersøgelse af fundstedet.¹

Det viste sig hurtigt, at bægret var en lille del af et omfattende fund. En hel jordblok blev taget op og taget med, så en undersøgelse kunne foregå i ro og mag på museet. Blokken var først en tur forbi Roskilde Sygehus, hvor en CT-skanning afslørede, at der var rigtig mange enkeltdele i fundet, og viste, hvordan de lå i forhold til hinanden.

← Udsnit af skatten fra Lille Karleby under udgravningen hjemme på museet.
Foto: Julie Nielsen, ROMU.

STEDET

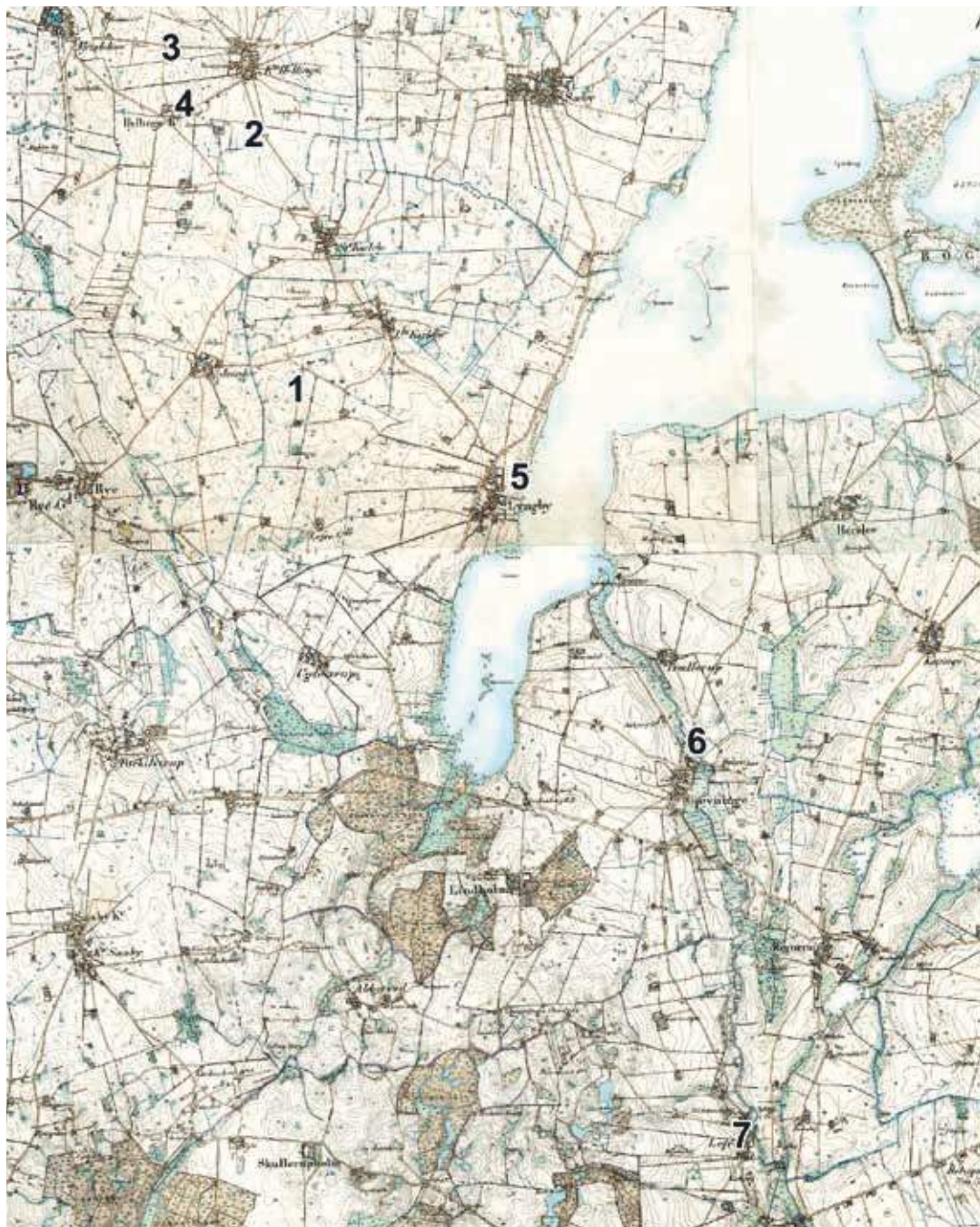
Fundet blev gjort i det sydlige Hornsherred – den sjællandske halvø, der flankeres af Isefjord i vest og Roskilde Fjord i øst (fig. 1). Nærmere bestemt skete det på markerne mellem landsbyerne Jenslev og Lille Karleby. Herfra er der godt to km gennem det bølgede morænelandskab til Lyndby i Lejre Vig, hvor det formodes, at der i vikingetiden fandtes en anløbsplads.² Området er generelt rigt på fortidsminder, kendt fra gamle registreringer eller detektorfund. Større, arkæologiske udgravninger har kun sjældent været foretaget. Dog er der i Kirke Hyllinge, godt to km nordpå, udgravet flere lokaliteter fra yngre germansk jernalder og vikingetid.³ Den nærmeste er "Vestervang", en gård gennem flere generationer, som med sine sjældne detektorfund muligvis skal sættes i forbindelse med kongesædet i Gammel Lejre.⁴ Netop Gammel Lejre er beliggende ca. ti km fra fundstedet, hvis man følger den naturlige rute: over land til Lyndby, derfra med båd til Gevinge, og så igen over land via Lejre Ådal – en rejse, der kunne gøres på to-tre timer.⁵

Det er ikke helt klart, hvordan Lille Karlebyfundet skal ses i forhold til sine helt nære omgivelser. Museet har endnu til gode at foretage en arkæologisk prøvegravning omkring fundstedet, hvormed samtidige spor efter bebyggelse eller lignende kunne afsløres. Marken har dog i de sidste 15 år givet en række udmærkede detektorfund i form af ituklippede, arabiske mønter, vægtlodder og fragmenter af fibler – genstande, som i hovedsagen er samtidige med Lille Karlebyfundet, og hvor størstedelen ligger indenfor en 100 m afstand af fundstedet. Det er bestemt et sted, vi må vende tilbage til for at se, hvad der sker under mulden.

Detektoren afslørede et lille sølvbæger. Han gravede derfor forsigtigt omkring fundet

FUNDET

Det spektakulære fund består af op mod 400 dele (fig. 2): To sølvbægre, en næsten 25 cm lang dragtnål, en sølvarmring og et usædvanligt stort, trefliget bronzedragtspænde. Under disse større dele gemte sig et rigt varieret smykkesæt med over 300 perler af glas, bjergkrystal, karneol og sølv, 53 hængesmykker af forgyldt bronze og sølv, en flettet sølvkæde og 20 mønter af arabisk og vesteuropæisk oprindelse.

FIGUR 1 - Oversigtskort med Lejre Vig.

- 1) Fundstedet for skatten. 2, 3 og 4) Bopladser og gravpladser ved Kirke Hyllinge.
- 5) Anløbspladsen ved Lyndby. 6) Gevninge, Gammel Lejres ladeplads.
- 7) Kongesædet ved Gammel Lejre. Baggrundskort er de høje målebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet, © Geodatastyrelsen.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

Det spektakulære fund
består af op mod 400 dele

FIGUR 2
Et udvalg af fundets mange dele.
Bogstaverne genfindes i teksten. Foto: Cille Krause, ROMU

De to sølvbægre

Sølvbægrene er ikke helt ens: Det store bæger har samme trekantsornament som den store dragtnål under randen og vejer 44 gram, dvs. over dobbelt så meget som det lille, uornamenterede bæger på næsten 20 gram. Vi må tro, at det mindre bæger er fremstillet som supplement til det store bæger, så de har udgjort et sæt (fig. 2A-C). Der kendes flere andre bægerdepoter fra vikingetiden, fra Gammel Lejre, Fejø, Terslev og Ribe, og der kan være tale om et hovedbæger til høvdingen eller kongen og mindre fornemme bægre til hirdmændene. Begge bægre indeholdt glasperler, som vi skal høre om senere. De to sølvbægre er enten lokale eller fra de Britiske Øer. Randornamentet på det dekorerede bæger er det samme som på ringnålen og kan være kopieret herfra. Samme ornament ses på flere af bægerne fra Fejø.

Meget af decorationen må have været skjult, når nålen blev båret af sin ejer ... typisk for metalarbejde i vikingetid og tidlig middelalder.

Sølvdragtnålen

Den store dragtnål består af to dele: En ring og nål (fig. 3 og 8). Det er en ringnål, der er fremstillet i området omkring det Irske Hav. Den kaldes en tidselhovednål på grund af dens karakteristiske, kugleformede udsmykninger. Ringen måler godt 14,3 cm i ydre diameter og er fremstillet af en rund 8,5 mm tyk sølvstang. Den er åben, og dens to kugleformede ender er fremstillet separat og derefter loddet på. Både nålens og ringens kugler har en nobret, tidselagtig overflade fortil, mens bagsiden er glat bortset fra en fint udført indgraveret ornamentik. Også nålen er ornamenteret på begge sider og måler i alt hele 22,5 cm. Tilsammen vejer nål og ring i alt 460 gram. Meget af decorationen må have været skjult, når nålen blev båret af sin ejer: Kuglernes glatte sider er lavet til at vende ind mod bæreren, men er alligevel dekoreret. Dette er meget typisk for metalarbejde fra de Britiske Øer i vikingetid og tidlig middelalder. I Irland var store ringnåle associeret med den mandlige elite, og de lokale love dér forbeholdt de længste nåle til konger, abbeder og biskopper. Den oldirske lovtekst "Senchus Mór" fortæller os, at sølvnåle var forbeholdt kongesønner.⁶ Billedkilder viser, at disse nåle typisk blev båret som kappe-

FIGUR 3
Den store sølvdragtnål, "tidseihovednålen".
Foto: Cille Krause, ROMU.

FIGUR 4
Sølvvarmringsen med dens lukkeknode og biringe.
Foto: Cille Krause, ROMU.

spænder med spidsen pegende opad. Et godt eksempel er illustrationen af Jesu arrestation i Getsemane Have, som den er gengivet på det berømte Muiredachs stenkors ved klosterruinen Monasterboice, Irland.⁷ Her står Jesus med hænderne oppe, mellem de to romerske soldater med sværd. Han er klædt som en irsk stormand, med en rigt dekoreret kappe, lukket over højre skulder med en ringnål, hvis spids peger ud mod hans skulder. Tidselhovedringnåle var i brug fra ca. 925 til efter 960. Typen kendes især fra løsfund, men kan dateres ud fra enkelte depotfund: Depotet fra Penrith i Cumbria indeholder mønter slået i 925, mens depotet fra Skaill, Orkney, indeholder en tidselhovedringnål, flere stykker i Mammenstil og en mønt fra 945. British Museum har i sine samlinger en beskadiget ringnål fra Ballaquale, Isle of Man, som museet daterer til cirka 970.⁸ På denne ses samme mæanderlabyrint som på Lille Karlebynålen. Det er muligt, at ringnålen er en af de yngste genstande i fundet. Mange af vikingetidens ringnåle blev hugget op til klipsølv, så det, at Lille Karlebynålen er hel, kan tyde på, at den ikke var i brug længe, før den endte i skattefundet.

Da biringene vejer næsten det samme, må de repræsentere en meget præcis justering af armringens samlede vægt.

Sølvarmringsen

Armringen er oval, og fra den hænger fire biringe og en tynd sølvtråd med en trekantsornamenteret perle i sølvfolie (fig. 4). Ringen med alle biringe vejer næsten 43 gram. Heraf udgør biringene anslået omkring 9 gram. Alle ringe er lukket med dobbelte knuder. På selve sølvarmringsen er lukkeknuden flad og ornamental, af en type, der er typisk for vikingetidens armringe. En ganske tilsvarende lukning ses på guldarmringen fra Vulu, Sør-Trøndelag i Norge, som kan ses på Universitetets Oldsaksamling i Oslo. De små biringe og tråden er lukket med knuder, mens perlen blot er lukket ved sammentrykning. De fire biringe er meget ens i dimensioner, og ikke mindst trådtykkelse, og er med al sandsynlighed fremstillet på et skandinavisk værksted af tråde trukket med samme trækjern. Da de vejer næsten det samme, må de repræsentere en meget præcis justering af armringens samlede vægt. Sølvbiringen med perlen ser meget improviseret ud, hvilket måske betyder, at armringens samlede, endelige vægt var af stor vigtighed (fig. 2S). Ringen med alle biringe vejer 42,67 gram. Rimeligvis er biringene påsat for at sikre en form for standardvægt.

Det trefligede bronzespænde

Det trefligede spænde, som bærer rester af forgyldning, er knap 114 mm højt og godt 111 mm bredt, en helt ekstraordinær størrelse (fig. 5). På bagsiden er der bevaret nålehæfte, nåleskede og en øsken med en ring, hvorfra der har kunnet hænge perlekæder. Selve spændets nål er løs og let bøjet. Spændet og nålen vejer tilsammen godt 213 gram.

Spændets forside er symmetrisk omkring tre akser, ornamenteret med et trekantet midtermotiv, en kraftig kantbort og tre felter med akantus. Bagsiden er ornamenteret efter samme princip som forsiden (midtretrekant, kantbort og fladeudfyldning), men med dyreornamentik. Bagsideornamentik er ikke almindeligt på trefligede spænder og slet ikke i denne kvalitet. Nålen er ornamenteret med et dyrehoved i nordisk stil, hvor øjne, næsebor, læber, øjenbrynsbuer og ører er synlige. Dyret gaber over nålen, og på den side, der har vendt ind mod spændet, tjener dyrets stiliserede tunge som nålestop.

Det trefligede spænde fra Lille Karleby er alene ved sin størrelse et unikt fund. Heller ikke akantusornamentikken er stilmæssigt almindelig på de nordiske, trefligede spænder. De spænder er ofte, men ikke altid, ornamenteret med gribedyr. Akantus er mere typisk for Frankerriget, i det nuværende Frankrig og Rhinlandene. Nålen er meget nordisk i sit udtryk, men kan være en sekundær reparation. Derfor kan det heller ikke med sikkerhed afgøres, om spændet er fremstillet i Norden, eller om det alternativt skulle være hjemført fra det europæiske kontinent. Grundtypen er frankisk, men blev flittigt kopieret i Norden.

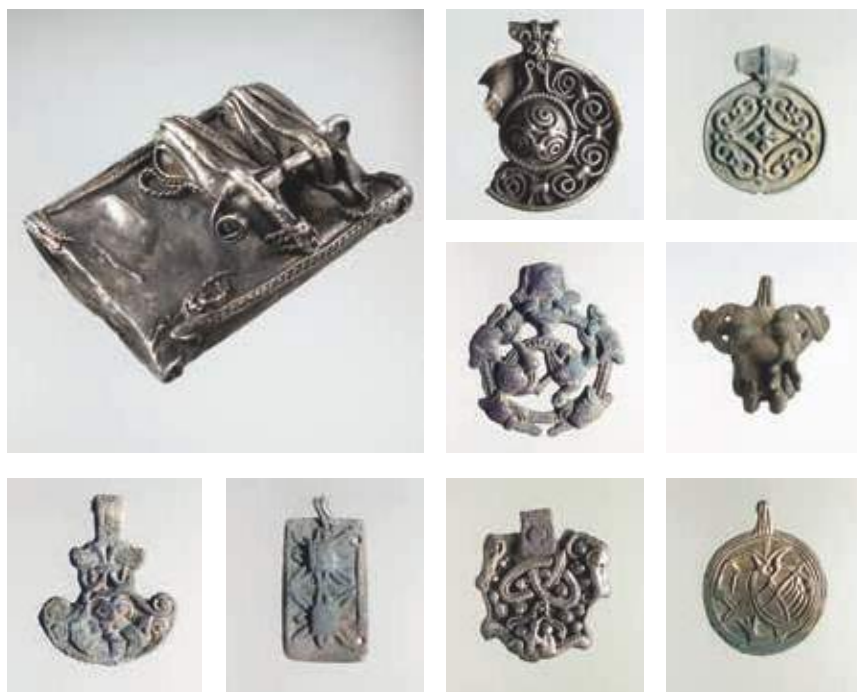

FIGUR 5
Det treflagede bronzespænde. Forsiden gengivet
i fuld størrelse ovenfor, t.v. bagsiden samt nålen
med dyrehovedet i profil. Foto: Cille Krause, ROMU.

Hængesmykkerne

Hængesmykkerne udgør en ret forskelligartet gruppe på ikke mindre end 53 i antal (fig. 6 og fig. 2D,J,L,M,O,Q,R). Marken ved Lille Karleby har været udsat for gødning i årenes løb, og syren har angrebet metallet, men mange af genstandene lå heldigvis med bagsiden op og fremstår derfor nærmest som nye med meget tydelige motiver. Syv af hængesmykkerne er i sølv, mens 46 er i bronze, hvoraf flere stadig bærer spor efter forgyldning. 17 er udført i Terslevstil (ca. 900-1000), 11 i Borrestil (ca. 850-950) og fem er meget udførlige miniaturrehjul, en type, som er typisk for 900-tallet. På tre af dem er ophænget udført, så hjulene kan dreje rundt. Hertil kommer otte andre hængesmykker af skandinavisk oprindelse, otte frankiske stykker og fire af endnu ukendt oprindelse. Et bogformet hængesmykke i sølvfolie med pålagte dyr i filigran kan stamme fra det polske eller russiske område (fig. 2R). Flere hængesmykker er meget atypiske, heraf et, der viser et mandsansigt med åben mund, der med begge hænder griber om (måske) et overskæg eller en pind igennem næsen. Dette stykke har vi ikke kunnet finde en parallel til. Meget særpræget er også et forgyldt hængesmykke i kobberlegering med et tredimensionelt motiv, hvor vi ser modsatstillede fugle, hjorte og (måske) hunde eller fugle (fig. 2J).

FIGUR 6

Et udvalg af hængesmykkerne fra fundet. Foto: Cille Krause, ROMU.

Mønterne

Mønterne i fundet er alle af sølv og omfatter 16 arabiske dirhemer og to angelsaksiske mønter (fig. 2E,N,P). Flere af mønterne er bearbejdet, enten med sekundære gennemboringer eller sammenrullet, så de kan sidde på en snor eller kæde. Det har således ikke været mønternes oprindelige brug, der har været af interesse for bæreren af halskæden. De kan i stedet have haft en stor affektionsværdi, måske grundet deres oprindelsessted eller deres alder. Den tidligst prægede mønt kan dateres til 775-785, mens den yngste mønt kan dateres til 905-920.⁹ Den ældste mønt var således i om-løb i op mod 145 år, før den endte i skatten.

Sølvkæden er lavet af ganske tynd sølvtråd viklet om en kerne, en såkaldt "sjæl", af organisk materiale. Den er afsluttet i begge ender med store pynteknuder.

Perlerne

Perlerne udgør klart den største fundkategori, lige over 300 stk (fig. 7 og fig. 2F,G,H,I,K). Langt størstedelen er glasperler. Som nævnt lå de i begge sølvbægre, men også spredt omkring i præparatet. Foruden glasperler er der perler af bjergkrystal og karneol. Glasperlerne forekom i et utal af forskellige former og farver, heriblandt kubooktoedere (som terninger med afskårne hjørner), rør- og melonperler, monokrome perler, perler med pålagte bånd og bølger i glastråd, mosaikperler (millifiori) og en imponerende dråbeformet ametystperle på næsten 10 gram (fig. 2I). Flere af perlerne må stamme fra middelhavsområdet, andre kan være produceret i Skandinavien.

Karneolperlerne er sandsynligvis fra Indien eller Kaukasus, bjergkrystalperlerne måske også. Som helhed tilhører perlerne Johan Callmers kronologiske gruppe VIII.¹⁰ Callmer foreslår at datere denne gruppe til perioden 915 til 950. Det er imidlertid noget uklart, hvordan Callmer daterer sine grupper, og flere af metaloldsagerne i Lille Karleby tilhører typer, han synes at associere med yngre grupper, så det er muligt, at dateringen af gruppe VIII er lidt for tidlig.

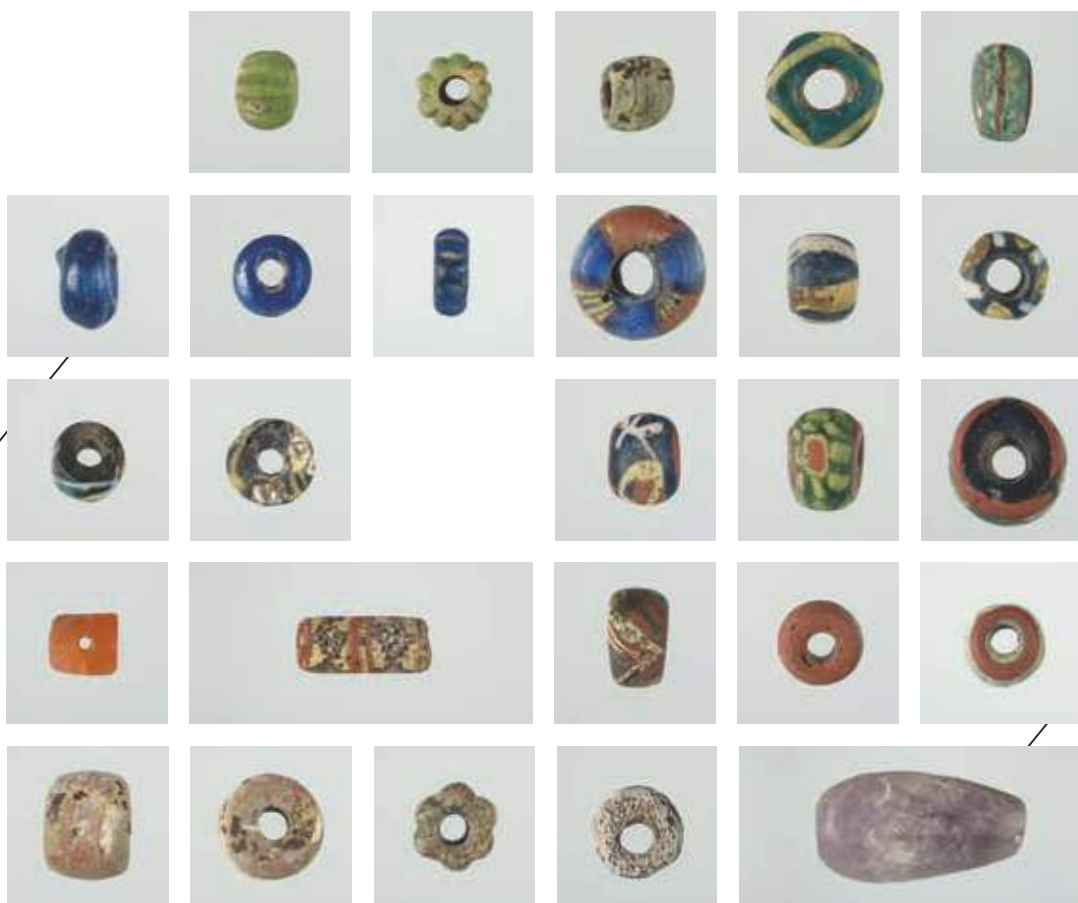
Ud over perler i glas og halvædelsten omfatter fundet 21 perler af sølv. 13 er perler af oprullet sølvtråd, en meget almindelig type i skandinavisk vikingetid (fig. 2F). Det er de otte sølvperler med granulat og bukler derimod ikke. De er hule, aflange og udførligt dekoreret med filigranarbejde (fig. 2H). Det meget fine arbejde tyder på polsk eller russisk oprindelse, altså fra det slaviske Europa.¹¹

FIGUR 7

Et udvalg af de mange perler fra fundet. De fleste er glasperler. I de to øverste rækker ses sølvperler, dels de almindelige skandinaviske af oprullet sølvtråd, dels de sjældne slaviske perler lavet i filigranarbejde. Foto: Cille Krause, ROMU.

Alle disse genstande lå tæt sammen i mulden. Der må have været en beholder, dengang skatten blev nedlagt, men den er rådnet op i jorden. Måske var det et klæde eller en lædersæk. Fundet lå så højt, at det ikke var gravet ned i undergrundsleret.

DATERINGEN

Lille Karlebyskatten består af en kompleks samling genstande fra det Irske Hav, Frankerriget, Nordøsteuropa, Middelhavet og Mellemøsten og hængesmykker af skandinavisk oprindelse. Typisk for sådanne fund har genstandene ikke alle den samme alder. Fundet kan grundet mønternes datering samt indregnet omløbstid ikke være lagt i jorden før efter år ca. 915 og efter fundsammensætningens karakter at dømme, er det mest nærliggende tidspunkt for deponeringen midten af 900-tallet. Terslev-hængesmykkerne var næppe almindelige ret meget før den dato. Det ældste stykke i fundet er et peltaformet hængesmykke med dyrehoveder, udført i Salins stil II og fremstillet i 600-tallet.

Måske var det et ældgammelt arvestykke, måske et jordfund, men det er vel 250 år ældre end næsten alt andet i dette fund. Også ametystperlen og andre genstande kan være arvestykker, eller en slags antikke genstande, som har haft en særlig værdi for brugeren.

BETYDNINGEN

Men hvilken begivenhed i midten af 900-tallet kan have været anledningen til, at denne fantastisk rige skat blev lagt i jorden? Er det blot værdier – arvesølvet fra en velhavende slægt – som blev gemt af vejen i usikre tider? Det kan ikke udelukkes, da fundet jo er gjort på ”tør” jord, og ikke i våde områder, hvor man aldrig ville kunne genfinde værdierne. Men i så fald kunne man nok forvente en større tilfældighed i sammensætningen af genstandene. Trods den brede variation i typer og herkomst så rummer fundet alligevel en slags rød tråd: Smykkerne og drikkesæt, genstande, som må tilhøre en eller flere personer fra samfundets absolutte elite. Det kan tænkes at være udsmykningen fra en slags ”embedsdragt”, båret af en person i datiden, som havde en central funktion for eksempel i udførelsen af ritualer i sammenhæng med religion eller i forbindelse med andre samfunds bærende ceremonier. Et alternativ er, at der er tale om et usædvanligt rigt personligt udstyr, som er lagt i jorden i forbindelse med et begravelsesritual – men hvor den afdøde ikke er lagt samme sted. I begge tilfælde må nærheden til kongesædet ved Gammel Lejre ikke glemmes. Det er oplagt at se Lille Karlebyskattens rigdom og vidtstrakte kontakter som et udtryk for, at den eller de bagvedstående mennesker havde nære kontakter til kongesædet.

Det er i sidste ende ikke til at vide med sikkerhed. Men en del af svaret kan sagtens ligge begravet under mulden på marken ved Lille Karleby, og det bliver et særdeles spændende sted for arkæologerne at vende tilbage til.

→ FIGUR 8

En detalje fra sølvdragtnålen. Foto: Cille Krause, ROMU.

NOTER

¹ Skattefundet blev gjort af Søren Bagge. Museets efterfølgende undersøgelse, hvor fundet blev taget op i præparat, blev forestået af museumsinspektør Tom Christensen assisteret af museumsinspektør Julie Nielsen og arkæolog Nikolaj Wiuff Kristensen. Sagsoplysningerne findes i ROMUs arkiv under j.nr. ROM 3340. Skattefundet er efterfølgende erklæret danefæ og indgår i Nationalmuseets samling.

² Ulriksen 1998, 104 ff.

³ Ulriksen 1999; Kastholm 2009 og 2013.

⁴ Kastholm 2013.

⁵ Ibid. 162.

⁶ Se Commissioners for publishing the ancient laws and insitutes of Ireland, "Ancient Laws of Ireland, Senchus Mor, Part II: Law of Distress; Laws of Hostage Sureties, Fosterage, Saer-stock Tenure, Daer-stock Tenure, and of Social Connexions", oversat af J. O'Donovan & E. O'Curry, red. Hancock & O'Mahoney .Dublin: Alexander Thom, 1869. Se også Ward, E. G. 2012: "Zoomorphic Penannular Brooches in 6th and 7th Century Ireland", University of Nebraska- Lincoln.

⁷ Roe 1981.

⁸ British Museum, inv. nr. 1895,0809.7.

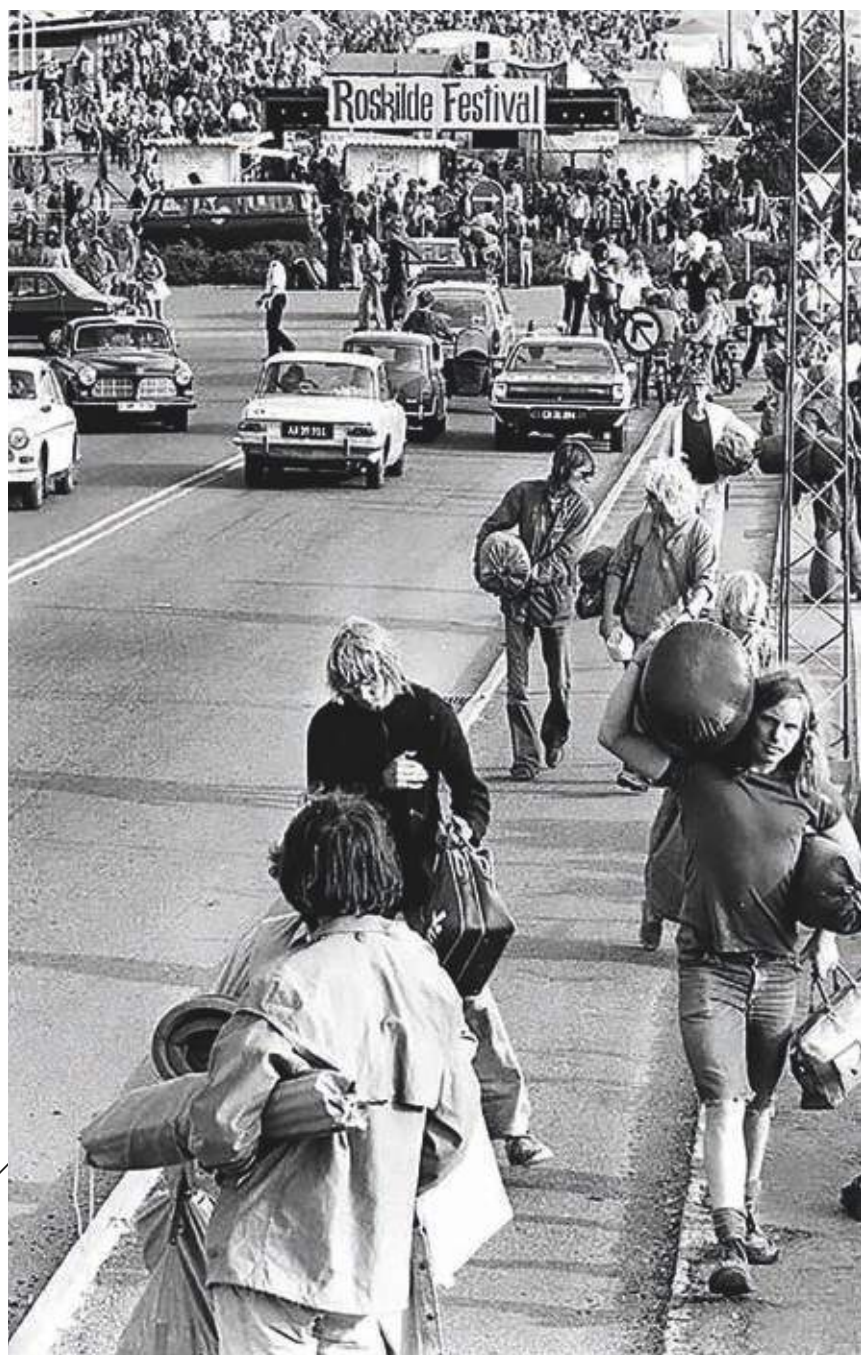
⁹ Jf. brev fra Nationalmuseet d. 12. dec. 2016.

¹⁰ Callmer 1977.

¹¹ Jf. Buko & Sobkowiak-Tabaka 2011.

LITTERATUR

- Buko, A. & I. Sobkowiak-Tabaka 2011: Bodzia:
A new Viking Age cemetery with chamber graves. I:
Antiquity Project gallery:
<http://antiquity.ac.uk/projgall/buko330/>
- Callmer, J. 1977:
Trade beads and bead trade in Scandinavia, ca. 800-1000 AD.
Acta Archaeologica Lundensia nr. 11,
Lunds Universitet. Lund.
- Christensen, T. 2015:
Lejre bag myten. De arkæologiske udgravninger.
Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 87. Højbjerg.
- Kastholm, O.T. 2009:
Gårde fra yngre germansk jernalder og vikingetid ved Vestervang.
ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 2008, 19-44.
- Kastholm, O.T. 2013:
Vestervang at Kirke Hyllinge, Zealand: a late Iron Age
settlement with rich stray finds.
Danish Journal of Archaeology, Vol. 1:2, 142-164.
- Roe, H.M. 1981:
Monasterboice and its Monuments.
County Louth Archaeological Association. Dundalk.
- Ulriksen, J. 1998:
*Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark
mellem 200 og 1100 e.Kr.*
Roskilde.
- Ulriksen, J. 1999:
En ejendommelig sag.
ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1999, 7-28.
- Ulriksen, J. 2008:
Gevninge – leddet til Lejre.
KUML 2008, 145-185.

Roskilde Festival 1976, Roskilde Arkiverne

Roskildefonden II

(1976-86)

H.L. Algreen-Petersen

Denne artikel er baseret på Roskildefondens forhandlingsprotokol og forfatterens erindringer fra sin tid som medlem og siden formand for Roskildefonden (1976-86).¹

På Roskildefondens ordinære generalforsamling i maj 1976 skete en større udskiftning i ledelsen – det, vi kaldte Forretningsudvalget. Formand siden 1965 kommunaldirektør Henry Jaquet trak sig, sammen med revisor E. Bernstorff Nielsen og redaktionschef Kai Strandgaard. Fra den gamle 1965-bestyrelse fortsatte alene ungdomsklubleder Erik Larsen. Som ny formand blev undertegnede valgt sammen med revisor Sv.-Aa. Gam som kasserer og Erhard Grimstad og Frank Rasmussen som medlemmer af Forretningsudvalget. Klubmedarbejder Gerda Weng og byrådsvalgt medlem Kirsten Feld fortsatte. Der var således tale om en betydelig nyvalgt flok, der i de kommende år skulle styre fonden og især de nye aktiviteter, nærmere bestemt Roskilde Festival, og den deraf følgende meget større økonomi.

Det nye forretningsudvalg enedes om en strammere mødekalender og en hurtig afklaring af de mange forhold omkring ejerskab, bestyrelsespladser i andre institutioner, målsætning for uddeling af midler jf. formålsparagraffen og den nødvendige medlemspleje for at fastholde den store frivillighed. Samt mange andre forhold, der udadtil kunne få Roskildefonden til at fremstå som en moderne og professionelt ledet organisation. Første skridt var eget brevpapir og kuverter, samt en fast postadresse for Roskildefonden: formandens privatadresse.

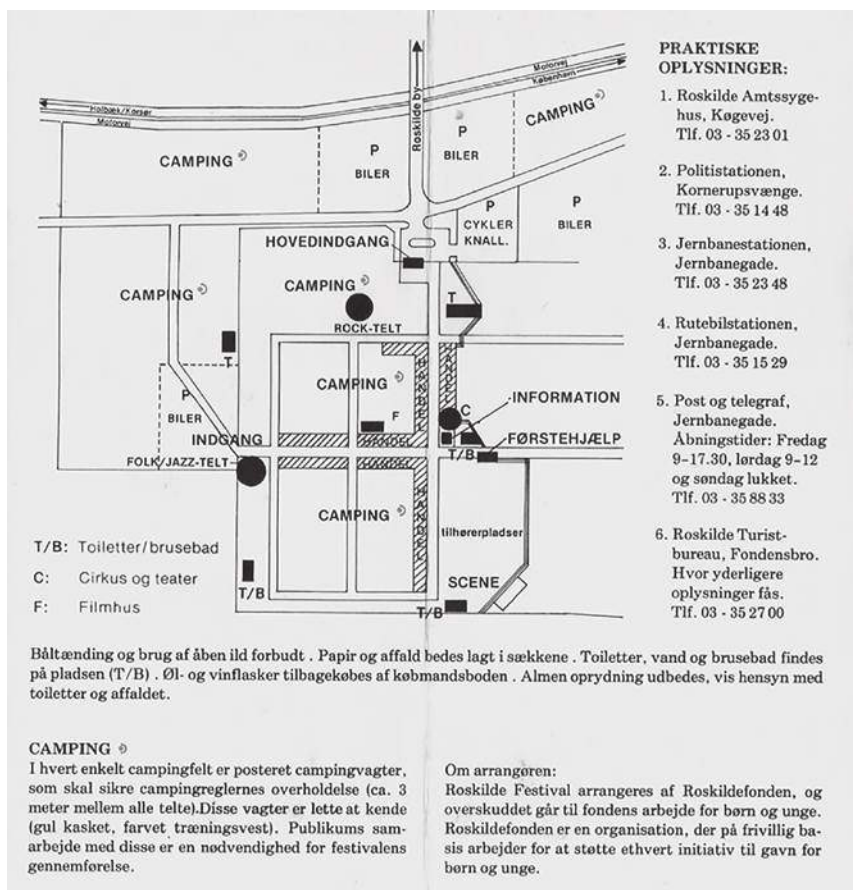
Der var nok at tage fat på. Byfesterne, som i mange år havde været den største indtægtskilde, havde efterhånden mistet "pusten" i deres nuværende form. De krævede fortsat samme arbejdsindsats, men det økonomisk overskud var nedadgående. Byfesten i 1975 gav f.eks. kun et overskud på kr. 26.000.

Der var flere årsager til den udvikling: Det var svært at blive ved med at finde på måder at forny byfesten, markedsgøglerne

blev dyrere, og deres underholdning på scenen trak ikke længere så stort publikum, da man nu var meget mere vant til underholdning fra tv-industrien.

Roskildefonden fortsatte byfesterne et par år, men med en fortsat nedgang i overskud og i 1978 et direkte underskud på kr. 6.000. Heldigvis var Kulturelt Samråd interesseret i at overtage byfesterne og fortsætte traditionen, men nu afviklet på en anden måde og med andet indhold – i nyere tid som f.eks. "Lysfest".

Forretningsudvalget var dog ikke arbejdsløst. Der var mange andre ting at tage fat på – først og fremmest festivalen.

ROSILDE FESTIVAL 1976.

Dengang var camping på festivalområdet og tilhørerareal ganske lille. Festivalen opererede med kirketid, dvs. ingen musik søndag før 12.00. I stedet blev der underholdt med folkedans og fællessang akkompagneret af orgelmusik ved domorganist Viggo Kanding.

Roskilde Festival 1976. Dengang var der camping på festivalområdet og tilhørerarealet ganske lille. Festivalen opererede med kirketid, dvs. ingen musik søndag før 12.00. I stedet blev der underholdt med folkedans og fællessang akkompagneret af orgelmusik ved domorganist Viggo Kanding.

Da der allerede findes mange beskrivelser af festivalens historie, vil jeg i denne artikel primært beskæftige mig med nogle generelle perspektiver på festivalen i min formandsperiode samt med nogle af de mange aktiviteter og erhvervelser, som festivalernes overskud gav anledning til.

Det var tilfældigt, men også heldigt, at Roskildefonden kom til at give sig i kast med festivalerne. I 1971 afholdtes en "Fantasy Festival" på Dyrskuepladsen i Roskilde, med den professionelle musikarrangør Kaj Fischer som bagmand. To gymnasie-elever fra Roskilde lagde overfor kommunen navn til arrangementet, som musikalsk blev en rimelig succes, men der var stadig meget at lære i forhold til organisation, billetsystem og indgang, toiletforhold osv. De to unge mennesker kom til at stå til ansvar overfor kommunen i økonomisk henseende, fordi bagmanden stak af til udlandet med kassen. Efter denne festival modtog kommunen en ansøgning fra den amerikanske folkesanger Tony Busch om at måtte arrangere en ny festival i 1972.

Kommunaldirektør og vicedirektør Henry Jaquet og Niels Borchersen ville ikke give tilladelse, men kom til at tænke på Roskildefonden.

Ingen havde fantasi til at forestille sig, at der i 2017 fortsat hvert år ville blive afholdt en Roskilde Festival.

Fondens Initiativudvalg ved Erik Larsen og Kai Strandgaard fik derefter til opgave at udarbejde en kontrakt, som uddelegerede det musikalske til Tony Busch og resten til Roskildefonden. Overskud og evt. underskud skulle deles 50/50. Denne festival gik fint, og siden 1972 har Roskildefonden stået alene for alle efterfølgende festivaler.

I 1976 var det 5. gang, fonden gav sig i kast med en ny festival. De foregående fire festivaler var forløbet så godt, både i forhold til publikum og et godt økonomisk overskud, at der var stemning i fonden for at fortsætte. Men hvert år diskuterede vi, hvor længe festivalerne kunne fortsætte med et godt resultat. Ingen havde fantasi til at forestille sig, at der i 2017 fortsat hvert år ville blive afholdt en Roskilde Festival.

Så hvorfor lykkedes det? Jeg mener, at Roskildefonden fra forretningsudvalg til de nedsatte arbejdsgrupper til de allersidste medlemmer i medlemsskaren har villet det. Det, jeg her har i tankerne, er festivalernes barndom, det vil sige fra den første festival i 1972 til min afgang som formand i 1986. Her var det først og fremmest frivilligheden, der drev medlemmerne til det enormt store arbejde hvert år.

Efter 1986 havde festivalen efterhånden vokset sig så stor, at det blev nødvendigt med en helt ny styringsmåde: en større professionalisme med fastansatte medarbejdere på fuld tid til at styre organiseringen og økonomien. Uden dette skifte ville festivalerne ikke have overlevet.

Men tilbage til 1970'erne: Vi havde fået samlet en stærk forening, Roskildefonden, med en stor og engageret medlemsskare. Som var indstillet på at bruge tid og kræfter på fondens formål: at være velgørende i henhold til foreningens formålsparagraf. Derudover havde vi et usædvanligt stærkt socialt sammenhold og fornøjelse ved at bruge vores fritid på at skabe aktiviteter til glæde for andre og med formålet: at indsamle penge til brug for fondens formål.

**Frivillighed og viljestyrke var
vigtige elementer for succesen,
men vi var også heldige.**

Frivillighed og viljestyrke var vigtige elementer for succesen, men vi var også heldige. Vi ramte et tidspunkt, hvor musiklivet blandt professionelle og amatører var i vækst, og hvor Danmark havde øjne og ører åbne over for det internationale musikscene aspekt takket være film, radio og TV. Vi var heldige, at en mand som Tony Busch havde banket på kommunens dør og bedt om lov til at arrangere en festival. Han var dog ganske vist selv mest interesseret i pengene, men det var alligevel bedre, at det var ham, end at det var et af de store professionelle musikbureauer, der blev medarrangører af 1972-festivalen. En solist som Tony Busch kunne styres i retning af et samarbejde med Roskildefonden, og der kunne derfor udarbejdes en kontrakt, der tilgodeså begge parter. Dette udgangspunkt gjorde opstarten af et arrangement som en flerdages festival væsentligt nemmere at komme i gang med.

Et vigtigt element i festivalernes succes de næste 10-15 år, mener jeg, var, at vi var amatører. Vi tænkte derfor helt anderledes end professionelle

Foto: DAGBLADET Roskilde, Roskilde Arkiverne

på en række punkter. Vi ønskede hele tiden at forbedre os – i forhold til publikum, økonomien, musikerne, kunstnerne, medlemmerne og byen. Og for hver festival var der mange ting, der kunne gøres både anderledes og bedre.

Spørgsmålet om, hvad vi gjorde anderledes, mener jeg kan deles i tre dele:

1. *Det praktiske: plads, logistik, indretning, scener, servicefunktioner, billetsystemer, sikkerhedsapparat, transport, kommunikation, PR, parkering m.m.*
2. *Publikum: det, der skulle til, for at publikum kunne lide at være på arealet.*
3. *Underholdningen: bands, musikere og kunstnere købt til optræden.*

De første år markerede vi os ikke særskilt i forhold til andre festivaler. Når man afholder større arrangementer, er der visse praktiske forhold, der bare skal fungere, såsom toiletter og sikkerhedsforanstaltninger (brandberedskab, samaritter). Selvom det kneb de første år med at få styr på disse forhold, så arbejdede vi hårdt på, at det skulle være i orden. På handelsområdet var vi i de første år heller ikke specielt anderledes.

Og for hvert år blev vi
bedre og bedre til at finde
på løsninger og nye ideer.
Fordi vi ville det...

Handelsboderne var ofte blot et tæppe på jorden, madboderne var primitive og affaldssystemerne ikke organiseret. Myndighedskrav gjorde det dog absolut nødvendigt at få rettet op på mange af disse forhold, og overalt i arbejdsgrupperne var der stor opmærksomhed på at få alle disse forhold gjort endnu bedre. Og for hvert år blev vi bedre og bedre til at finde på løsninger og nye ideer. Fordi vi ville det. Der blev stillet krav til både handelsboder og madboder om bedre og større udvalg, der blev åbnet bank, der blev etableret telefonforbindelser, og der blev organiseret transport til og fra bane og by.

Campingen blev flyttet udenfor festivalområdet, udbuddet og variationen af handelsboder voksede, og vi fik etableret bedre sikkerhedsforanstalt-

ninger med bl.a. flere vagter. Der blev sørget for underholdning, filmhus, udstilling, små scener og planlagt optræden af musik- og teatergrupper (gøglere, teaterfolk og klovne). Det gav liv og inspiration til spontan underholdning blandt festivaldeltagerne.

På den måde skete udviklingen af logistik, organisering, praktiske forhold, boder, underholdning og samværsmuligheder i skøn forening, og hele tiden var det altafgørende for os, at publikum kunne lide at være gæster på vores festival. Underholdningen var derfor et afgørende punkt at udvikle, det var opholds- og samværsmulighederne også. En naturlig konsekvens af det var et ønske om flere scener til festivalen, hvilket krævede et større areal. Vi blev med tiden også dygtigere til at finde og engagere både kendte og ukendte grupper og solister, der kunne tilføre festivalen og publikum nogle uventede og spændende oplevelser. Musikgruppen fandt bl.a. på at efterlyse musikønsker fra publikum, der kunne udfylde et brev-kort i festivalprogrammerne. Det var et tidlig eksempel på publikumsinddragelse i planlægningen af festivalen, længe inden internettet og sociale medier blev en realitet.

En voksende festival med flere artister skabte også et behov for bedre forhold på backstageområdet til bands, pressefolk, agenter og andre VIP'er. Det var både sådan noget som ordentlig mad og hyggelige værter (Bent og Agnes Jensen med slæng), men også information til vores backstagegæster om, hvem Roskildefonden var, og hvorfor vi gjorde

Roskilde Festival 1983. Deltagerne venter på bussen.
Foto: Mik Eskestad, Roskilde Tidende, Roskilde Arkiverne

det, vi gjorde. Sagt ganske kort, så handlede det hele for os om frivillighed og 100 % velgørenhed (nonprofit).

Vort forhold til Roskilde by og borgerne, til kommunen og andre myndigheder, embedslægen, politiet og civilforsvaret udviklede sig langsomt til et tættere, mere velsmurt forhold. Mange af byens borgere blev engageret i festivalens arbejde via deres medlemskab af de foreninger, der havde en eller anden funktion på festivalen og tjente penge til deres egen forening. Samtidig arrangerede vi også begivenheder udenfor festivalens område, som en måde at markere vores tilstedeværelse på: Ungdommens Hus var rammen om et par koncerter, hvor vi uddelte musikpriser, og en enkelt gang ved en friluftskoncert i Folkeparken.

Roskilde Festivalens 10-års jubilæum blev fejret med et større musikstævne, hvor vi afholdt workshops med deltagelse af både professionelle og amatører, og indendørs såvel som udendørs koncerter overalt i byen.

Fra 1972 til 1977 havde vi en del kommunikation med myndighederne om, hvorvidt hele eller blot dele af festivalen skulle være momspligtig. Vi endte med at blive prøveklud for lovgiverne, da der manglede klare regler for, hvordan man skulle betragte denne slags arrangementer. Efter festivalen i 1977 fandt vi en løsning med Køge Toldkammer, og vi begyndte at operere med to kontoer: en til momspligtige og en til momsfrie indtægter.

Når jeg i dag i 2017 ser tilbage på festivalens historie, har festivalen udviklet sig helt fantastisk.

Vi var fortsat nødsaget til at planlægge en festival ad gangen. Vi brugte mange penge på installationer som etablering af toiletter, ekstra strømforsyning, der sagtens ville kunne genbruges, men som vi var nødt til at pille ned og genopsætte hvert år. Så hver festival var på mange måder en engangsforeteelse. Vi søgte derfor kommunen om en langtidsaftale omkring afholdelse af festivalen, da vi vidste, at Roskilde Dyrskue havde sådan en aftale med kommunen. Dét ville kommunen desværre ikke give os. Det var både ærgerligt og svært for os at administrere. Overskud fra en overstået festival måtte kun anvendes til velgørende formål i henhold til vedtægterne og kunne dermed ikke bruges til at danne startkapital for en ny. Hvert år skulle vi starte arbejdet med en efterhånden meget

stor kassekredit i banken med underskrift fra samtlige medlemmer af Forretningsudvalget. Det blev efterhånden til mange millioner, så det var ikke småpenge, Forretningsudvalgets medlemmer personligt hæftede for.

Når jeg i dag i 2017 ser tilbage på festivalens historie, har festivalen jo udviklet sig helt fantastisk. Overskuddet fra de forskellige festivaler har været svingende, men aldrig i nærheden af noget, der fik os til at overveje, om vi skulle stoppe med at afholde festivalen. Den bekymring havde vi dog ofte i de allerførste år. Det betød, at hvert budget, Forretningsudvalget fik forelagt fra festivalgruppen, blev kritisk og minutiøst gennemgået og endevendt: Er dette eller hint nu også nødvendigt, og hvorfor skal der hvert år bruges penge på det? Vi forlangte de første år, at der blev tegnet en aflysningsforsikring, hvilket ikke var billigt. Men vi fandt det nødvendigt, fordi der var bundet så store beløb til forberedelserne og en total aflysning desværre var en reel mulighed. Tiderne var usikre på arbejdsmarkedet med regelmæssige arbejdsnedlæggelser af flere forskellige grunde. F.eks. blev vi i 1985 ramt af en bryggeristrejke, hvorfor vi måtte importere alt øl til festivalen fra Tyskland. En anden bekymring i forhold til aflysning af festivalen var dårligt vejr – kunne det influere billetsalget og afholdelsen af festivalen?

Efter afholdelse af en festival fremkom Festivalkomiteen med forslag til fordelingen af et eventuelt overskud. Forelagt dette drøftede Forretnings-

Infovæg på Roskilde Festival.

Foto: Jens Wollesen, DAGBLADET Roskilde, Roskilde Arkiverne

udvalget forslaget, som før en endelig vedtagelse skulle forelægges og godkendes på en generalforsamling. Disse forslag gav sjældent anledning til diskussion, men i få tilfælde kunne der godt forekomme lidt tovtrækkeri. F.eks. foreslog Festivalkomiteen efter festivalen i 1975 at tildele teatergruppen Solvognen en andel, hvilket Forretningsudvalget ikke kunne godkende. I henhold til vore vedtægter fandt Forretningsudvalget det ikke muligt. Vi betragtede Solvognen som en politisk organisation frem for en teatertrup, og uddeling af midler til en politisk organisation kunne ikke rummes indenfor definitionen af et "alment velgørende formål." Festivalgruppen opfattede afslaget som et alvorligt tillidsbrud mellem Forretningsudvalget og festivalgruppen, hvilket i længere tid gav "knas" mellem parterne. Forretningsudvalget fastholdt ikke desto mindre beslutningen om ikke at ville godkende forslaget, trods adskillige protester.

HJÆLP TIL SELVHJÆLP

Fra denne overordnede beretning om festivalens arbejde og præmisser de første år vil jeg nu bevæge mig videre til at fortælle om, hvad overskuddet fra festivalerne bl.a. blev brugt til.²

Forretningsudvalget fik hvert år på generalforsamlingen godkendt et rådighedsbeløb, i reglen omkring kr. 100.000, som kunne bruges til uddeling i mindre portioner til ansøgere. Det blev efterhånden landskendt, at foreninger, organisationer og institutioner kunne indsende ansøgning om et støttebeløb til et givet formål. Indkomne ansøgninger blev altid behandlet på førstkommende møde i Forretningsudvalget. Lå ansøgningen indenfor vor formålsparagraf? Var ansøgningsbeløbet rimeligt i forhold til vort rådighedsbeløb? Hvilken indsats havde ansøgerne selv gjort for at få opfyldt deres ønske? Vort eventuelle tilskud skulle altid kun være hjælp til selvhjælp. I sidste del af min formandsperiode behandlede vi ofte 15-20 ansøgninger på hvert møde, hvilket var ret tidskrævende. Alle ansøgninger blev behandlet seriøst med skriftligt svar før og efter en beslutning, hvilket gav en del arbejde med brevskriveri for mig som formand, da al korrespondance og fondsadresse var hos mig som privatperson.

Det var først i 1982, at vi besluttede, at fonden nu havde vokset sig til en størrelse, der krævede at vi oprettede et sekretariat. Det skete ikke kun for at aflaste mig som formand, andre grupperinger, festival m.fl. havde ligeledes brug for en sekretariatsfunktion. Der kom pænt mange ansøgninger til stillingen som sekretær, men vort valg blev Jens Elbirk, der meget hurtigt faldt ind i fondsånden. Der blev oprettet kontor i Ungdommens Hus, og meget hurtigt blev hele sekretariatsfunktionen så overbebyrdet, at der måtte ske udvidelse af personalet.

De mange penge, som festivalerne gav i overskud, gav fondsmedlemmerne blod på tanden og lyst til at skabe nye projekter. Selvom fonden havde forpligtet sig til at dække underskud fra allerede eksisterende institutioner

som Ungdommens Hus³ og kolonien Roar og fra driften af diverse klubber, havde grupper i medlemsskaren stadig uopfyldte ønsker: f.eks. et skib til Roskildes Fritids- og Ungdomsklubbers medlemmer eller en gård, som kunne modtage daglige besøg eller fungere som udflugtsmål, gerne med mulighed for kortere eller længere ophold.

Forretningsudvalget var positivt stemt over for medlemmernes ønsker, som i forskellige tempi blev opfyldt og her følgende beskrives.

KOLONIEN ROAR

Kolonien Roar havde været i fondens regi siden indvielsen i 1936. Roskilde Byfest-komite afholdt den første byfest i 1932. De første år blev overskuddet anvendt til arbejdsløse i Sct. Jørgensbjerg og Roskilde Kommuner, og i 1936 havde man samlet så mange penge ind, at man startede byggeprojektet med Roarhytten ved Lyndby Strand. Igennem mange år blev hytten anvendt som ferie-koloni, men også udnyttet af skoler og foreninger som hytte-projekt med kortere eller længevarende ophold. I en årrække blev stedet udlejet til Roskilde Kommune som en udflytterbørnehave. Hytten og stedet krævede regelmæssigt vedligehold og med større mellemrum en kraftig renovering og modernisering for fortsat at kunne være et attraktivt brugssted og være egnet til udlejning for skoler, foreninger eller lign. Mange Roskildeborgere har gennem årene i en eller anden forbindelse været brugere af stedet, og det har været attraktivt pga. nærhed til Roskilde, sin kvalitet og kapacitet og beliggenhed ved vandet. Kolonien Roar har ligesom øvrige institutioner under Roskildefonden været udskilt som en selvstændig enhed med egen bestyrelse, men med økonomisk sikkerhed fra fonden. Udlejningen er foregået via et kontor på festivalens adresse. Også her gælder, at udlejningsdagene har vist pæne tal, men alligevel har økonomien været stram. I de seneste år har det vist sig, at området og grunden, hvorpå Roar er placeret pænt, er et lav-område, og de sidste voldsomme storme har været truende for bygningerne med oversvømmelse fra Roskilde Fjord. I august 2016 frasolgte Foreningen Roskildefonden kolonien Roar.

SKIBET ANNA SOFIE

I januar 1978 fremkom der fra Klubbernes Samråd i Roskilde et ønske om et skib, som ungdomsklubberne i fællesskab kunne udnytte som "lejrskoleskib" til fisketure og lignende. Det skulle fungere som et pædagogisk redskab med forbillede i Mogens Frohn Nielsens succes med skibet Fulton. Forretningsudvalget kunne se det positive i forslaget og nedsatte en arbejdsgruppe

til at arbejde videre med sagen. I november vedtog en ekstraordinær generalforsamling erhvervelsen af skibet Anna Sofie for kr. 275.000,-, og at Forretningsudvalget skulle garantere tilskud til driften i årene efter købet. Anna Sofie blev købt den 9. december 1978 med en formodning om at være klar til sejlads ca. 1. juni 1979.

Som med de andre erhvervelser blev også Anna Sofie skilt ud i en selvstændig enhed med egen bestyrelse. Der blev oprettet en brugskontrakt om forholdet mellem fonden og skibets bestyrelse, og der blev udarbejdet budget for drift og vedligehold, som skulle godkendes af Forretningsudvalget.

Skibet var fra starten populært med en meget aktiv vennekreds udover bestyrelsen, og der blev gået til den med knofedt og armmuskler, når noget skulle slibes, lakeres eller smårepareres. Til gengæld blev der så også lejlighed til småture eller lidt længere fisketure. Det var nødvendigt at hyre en skipper med de nødvendige og rigtige forudsætninger for passagersejlad, og kravene fra Statens Skibstilsyn var strenge. Disse krav blev regelmæssigt skærpet af lovgiverne, og det betød flere besøg af Skibstilsynets folk med deraf følgende krav om ændringer eller forbedringer. Det var for bekosteligt at fastansætte en skipper, så hans ansættelse blev ændret til kun at være på timebasis, hvilket gik ud over fleksibiliteten med sejladsen.

Driften af skibet kunne ikke overraskende ikke løbe rundt af sig selv. Derfor var fonden hvert år nødt til at afsætte og bruge store beløb på den fortsatte drift. Der blev søgt fonde og sponsorer om økonomisk hjælp, hvilket desværre heller ikke var nok. Der blev satset på overskud fra festivalerne, men heller ikke dette var nok. Dertil kom, at festivalen i 1985 ikke gav overskud, og det øgede det økonomiske pres på Anna Sofie. Der blev oprettet kassekredit med fondens garanti, og Roskilde Kommune trådte til med en foreløbig bevilling på kr. 200.000,-. Foreløbig skulle forstås på den måde, at hvis den kommende festival gav overskud, skulle lånet indfries. Anna Sofie var blevet en god og spændende aktivitet, men vi måtte erkende, at hun var blevet en dyr dame, som det ville være uforsvarligt at holde fortsat liv i. Efter flere forsøg på ændringer i ejerskab og kommunegarantier var vi nødsaget til at sælge Anna Sofie i 1987.

HUELSBJERGGAARD

Et stort ønske fra fondens medlemmer var erhvervelsen af en gård. En gård, som kunne give børn, unge og voksne oplevelser i den frie natur. Endnu en gang var her et medlemsønske, som Forretningsudvalget sagtens kunne se som et nyt spændende tiltag. En ejendomsmægler blev koblet på sagen, og resultatet blev Huelsbjerggård ved Tølløse. En speciel, flot ejendom i et af Sjællands mest naturskønne områder ved Igelsø og Maglesø. Lidt landbrug med fritgående kødkvæg i løsdriftsstald, en lille sø, bakket terræn og flot arkitekttegnet hovedbygning.

Skibet Anna Sofie. Foto: Mik Eskestad, Roskilde Festival

En medlemsbustur med efterfølgende generalforsamling i maj 1979 godkender købet på i alt 3 mio. kr. Arkitekt Erik Bahn fik til opgave at tegne en værelsesfløj, som skulle indrettes handicapvenligt og opvarmes med jordvarme. Landskabsarkitekt Birgitte Finch skulle sikre, at området fik blindestier og handicapvenlige udendørsarealer. Keramiker Daniel Post skulle fremstille keramiske skilte til bygningen specielt med henblik på blinde, der også skal kunne finde rundt. Ægteparret Bent og Agnes Jensen blev ansat som viceværter med bopæl på Huelsbjerggård.

Fra festivaloverskuddet i 1980 blev der givet en andel på 1.584.543,- kr. til projekt Huelsbjerggård, og igen regnede vi med et tilskud fra et eventuelt overskud af festivalen 1981. Interessen for at leje sig ind på gården var stor. Som med de andre aktiviteter under fonden blev gården en selvejende institution med en selvstændig bestyrelse med reference til Forretningsudvalget. Både Holbæk Kommune og Roskilde Kommune blev tilknyttet gården. Indvielse for Roskildefondens medlemmer skete den 4. september 1982 med en fælles busafgang fra Roskilde. Et stort og flot program blev uddelt i busserne, og da busserne ikke kunne køre hele vejen op til gården, blev deltagerne modtaget ved landevejen af jazzorkestret Storyville Stompers med street parade til gårdens indgang. Ved indgangen til den indre gård blev den røde snor klippet over, formanden holdt tale, alle sang Velkommen i den grønne Lund, mens Drømmen om et sted blev fremført af Erik Grip og Jens Christensen. Der blev plantet 20 bøgetræer, spist middag, holdt taler, og så var der underholdning og dans i laden med jazz- og poporkestre. Det var mildt sagt en meget flot indvielsesfest. I de følgende dage var der indvielsesfest for Roskilde Byråd og åbent hus for presse, naboer og andre interesserede.

I 1983 indviede vi en keramikskulptur af Daniel Post med grundplanen af gården og en skulptur af kunstneren Jette Vohlert, "Øre med lydølger", symboliserende Roskilde Festival, hvorfra alle pengene stammede.⁴

Efterhånden som byggeriet bliver færdigt, tegner stedet til at blive et flot center for et stort publikum: børn, unge, handicappede og alle former for foreninger og interesseorganisationer. Der er overnatningsmuligheder for 40 personer, flotte lokaler til møder eller undervisning, stor sal til fællesspisning eller fest og flotte omgivelser i en usædvanlig smuk natur. Der kommer fortsat store og små ønsker om yderligere ny- og ombygninger, men bestyrelsen bliver enig om at slå pengekassen i, indtil stedet kan vise en rimelig økonomisk sammenhæng.

Desværre viser det sig efter de første år, at en balance i økonomien ikke ligger lige for. Udlejepriserne er afhængige af udbud og efterspørgsel, og selvom stedet er ualmindeligt, er der grænser for, hvor høje priser der kan tages for udlejningen. Selvom udlejningen går pænt og publikum generelt udtrykker tilfredshed med opholdene, har bestyrelsen svært ved at fremstille et regnskab i balance. Huelsbjerggård er derfor afhængig af midler udefra, og selvom der søges fonde og andre indtægtskilder, blev der kun opnået tilskud fra Roskildefonden, dvs. fra festivaloverskuddet.

Huelsbjerggård blev også af omverdenen set som et meget flot gård-projekt i fondens regi, således får man i 1986 fra Fredningsstyrelsen kr. 25.000,- til udvendigt vedligehold og landskabspleje. I 1986 plantes desuden på et tilliggende jordstykke 6-700 bøgetræer fra kampagnen Plant et Træ.

Hvor glad og stolt Roskildefonden end havde været for driften af Ungdommens Hus og Huelsbjerggård, blev de ligesom Roar og skibet Anna Sofie for stor en økonomisk belastning for fonden. De blev fritstillet fra fonden til gengæld for at satse på nye tanker om måden at være alment velgørende på.

**Roskildefondens fremtid
var Roskilde Festival.
Den var blevet stor og
kendt, ikke bare i Danmark
men i hele verden...**

Efter 10 års formandskab valgte jeg i 1986 at gå af som formand for Roskildefonden. Det var der to grunde til: Den første grund var, at selvom arbejdet med Roskildefonden var spændende og udfordrende, så optog det efterhånden ikke kun al min fritid, men sneg sig også ind på min arbejdstid. Vel at mærke for egen regning. Jeg havde i 1984 købt et møbel- og indretningsfirma i Valby, og for at virksomheden kunne løbe rundt med 6-8 ansatte, krævede det min fulde opmærksomhed. Den anden grund var, at jeg kunne se, at Roskildefondens fremtid var Roskilde Festival. Den var blevet stor og kendt, ikke bare i Danmark men i hele verden. Og den var blevet kendt for at være en flerdages festival, der prioriterede socialt samvær og gode, velordnede campingforhold. Og musik, selvfølgelig – varierende, spændende og nyskabende sammen med en række af andre typer oplevelsesmuligheder. Skulle denne fantastiske festival kunne fortsætte med at tiltrække de mange tusinder af publikum til en satellitby på Sjælland, så krævede det en professionel ledelse med fuld-tidsansatte specialister på de vigtigste poster.

De mange år, der er gået efter mit farvel, har vist, at jeg så rigtigt. Gennem årene har Roskildefonden uddelt mere end 300 mio. kr. til velgørende formål, og når denne erindring udkommer, er årstallet 2018, og Roskilde Festivalen er *still going strong!*

NOTER

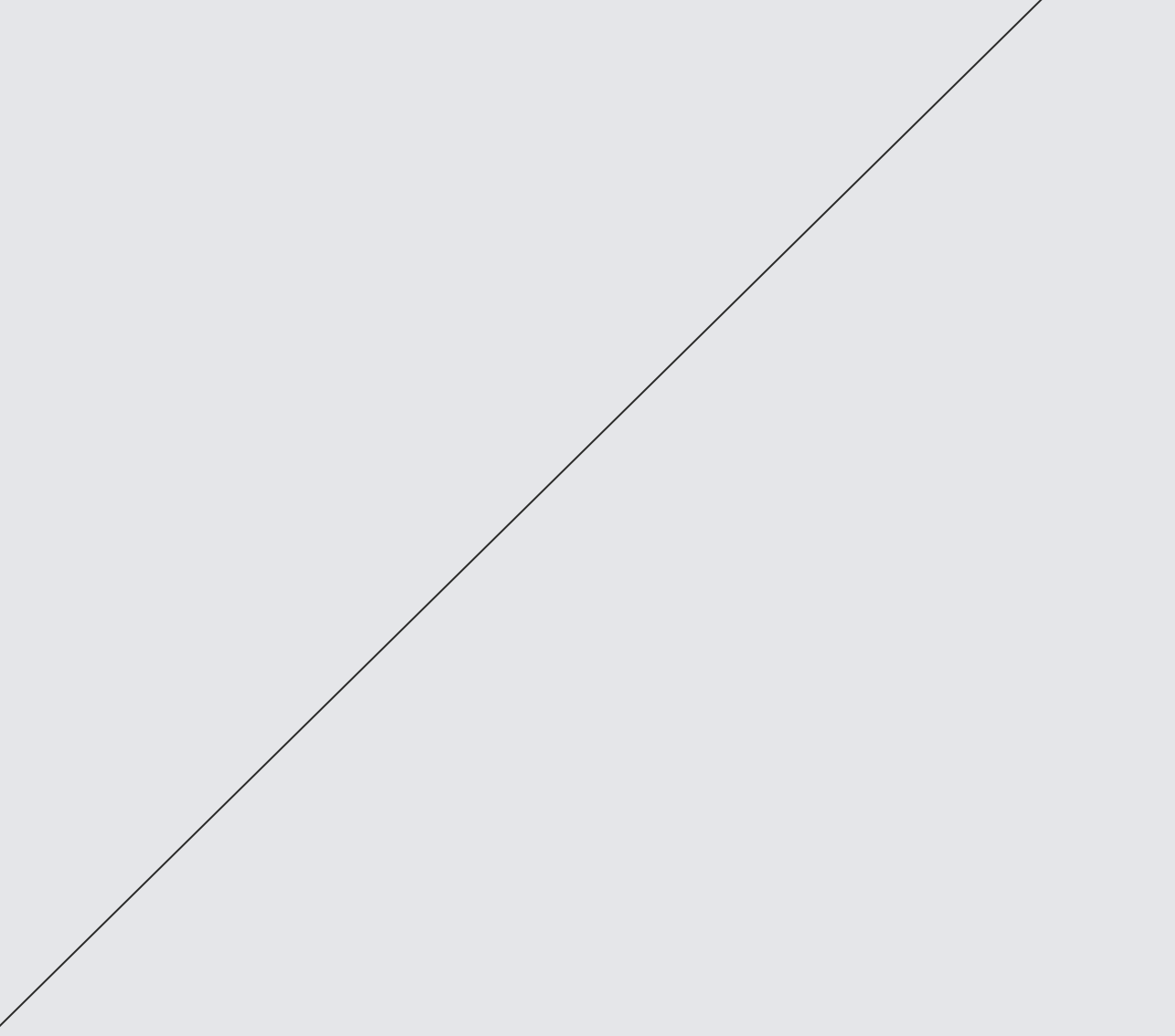
¹ Del 1 af erindringerne er bragt i ROMU 2016. Del 1 og 2 er forkortet af redaktionen. Den fulde beretning Roskilde Festival, forhistorien kan findes på Roskilde Lokalhistoriske Arkiv Fototeket:

<http://fototeket.roskildebib.dk/fotoweb/>

² Der findes allerede meget litteratur om Roskilde Festivalens historie, en oversigt over væsentlige publikationer findes sidst i artiklen.

³ Ungdommens Hus er udførligt beskrevet i 1. del af Roskildefondens historie i ROMU 2016.

⁴ I dag er skulpturen placeret foran Roskilde Festivals hovedkontor.

Fra drøm til virkelighed

Poul Bjerager

Nationalpark Skjoldungernes Land i årene 2003 - 2017

I denne artikel beskriver jeg de overordnede linjer i det langvarige forløb, der førte til dannelsen af Roskildes, Lejres og Frederikssunds nationalpark. Sidst i processen var der hårde udvekslinger mellem interessenter med forskellige opfattelser af, hvad en nationalpark kunne betyde. Men det hele endte i gensidig forståelse, fred og fordragelighed og indvielse af nationalparken i marts 2014.

Jeg har været den gennemgående projektmanager fra starten, og indtil jeg stoppede i januar 2017. Læserne får her mit udvalg og diplomatiske fremlægning af centrale historiske forhold fra forløbet. Der ligger rigtig mange spændende sidehistorier parallelt med hovedhistorien, men de falder udenfor denne artikels konceptramme.

Artiklen illustreres af nogle af de fotos, vi brugte mest gennem den beskrevne periode.

→ Skibssætningen i Gl. Lejre. Foto: Poul Bjerager

UDVALGTE PUNKTER I NATIONALPARKENS TIDSLINJE:

OPTAKTEN, FØR 2003

Danmark er det sidste land i verden, der har vedtaget en lov om nationalparker. Vi har hidtil satset på generel natur- og miljøbeskyttelse, fredninger, sektorplaner og kommuneplaner m.v. til sikring af natur- og kulturværdierne overalt i et afvekslende landskab. Naturfredningsfolk frygtede, at der med nationalparker ville kunne skabes fin A-natur på udvalgte steder med fuld opmærksomhed, medens resten af landet ville kunne komme til at "sejle" som B-natur uden den nødvendige omsorg.

Gennem de sidste 50 år har der fra forskellige statslige og amtslige instanser været fremsat forslag om sikring af stort set det samme landskab, som nu er blevet vor nationalpark. Vigtigst er her Fredningsplanudvalgets plan fra 1961, der udpeger hele dette område som fredningsværdigt. Frygten var, at området snart kunne overrendes af ukontrolleret byspredning tæt ved hovedstaden, der buldrede derudad i sine fem fingre. Tanken var at skabe et stort grønt og rekreativt landskab til gavn for naturen og til glæde for den moderne byboer. Ordet nationalpark nævnes en passant her for første gang, så man kan godt sige, at tanken om en nationalpark her blev født, 50 år før den blev skabt. Resultatet af planen var en halv snes frivilligt aftalte landskabsfredninger gennemført mod økonomisk kompensation.

Danmark er et af de sidste
lande i verden, der har
etableret nationalparker.

I 2000 nedsatte den daværende Nyrup-regering det såkaldte Wilhjelm-udvalg, opkaldt efter formanden, den tidligere industriminister Nils Wilhjelm (K). Udvalget konstaterede, at naturens omfang og mangfoldighed var for nedadgående i foruroligende grad, og det var snart svært at leve op til internationale konventioner på området.

Udvalget udgav i 2001 sin rapport med den visionssættende titel "En rig natur i et rigt samfund". Rapporten foreslog blandt andet, at nationalparker kunne være en måde til at få skabt mere natur på større arealer, mere sammenhængende natur og mere levedygtig og mangfoldig natur. Efter politiske overvejelser og processer kom et folketingsflertal (alle partier minus Enhedslisten) frem til, at man ville afprøve ideen.

FØRSTE FORSØG: DET KULTURHISTORISKE LANDSKAB 2005

I maj 2003 kom et brev, i datidens håndfaste papirform, ind på mit skrivebord i Hvalsø Kommune, hvor jeg var kommunaldirektør. Det var fra miljøminister Hans Christian Schmidt (V), stilet til kommunen v. borgmester Virginia Holst (V). Ministeren havde udvalgt ti områder i Danmark, som fik tilbudt at kunne være pilotprojekter, der skulle komme med hver deres forslag til, hvordan en dansk nationalpark kunne tage sig ud, og hvad et dansk koncept for en nationalpark burde være.¹

Jeg gik øjeblikkeligt ind til borgmesteren på kontoret ved siden af. "Ginny!, nu skal du bare høre!" Den amerikanskfødte borgmester Virginia Holst var straks helt med, og hun kunne se mange visioner på Hvalsø Kommunes vegne: vækst, stolthed, mere natur, gæster udefra osv. Hun sad selv på en af områdets store gårde og var også klar over, at landmændene nok lige skulle kigge en sådan varm og ukendt kartoffel an, inden gaflen kunne sættes i.

Landbrugsorganisationerne var imidlertid allerede blevet adviseret om sagen, herunder at det for miljøministeren var afgørende, at der skulle være lokal opbakning til sagen – uden at dette var nærmere defineret. Fra den lokale landbrugsorganisations side blev det tidligt meddelt ministeren, at man ikke kunne bakke denne udpegning op. Ministeren tog på den baggrund vort kandidatur ud. Ideen var skudt ned, allerede inden sagen nåede frem til kommunalbestyrelserne.

Virginia Holst og jeg var enige om, at dette ikke var demokratisk rimeligt. Vi inviterede så borgmestrene fra Roskilde, Bjørn Dahl (V), og Lejre, Jens Hald Madsen (V), samt museumsdirektør Frank Birkebæk og godsejer Silvia Munro til rådslagning om sagen.

Udkommet blev et forslag fra kredsen til kommunalbestyrelserne om et "Initiativ til undersøgelse af potentialer i det kulturhistoriske landskab på Roskilde- og Lejreeggen". Også i kommunalbestyrelserne skulle initiativet/undersøgelsen præsenteres med kløgt, for ingen vidste jo på det tidspunkt, hvad en nationalpark ville indebære. Og det kunne jo være, at kredsen ville pege på et helt andet koncept.

Resultatet blev en henvendelse til ministeren fra de lokale myndigheder (også Roskilde Amt) om, at sagen burde revurderes. Samtidig lagde Friluftsrådet med sin visionære og resultatorienterede direktør Jan Eriksen penge på bordet, så også de ellers forbigåede tre kandidatområder kunne medtages i sidste øjeblik. Hvor de syv først udpegede pilotprojekter udarbejdede deres rapporter gennem en næsten 2-årig proces, havde vi andre tre såkaldte undersøgelsesområder kun godt et halvt år.

Vi satte et stort apparat i gang med en større styregruppe med Virginia Holst som formand, syv tematiske arbejdsgrupper samt konsulenter fra Cowi Consult. Vi indsamlede data, beskrivelser og udarbejdede visioner for området. Hertil kom formulerede krav til lovgivningen, først og fremmest

Kornerup Kirke.

Landsbykirkerne er gode udgangs- og sigtepunkter, varder, for ture i nationalparken. Foto: Poul Bjerager

at projekter i en nationalpark kun må gennemføres ved frivillige aftaler. Efter godkendelser i alle kommunalbestyrelserne indleverede vi en stor såkaldt slutrapport samt en omfattende bilagsrapport til ministeriet i juni 2005.

Hvad angår vore tanker og anbefalinger om lovgivning og organisering m.v. lå disse helt på linje med anbefalingerne fra alle de andre pilotprojekter og undersøgelsesområder: frivillighed om projekter og samme lovgivning i og udenfor parken, hvilket er det samme som at sige, at landbrug, skovbrug og jagt samt den kommunale planlægning ikke skal påvirkes af at være omfattet af en nationalpark. Uanset hvad en del grønne folk og organisationer måske mente, var dette jo den eneste måde at komme igennem med lovgivningen på i Danmark. Ellers ville modstanden fra landbruget m.fl. være blevet overvældende.

En ting var, at de ti pilot- og undersøgelsesområder i samarbejde med et meget stort antal interesseorganisationer havde indleveret deres rapporter og forslag. Disse skulle så evalueres, hvilket skete ved konsulenter fra Niras Consult. Vi var glade for evalueringen, bl.a. fordi vi blev vurderet som særligt innovative med en særlig vægt på netværkstilgang m.v., hvilket ikke var så almindeligt udbredt dengang.

Da nu forslagene var indsendt, kunne vi egentlig blot vente på at se, hvordan loven om nationalparker endte med at blive udformet. Men vi benyttede tiden til lobbyarbejde på Christiansborg, og vi udarbejdede materiale, der fremhævede og illustrerede vort område, vore anbefalinger, afgrænsning og en lang stribe argumenter om "hvorfor nationalpark lige her". Folketingets Miljøudvalg var på rundtur til de mulige nationalparker, og vi fik også besøg her.

I juni 2007 blev lov om nationalparker så vedtaget i Folketinget. Loven blev, ganske som vi havde foreslået. Formålene ligger i tråd med anbefalingerne fra Wilhjelmudvalget: sikring af mere og bedre natur, sikring og fremhævelse af kulturhistoriske værdier, udvikling af lokalsamfund og bæredygtige erhverv, formidling og inddragelse af befolkningen osv.

Nogle måneder senere satte forligskredsen bag nationalparkloven så navne på de fem områder, som måtte udarbejde egentlige forslag om nationalparker i henhold til den nye lovs bestemmelser. Det var Thy, Mols Bjerger, Vadehavet, Skjern Å og Kongernes Nordsjælland. Til vor ærgrelse var vi ikke med.

Der var ingen officiel forklaring om hvorfor. Gennem bagdøre kunne vi forstå, at man på Borgen og i ministeriet lagde mere vægt på natur end kulturhistorie, hvilket var den aura, vort projekt havde fået. Vi havde imidlertid al den rige natur, der skulle til en nationalparkudpegning, hvilket jo også blev anerkendt flere år senere. Vi var måske blot argument-frontløber og havde betonet, at vi sammen med naturen havde en særdeles rig kulturhistorie, og at den var præget af landskabet og naturen – og omvendt.

Så sad vi der. Noget fladtrykte, i hvert fald jeg og de tidligere involverede græsrødder. Det svirrede med teorier om, hvornår nationalpark-udpegningsrunde nummer to ville komme. Antagelsen ude i landet var, naivt, at det ville ske indenfor et eller to år.

Sammen med andre gode lokale borgerkræfter advokerede jeg for, at kommunerne selv kunne gå i gang med aktiviteter og projekter, der kunne holde gryden i kog. Men det ville koste penge, og der var ingen garantier for en senere udpegningsrunde, så kommunerne var dengang tøvende. Netværket opfangede så det signal, at "nogen" i hovedstaden egentlig havde sympati for vort kandidatur, og at det ville være en god ide at sondere nærmere hos Arbejdsmarkedets Feriefond, om den ville finansiere "noget". Uden denne borgerårvågenhed og vedholdenhed ville nationalparkprojektet formentlig være slumret hen på dette tidspunkt.

I 2008 udarbejdede jeg så for styregruppen og kommunerne en ansøgning til Arbejdsmarkedets Feriefond om støtte til et større program med projekter, som kunne vise befolkningen, hvad en nationalpark egentlig ville kunne byde på. Programmet kaldte vi Skjoldungelandet, og det blev vel den mest kreative og sjove periode i parkens tilblivelsesproces.

SKJOLDUNGELANDET: DEMONSTRATIONSPROJEKT OG FORNYET FORSLAG

Ansøgningen til Feriefonden omhandlede projektstøtte til 14 millioner kroner inklusive værdien af indsatsen fra kommunerne, som efter kommunesammenlægningen pr. 1. januar 2007 var blevet til blot Roskilde og Lejre Kommuner. Friluftsrådet bidrog igen økonomisk til en stilling som formidlingskoordinator.

Ansøgningen var ganske omfattende med i alt 32 foreslåede projekter indenfor tre hovedkategorier:

Skjoldungelandets projekter 2009-12

- **Attraktioner i landskabet:**
8 projekter, bl.a. genskabelse af tidligere sø i Boserup Skov, naturpleje i Særløse Overdrev, fritlæggelse af Syvhøje i Oren Skov, stilleområde i Boserup, restaurering af Herthas Alter i Herthadalen.
- **Faciliteter til friluftslivet:**
7 projekter, bl.a. Skjoldungestien fra Roskilde gennem den flotteste natur over Ledreborg til Hvalsø, langt spang over Bøllesø, trækfærgen over Kornerup Å, trafikseparering i Boserup Skov, handicapsti ved Slusehuset ved Kattingeværk.
- **Formidling af landskabets værdier, herligheder og historie:**
17 projekter, bl.a. åbent projektkontor på Roskilde Museum, ansættelse af formidlingskoordinator, etablering af formidlerkorps, deltagelse i rekonstruktion af den store skibssætning i Sagnlandet Lejre, deltagelse i bygningen af vikingeskibet Skjoldungen, flere arrangementer med kunst i landskabet, pjecen Kirkerne som varder.

Da ansøgningen var godkendt, skulle projektet organiseres og formaliseres nærmere. Den proceskloge museumsdirektør Frank Birkebæk havde let ved at se det hensigtsmæssige i en forankring ved Roskilde Museum, hvilket var både politisk og fagligt velbegrundet. Her etablerede projekt Skjoldungelandet fra 2009 en selvstændig tværkommunal organisation med kontor i Sct. Ols Gade under museets *"formelle, fysiske og administrative værtskab"*. Lejres borgmester, Flemming Jensen (V), var den samlende figur, der afløste Virginia Holst som formand for styregruppen for hele resten af projektperioden.

Gods- og hotelejer Christian Wedell-Neergaard tog initiativ til dannelse af foreningen Nationalparkens Venner. Gennem diverse arrangementer m.v. lagde den et venligt pres på kommunerne om at komme videre med det egentlige mål: en udpegning som nationalpark.

Undervejs i arbejdet med Skjoldungelandet blev styregruppen overbevist om, at tiden var inde til en indsats for *"fornyelse fremme"* af nationalparksagen. Et vigtigt element i dette var det store debatmagasin fra maj 2011. Forud for dette lå en beslutning i styregruppen om nu at foretage et *"profiltjek"* på det oprindelige nationalparkforslag. Var afgrænsningen den bedst mulige? Var visioner og formål m.v. stadig dækkende for alle parter i sagen?

Med udgangspunkt i et tilrettet og opdateret oplæg fra min side blev der afholdt arbejdsgruppemøder med repræsentanter for de forskellige interesser indenfor natur, kulturhistorie, landbrug osv. Her blev visioner, forslag og betingelser for en succesfuld fortsættelse debatteret og slebet til. Der blev ikke markeret egentlig modstand mod nationalparken fra landbrugsside, men nok visse betænkeligheder og krav.

Resultatet udgjorde rygraden i det 68 sider store magasin *"Fra Skjoldungeland til Nationalpark"* til information om nationalparksagen og som debatoplæg om Roskilde/Lejres ønske om en nationalpark. Det blev trykt i 66.000 eksemplarer og omdelt til samtlige husstande i de to kommuner. Hæftet rummede en både populær og grundig gennemgang af, hvad en nationalpark er og ikke er, dens virkemidler, muligheder og begrænsninger.

Magasinet rummede et nyt og revideret forslag til afgrænsning, men det åbnede for dialog om tilgrænsende områder såsom Hvalsøskovene, Elverdamsådalene, Ryegaard Gods, Selsøområdet og Gundsømagle Sø. Selve afgrænsningsspørgsmålet var det, der i den offentlige debat fik mest opmærksomhed. Der blev over fire måneder afholdt 24 borgermøder under nye former ude i landskabet, omfattende vandringer, sejlads, gårdbesøg og meget mere. De mange indkomne kommentarskemaer fra turene viste en meget klar opbakning til nationalparken.

Den karismatiske borgmester i Lejre, Mette Touborg, blev hurtigt engageret i nationalparksagen. Hun var i 2010 blevet formand for nationalparkprojektets bestyrelse, som var mellemløddet mellem styregruppen

og kommunerne. Jeg blev flyttet til Lejre Rådhus for at være tættere på det politiske niveau, og omvendt. Dengang anså man både i Lejre og Roskilde Kommune nationalparken som primært i Lejres interesse.

På baggrund af den omfattende borgerdebat m.v. valgte styregruppen og kommunerne at indsende magasinet til miljøministeren med en fornyet anmodning om at blive udpeget som nationalpark. Samtidig inviterede vi samtlige miljøordførere på ture i landskabet, hvor de med egne øjne kunne se landskab, natur og kulturhistorie og få sig samtaler med nøglepersoner fra forskellige sektorer. Miljøordførerne var imponerede over, hvad de så og hørte. De så vort arbejde som eksemplarisk og som inspiration for kommende nationalparker.

13. december 2012 modtog kommunerne så et brev fra miljøminister Ida Auken, hvor hun meddelte, at vi nu kunne udarbejde et "egentligt forslag" til nationalpark henset til lovens formaliteter. Også Auken tilkendegav, at den fortsatte lokale opbakning var vigtig for forligskredsen. Der var tilsyneladende endelig givet køresignal. Borgmestrene kaldte det den bedst tænkelige julegave, medens de råbte hurra og hoppede i sneen i indslag i TV-nyhederne.

KAMPEN OM DET LOKALE NATIONALPARKFORSLAG

Det var der nogle lodsejere, der så og ikke rigtig kunne forstå. De mente ikke, at der havde været en egentlig debat, hvor de var blevet inddraget. Realiteten om en nationalpark var nu rykket tæt på, og en nervøsitet meldte sig, sådan som man i øvrigt kender det fra for eksempel lokalplanprocesser.

En gruppe lodsejere bestående af både folk med jordbrug som bierhverv og som hovederhverv tog initiativ til dannelsen af en lodsejerforening. Initiativtageren var den nyligt tilflyttede lodsejer, fabrikant Lars Vedsmand, Gl. Lejre. Han var allerede inden da en hyppig og hyggelig gæst på mit kontor. Han forsøgte at få mig og styregruppeformand Flemming Jensen til at forstå, at der ikke var den opbakning, vi gik og troede, snarere tværtimod.

Lodsejerforeningens bestyrelse skriver maj 2013 til samtlige lodsejere direkte. Brevet starter med sætningen "Din ejendom er blevet udpeget". Man beder lodsejerne tilkendegive, hvorvidt de er for, imod eller neutrale overfor nationalparken. Brevet tilkendegiver, at der kan være mange fordele ved en nationalpark, men samtidig mange risici i form af mulige indgreb i lodsejernes retsstilling, regulering af erhvervet, begrænsning af jagt, uønsket færdsel, borgere fra nær og fjern, der mener at eje det hele osv. Lodsejerne savner at se håndfaste garantier for, at der ikke sker indskrænkninger i deres ejendomsret og brugsret.

Foreningen får hurtigt mange medlemmer. Bestyrelsen registrerer udbredt frygt og forskellige grader af egentlig modstand blandt medlemmerne. Efter 10 år med ikke-modstand synes stemningen pludselig helt vendt

Til særlige forhold i Roskilde og Lejre Kommuner, maj 2011

Fra Skjoldungeland til **Nationalpark**

Information, inspiration, debat

Roskilde Fjord mellem Boserup i
Roskilde Kommune og Boghues i Lejre Kommune

ROSKILDE
KOMMUNE

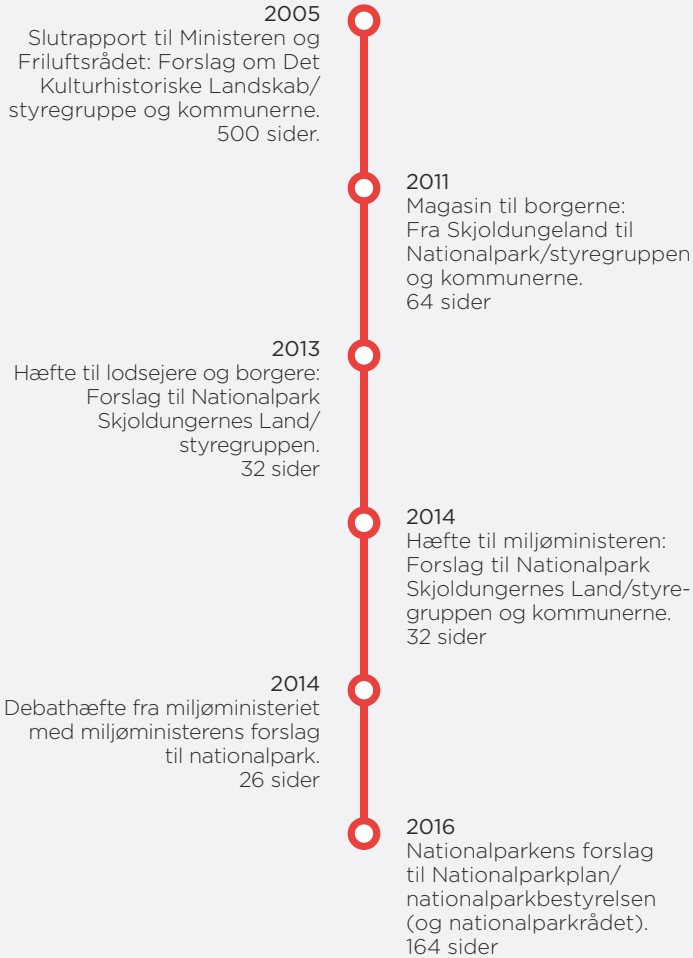

Skjoldungelandet

LEJRE
KOMMUNE

FEM NATIONALPARKFORSLAG GENNEM PROCESSEN 2004 - 2015

blandt lodsejerne. Stemningen i nationalparklejren rykker fra skyerne til under mulden.

Styregruppen og sekretariatet var allerede gået i gang med at udarbejde det "egentlige" nationalparkforslag straks i det nye år 2013. Jeg var som hidtil pennefører på det kommende kommunale slutdokument, "Forslag til Nationalpark Skjoldungernes Land". Dokumentet, et hæfte på 32 sider, byggede ovenpå på de foregående forslag. Det var stramt formuleret, halvdelen som oplysninger om emnerne og halvdelen som nationalparkens "*idegrundlag*" eller politik på de enkelte politik- og indsatsområder: samarbejde og lokalt ejerskab; natur og landskab; kultur og rigshistorie; landbrug, skovbrug, fiskeri og jagt; friluftsliv; adgang og stier; turisme og andre erhverv, formidling, undervisning og forskning. De grundlæggende præmisser for oprettelsen af nationalparken blev formuleret efter ønske fra lodsejersiden.

Det sidste er interessant i den forstand, at de formulerede forudsætninger allerede fremgår af lovgivningen om nationalparker (bl.a. samme lovgivning inden og udenfor, frivillighed, de formulerede idegrundlag skal ligge til grund i den endelige nationalparkbekendtgørelse, fortsat lokal opbakning m.v.). Det var vigtigt for lodsejerne at få dette med for at kunne have en nødbremse, hvis forudsætningerne skulle ændre sig sidenhen.

Stemningen i nationalpark- lejren rykker fra skyerne til under mulden

Det kan bemærkes, at den præcise afgrænsning er defineret i et digitalt kort (GIS), som kan ses via nationalparkens hjemmeside. Afgrænsningen er i princippet fastlagt helt nøjagtigt i forhold til matrikelskel og fysiske forhold. Der har primært været taget hensyn til, at koncentrationen af natur og kulturhistorie skulle være maksimal, og at nationalparken skulle have en naturlig eller forståelig arrondering uden "huller i osten" og med en "god historie".

Lodsejerforeningen ønsker at få en afgørende indflydelse i styregruppen og beder om længere tid til processen. Ad tre omgange blev processen forlænget med samlet 10 måneder, og antallet af lodsejere i styregruppen blev øget fra to til seks pr. marts 2013. Både på og mellem møderne fik vi nogle gode snakke. Efterhånden blev lodsejerne mere betryggede

gennem de juridiske "beviser" og håndfæstninger, der kunne lægges på bordet. Samtidig forstod den øvrige styregruppe og bestyrelsen bedre lodsejernes bekymringer og anbringender. Uanset forskellige verdensbilleder så burde der, om muligt, findes kompromiser og løsninger, som alle parter kunne leve med.

De grundlæggende præmisser for oprettelsen af nationalparken blev formuleret efter ønske fra lodsejersiden.

Forhandlingerne i den udvidede styregruppe var til tider kontante. Det samme gjaldt især et borgermøde, som var arrangeret specielt for lods-ejerne. En skrivebordsrapport om de biologiske kvaliteter og muligheder skabte stor vrede hos nogle lodsejere. Tonen var konfronterende. Imidlertid skabte dette en modreaktion fra – viste det sig – den anden halvdel af de tilstedeværende lodsejere, som betonedede de positive muligheder med en nationalpark. Nogle af dem talte de oprørte lodsejere midt imod.

De kritiske lodsejeres anbringender måtte under alle omstændigheder afklares, for at der kunne sikres den nødvendige opbakning til en god nationalpark. Politikerne valgte at komme lodsejerne i møde i stedet for blot lade det helt store flertal i styregruppe, befolkning og kommunalbestyrelser træffe de krævede, og legitime, beslutninger.

Hvis vi blev stadfæstet som nationalpark ville der være flere oplagte kandidater til formandsposten, set i et lokalt perspektiv. Lodsejerforeningen fremsatte dog den stærke anbefaling, at posten måtte tilbydes en repræsentant for lodsejerne, hvis man skulle forvente at få deres tilslutning. En lodsejer som bestyrelsesformand ville kunne betrygge lodsejerne, og dermed måtte der kunne opnås flere, hurtigere og mere holdbare resultater i nationalparken. Tanken fik hurtigt næring i styregruppen. Den var således sindet at anbefale, at ministeren udpegede Lars Vedsmand som bestyrelsesformand, hvis lodsejerrepræsentanterne ellers kunne være enige om nationalparksagen som helhed.

Lodsejerforeningens bestyrelse foretog op til det kommende styregruppemøde en ny medlemsundersøgelse om holdningen til natio-

nalparken. Bestyrelsen anbefalede medlemmerne at stemme "ja" på grund af de seneste afklaringer og ikke mindst aftalen om formandsposten. 80% af medlemmerne stemte "ja", hvilket lodsejerforeningens bestyrelse vurderede som et så klart flertal, at den nu ville stemme for nationalparkens oprettelse. Landboforeningen Gefion, der repræsenterer det egentlige produktionslandbrug, gennemførte også en undersøgelse. Her fandt Gefions bestyrelse, at der ikke var den nødvendige opbakning blandt deres medlemmer.

Der var spænding helt til det sidste, men på styregruppens møde d. 10. februar 2014 kunne regnebrættet gøres op. Styregruppen vedtog at anbefale de tre kommuner at anmode miljøministeren om at igangsætte den krævede proces, der kunne føre til oprettelse af nationalparken. Gefions repræsentant i styregruppen kunne ikke tilslutte sig beslutningen. Af de tre kommunalbestyrelses i alt 79 medlemmer stemte 1 imod indstillingen fra styregruppen, og 1 undlod at stemme, begge i Frederikssund. Opbakningen til nationalparken var – nu igen – overvældende. De ekstra 10 måneders proces, som lodsejerne havde bedt om, havde båret frugt.

MILJØMINISTERENS FORSLAG TIL NATIONALPARK SKJOLDUNGERNES LAND

Nu var det så ministeren, der på vegne af forligskredsen og Folketinget skulle skrive sit/deres forslag til bekendtgørelse om Nationalpark Skjoldungernes Land; det er jo staten, der tager ansvaret, kommer med pengene osv. I praksis er det Naturstyrelsen, der skriver disse bekendtgørelser med tilhørende informations- og debatmateriale. Naturstyrelsens arbejdsgruppe var da også på undersøgende besigtigelser i området.

Vi havde mulighed for i al konstruktiv venlighed at hjælpe med at kigge dem lidt over skuldrene. Uanset en del tilretninger og klarificeringer blev enkeltelementer i især den juridiske del af teksten endnu en gang mødt med spørgsmål og frygt fra toneangivende lodsejere. Det handlede om juridisk set korrekte formuleringer, som imidlertid let kunne misforstås ud fra deres isolerede ordlyd. Alt blev dog til sidst udredt og forklaret, og frygten manet i jorden.

Den 16-ugers høringsperiode af miljøministerens forslag til bekendtgørelse for nationalparken udløb ved udgangen af 2014. Blandt høringsorganisationerne var det alene det sjællandske produktionslandbrug, der havde indvendinger. Gefion fandt, at der ikke var den fornødne opbakning blandt deres medlemmer i området. Såvel Familielandbruget som Lodsejerforeningen fandt, at der hos dem var den fornødne opbakning blandt medlemmerne. Høringsperiodens tre borgermøder var alle helt fredelige.

Den næsten 12 år lange idé-, forslags- og oprettelsesperiode afsluttedes med miljøminister Kirsten Brosbøls udstedelse af bekendtgørelse om Nationalpark Skjoldungernes Land og den særdeles festlige indvielse af

nationalparken. H.K.H. kronprins Frederik foretog den officielle indvielse. Han og ministeren steg i Veddelev Havn ombord på det gode skib Follow Me sammen med den nyudpegede formand Lars Vedsmand, Frederiksunds borgmester, John Schmidt Andersen, og et lille selskab af VIP'er. Fjorden er det største natur- og landskabselement i nationalparken, og symbolsk ankom vi fra nord ad søvejen til Roskilde. Her blev selskabet mødt af Roskildes og Lejres borgmestre, Joy Mogensen og Mette Touborg, og et stort antal borgere.

Kronprinsen ønskede at se en del af nationalparken, og det lille selskab begav sig på cykler af sted gennem Boserup Skov mod Ledreborg Slot. Her ventede mere end 1000 borgere. Slotsladen var pyntet og indrettet med udstillinger og boder – og endda vikingeskibet Skjoldungen. Der var rigtig gode taler af ministeren, formanden, borgmesteren m.fl. Kronprinsen udtrykte ønsker om held og lykke til nationalparken. Han trak i en snor, og et enormt flag med nationalparkens logo blev afsløret. Skjoldungernes Land er den eneste nationalpark, i hvis logo indgår en figur af mytisk karakter, nemlig Skjoldungefiblen.

Nationalparkens logo er en stilistisk gengivelse af denne fibel, som blev fundet af ROMU under udgravningen af en den ældste kongehal i Gl. Lejre i 2004. Smykket er fra omkring år 600 og kan ses på Lejre Museum. Foto: ROMU.

NATIONALPARKPLANEN OG FREMTIDEN

Nationalparken blev således til sidst oprettet og indviet på fineste vis og efter alle kunstens, lovgivningens og traditionens regler. Som i et eventyr: Parken skulle dog så mange trængsler og længsler igennem først.

Så blev det hverdag, og den organisatoriske og administrative udrulningsfase blev indledt. Som nævnt var Lars Vedsmand blevet udpeget som bestyrelsesformand. 11 myndigheder og organisationer kunne hver indstille en kvindelig og en mandlig kandidat til nationalparkens bestyrelse. Medlemmerne udpegedes alle af ministeren. Bestyrelsen trådte sammen i juni 2015.

Første opgave var at ansætte en nationalparkchef, og den stilling var jeg naturligvis glad for at få tilbudt. Næste opgave var at opbygge sekretariatet og finde velegnede lokaler. Tre stillinger blev besat, og adressen blev på Ledreborg i en af slottets sidelænger. Det var også en omfattende proces at få etableret det lovpligtige nationalparkråd, som er et rådgivende organ, der danner forbindelser til det, der i nationalparklovgivningen hedder "lokalsamfundet". Vi fik dannet et nationalparkråd med bred forankring i de relevante sektorer i nationalparken.

Fra sidst i 2015 kunne vi så småt påbegynde det meget omfattende arbejde med at udarbejde den påkrævede nationalparkplan. Det er en slags begrundet kagebog for de første 6 år, men med et langsigtet perspektiv. I planen gives endnu en gang en status på nationalparkens tilstand indenfor landskab, natur, kulturhistorie, friluftsliv, erhverv osv. samt overordnede mål og politikker for udviklingen af disse. Der blev skabt overordnet klarhed om vægtningen af indsatsområderne, hvor naturen fik klart mest. I alt 65 indsatser og projekter er fastlagt i den 164-siders plan. Hvor mange der kan nås gennemført i praksis, er sværere at spå om. Midlerne er trods alt begrænsede til 7,6 millioner kroner om året fra staten, og første planperiode på seks år er ikke lang. Og fysiske projekter på fast ejendom kan kun gennemføres, hvis ejeren kan tilslutte sig projektet.

Naturen og borgerne har med nationalparken fået en fantastisk platform til at kunne præge udviklingen i det smukke landskab i retning af mere og bedre natur, fremhævelse af den rige kulturhistorie, velafvejede muligheder for et hensyntagende friluftsliv, afmålt udvikling indenfor turisme, osv.

Måske vil det dog vise sig, at den største forandring ligger i, at der med nationalparken er skabt nye samarbejdsfora i form af nationalparkbestyrelsen og Nationalparkrådet. Heri ligger, at parter, der tidligere kunne stå mistroiske overfor hinanden, nu sidder om samme bord, er i dialog, bedre kan forstå hinanden og dermed bedre kan finde holdbare løsninger, som alle kan være tilfredse med. Det bør også betyde flere og hurtigere konkrete resultater end ellers. Til gavn for naturen og til glæde for borgerne.

NOTER

¹ Nationalparker er nemlig meget forskellige rundt om i verden, med forskellige grader af statsligt ejerskab, regulering, jura og praktik. Danmark er et kulturlandskab, hvor det ikke som i så mange andre lande er muligt at udpege store landskaber med ren eller uberørt natur. Realistisk må man konstatere, at alt, hvad vi her i landet opfatter som natur, er berørt og menneskepåvirket eller ligefrem skabt natur.

NØGLEPERSONER

Formænd for styregruppe og bestyrelse:

2004 - 2008	Borgmester Viginia Holst, Hvalsø: formand for styregruppen
2009 - 2015	Borgmester Flemming Jensen, Lejre: formand for styregruppen
2009	Borgmester Poul Lindor, Roskilde: formand for bestyrelsen
2010 - 2015	Borgmester Mette Touborg, Lejre: formand for bestyrelsen
Fra 2015	Gårdejer Lars Vedsmand, Lejre: formand for den egentlige NP-bestyrelse

Centrale embedsmænd i perioden 2003-2017:

Poul Bjerager	Projektmager og administrativ chef
Jan Eriksen	Tidl. direktør i Friluftsrådet, nu næstformand i nationalparkens bestyrelse.
Frank Birkebæk	Direktør for ROMU (indtil 1. august 2017).

SEKRETARIATETS FORMELLE OPHÆNG - SAMT FYSISKE PLACERING:

2003 - 2006	Hvalsø Kommune - rådhuset
2007 - 2008	Lejre Kommune, i eksternt netværk
2009 - 2012	Roskilde Museum - museet i Roskilde
2013 - 2015	Lejre Kommune - rådhuset i Lejre
2015 -	Miljøministeriet - Ledreborg

ARKÆOLOGI

Byens centrum i 1000 år

- arkæologiske undersøgelser
i Fondens Bro og på
Stændertorvet i Roskilde

Kulturhistorisk rapport af Jesper Langkilde

I anledning af Roskilde Kommunes renovering af Fondens Bro og Stændertorvet i Roskilde var det påkrævet at ROMU udførte arkæologiske undersøgelser i forbindelse med anlægsarbejdet pga. risiko for ødelæggelse af væsentlige fortidsminder beskyttet af museumsloven.

Den her præsenterede undersøgelse fandt sted som en række tilsyn og mindre udgravninger gennem perioden april 2014 til juni 2015. Undersøgelsen dokumenterede kulturlag og anlæg i form af skelgrøfter, brolægninger, bygninger, latriner, kirkegårde og kirkegårdsmure m.m. fra 1000-1800-tallet.

BAGGRUND FOR UNDERSØGELSEN

Undersøgelsen foregik i forlængelse af en række tidligere, arkæologiske forundersøgelser i forbindelse med Roskilde Kommunes omlægning og renovering af Fondens Bro og Stændertorvet i Roskilde. De tidligere forundersøgelseskampagner havde fundet sted i perioden fra 2012 til 2014 og omtales nedenfor som hhv. Stændertorvet Øst, Stændertorvet II og Stændertorvet III.

Nærværende rapport omfatter den afsluttende undersøgelseskampagne fra april 2014 til juni 2015. Undersøgelsen blev foretaget i forbindelse med gravning af et kloaktracé fra Domkirkepladsen mod syd langs østsiden af Fondens Bro og videre mod øst langs Palæhaven til det nordøstlige hjørne af Stændertorvet samt et udgravningsfelt centralt på Stændertorvet i forbindelse med flytningen af springvandet. Hertil blev der gjort spredte iagttagelser i forbindelse med tilsyn med anlægsarbejdet forskellige steder i området (fig. 1).

FIGUR 1

Oversigt over arkæologiske undersøgelser 2012-2015 i Fondens Bro og på Stændertorvet. Forundersøgelserne ROM 2955, ROM 2978 og ROM 3190 er markeret med hhv. lyserød, blå og grøn. Undersøgelsen ROM 3224 er markeret med gul. Bemærk felt 6 sydligt på Stændertorvet, hvor der i 2015 blev foretaget en egentlig udgravning.

OMRÅDET

Fondens Bro og Stændertorvet ligger helt centralt i middelalderbyen på det højtliggende plateau i bunden af Roskilde Fjord. Nord for arealet ligger domkirkeområdet, der formentlig allerede fra årtierne omkring år 1000 har rummet kongsgård, kirke og bispegård. Arealet afgrænses mod syd af gadeforløbet Algade-Skomagergade, der siden byens opståen har udgjort en hovedgade og -akse gennem byen. Mod vest lå sognekirken Skt. Laurentius kirke med tilhørende kirkegård. Kirken har eksisteret fra senest 1060 og frem til 1537, hvor den – på nær tårnet – blev revet ned. Kirken har i begyndelsen været af træ, men blev omkring 1100 erstattet af en frådstenskirke. Denne fik i løbet af middelalderen flere om- og tilbygninger i teglsten. I middelalderen fungerede Algade som torv. Torvet blev i stadsretten fra 1268 defineret som den bredere del af gaden, der strakte sig fra det nu forsvundne Helligåndshus, lige vest for Skt. Laurentius kirke, til den ligeledes forsvundne Skt. Mikkels kirke et sted umiddelbart øst for Hersegade.¹ Fund af brolægning og vægtlodder lige syd for Skt. Laurentius kirke tyder på, at denne del af gaden har været anvendt som torv siden begyndelsen af 1000-tallet.²

FIGUR 2

Udsnit af Resens kort fra 1677. Domkirkepladsen er markeret med blå, den formodede udstrækning af Skt. Laurentius kirkegård og den middelalderlige torvegade med hhv. brunt og grønt samt det middelalderlige rådhus med rødt. Med rød streg er den omtrentlige placering af vore dages Fondens Bro og Stændertorv markeret. Bemærk den skrå husrække og den fritstående bygning umiddelbart øst for Skt. Laurentius. Fundamenter fra disse blev fundet ved undersøgelserne i 2014-2015. Øst for bygningen ses "Byens brønd", der blev fundet arkæologisk i 1986.

En gade løb fra Algade i et skråt sydøst-nordvestligt forløb, nord om Skt. Laurentius kirkegård til Fondens Bro, der ledte hen til domkirkeområdet. Efter nedlæggelsen af Skt. Laurentius kirke og kirkegård i 1530'erne fik torvet derved den trekantede form, som fremgår af Peder Hansen Resens ældste kort over byen fra 1677 (fig. 2). Det trekantede torv – kaldet Rådhus-torvet – holdt sig frem til 1908, hvor den skrå husrække langs nordøst-siden blev revet ned. Derved blev der forbindelse til området øst for Rådhus-torvet. Her var Nygade anlagt i 1700-tallet som adgangsvej til Roskilde Palæ, der i 1733 havde afløst den middelalderlige bispegård. Ved nedrivning i 1835 af en husrække mellem Nygade og det øst for liggende Bispegårdsstræde blev det rektangulære Nytorv skabt. Ved nedrivningen af den skrå husrække i 1908 blev Rådhus-torvet og Nytorv derefter forenet, og omridset af den store, kvadratiske torveplads, vi i dag kender som Stændertorvet, blev til. I første omgang lå den nordlige del af torvet hen som park, indtil denne blev fjernet i 1931.³ Dele af Skt. Laurentius kirke og kirkegård samt dele af Algade er udgravet ved flere lejligheder, men den øvrige del af den nuværende torveplads har ikke været arkæologisk undersøgt før 2012.

RESULTATER AF TIDLIGERE UNDERSØGELSESKAMPAGNER

ROM 2955 Stændertorvet Øst

Som den første forundersøgelse blev der i 2012 gravet fire prøvehuller i den østlige del af Stændertorvet (fig. 1). Mod syd blev der fundet brolægning fra 1700-1800-tallets Nygade, og der kunne ses et kraftigt nedbrydningslag fra nedrivningen af huse ud til Algade. Mod nord foran indkørslen til Palæet så området ud til oprindeligt at have været vådt og dyndet og gradvist opfyldt i løbet af middelalderen. Desuden blev der mod vest fundet en grube formentlig brugt til garvning. Samlet set var der kulturlag og anlæg fra nyere tid, renæssance og middelalder fra en dybde af 50-70 cm under eksisterende terræn og til råjordens overflade 1,5-2,0 m længere nede.

ROM 2978 Stændertorvet II

I 2013 gennemførtes en forundersøgelse i form af gravning af fem, mindre prøvehuller på den sydlige og nordøstlige del af Stændertorvet (fig. 1). Undersøgelsen viste, at der alle steder var levn fra middelalderen. På nord-siden af ruinen af Skt. Laurentii kirke fandtes kirkegården med en meget høj gravtæthed på 34 begravelser indenfor et lille udgravet felt på 2,4 m². Øst for kirkeruinen lå et prøvehul udenfor kirkegården, men til gengæld var der her rester af en eftermiddelalderlig bygning og dybest nede fandtes torvegadens brolægning fra 1000-tallet. Endnu et hul i torvegaden blotlagde en sekvens på 6-7 belægninger fra 1000-1600-tallet. To huller i Stændertorvets nordøstligste del, på hver side af indkørslen til Palæet, viste kulturlag og en grube fra 1200-1300-tallet, der formentlig må knyttes til en form for bebyggelse i området.

ROM 3190 Stændertorvet III

I 2014 gennemførtes en forundersøgelse i form af gravning af i alt 13 prøvehuller, heraf 10 på Stændertorvets nordvestlige del og tre i Fondens Bro (fig. 1). Alle steder var der arkæologiske levn fra 1000-tallet til nyere tid. Ældst var vejbelægninger fra første halvdel af 1000-tallet af mindre mark- og flintesten iblandet knogler, der lå på det oprindelige muldlag. Fra samme tid var en nord-sydgående skellinje – formentlig et matrikelskel – der i sin ældste form bestod af en grøft og et fletværkshegn. En pæl nedgravet gennem fletværkshegnet blev dendrokronologisk dateret til 1042/43, og fletværkshegnet og grøften må dermed være ældre. Skellet opretholdes gennem en længere periode i middelalderens første halvdel. Flere steder fandtes brolægning af frådsten, der må henføres til tidlig middelalder, da der ikke var indblanding af tegl i fyldlagene omkring. Frådstensmaterialet kan stamme fra nedbrydningen af den ældre domkirke i slutningen af 1100-tallet forud for opførelsen af teglstenskatedralen. Ved Skt. Laurentius kirke blev den nordlige kirkegårdsgrænse formentlig fundet, men prøvehullets størrelse tillod ikke en sikker påvisning. Øst for kirkegården havde en senmiddelalderlig kælder dannet fundament for et hus fra 1800-tallet tilhørende den skrå husrække, som blev nedrevet i 1908.

UDGRAVNINGSMETODE OG DOKUMENTATION

I den her præsenterede undersøgelseskampagne, der fandt sted fra april 2014 til juni 2015, forløb den første del som et arkæologisk tilkaldetilsyn, hvor arkæologer blev tilkaldt af entreprenøren, hvis man stødte på noget potentielt arkæologisk interessant. Herefter overgik man til permanent tilsyn, hvor 1-2 arkæologer overvågede gravning med maskine og dokumenterede udvalgte profiler og bundlag. I den sidste fase overgik man til egentlig udgravning af et felt (felt 6, fig. 1) midt på torvet i forbindelse med flytningen af springvandet. Her blev udgravning og dokumentation foretaget stratigrafisk, dvs. lagvist i kronologisk rækkefølge fra de yngste forekomster til de ældste aflejringer på den underliggende råjord, og primært ved manuel gravning.

UNDERSØGELSENS RESULTATER

Kloaktracé i 2014

Kloaktracéet strakte sig fra det nordøstlige hjørne af Stændertorvet, langs Palæhaven og mod nord langs østsiden af Fondens Bro til Domkirkepladsen (fig. 3). Nordligst i Fondens Bro rakte tracéet ind på domkirkens gamle kirkegårdsareal. Længst mod nord fremkom rester af den såkaldte Arnoldsmur af frådsten fra ca. 1100, der har omkranset domkirkegården. Rester af muren er fundet ved flere lejligheder omkring domkirken. Ca. 2,5 m længere mod syd i tracéet fremkom fundamentsgrøften til Arnoldsmurens afløser, en teglstensmur, der anlagdes i 1200-tallet som en udvidelse af kirkegårdsarealet. Den yngre kirkegårdsmur følger Domkirkepladsens nuværende, sydlige afgrænsning (fig. 4). Der fandtes

FIGUR 3

Gravning af kloaktracéet i april 2014 langs østsiden af Fondens Bro, set fra nord.

FIGUR 4

Fondens Bro. Øverst er placeringen af de fundne rester af Arnolds muren vist. Arnolds muren omkransede domkirkepladsen og kirkegården. Nederst på billedet ses forløbet af det matrikelskel, der kunne spores tilbage til første halvdel af 1000-tallet.

FIGUR 5

En af de meget store sten fra Fondens Bro. Stenene havde længdesnit på 2-3 meter.

FIGUR 6

Midt i billedet ved landmålerstokken ses rester af plankevejen fra 1200-tallet. I bunden under plankerne anes den næstældste stenbrolægning. Over plankebelægningen stikker enkelte planker ud fra en yngre delvist bevaret fase af plankebelægning. Imellem belægningerne ses affaldsholdige, mørke, organiske kulturlag.

kun ganske få rester af begravelser i området, hvilket formentlig skyldes forstyrrelser fra senere jordarbejder på stedet.

Omkring 26 m syd for den yngre kirkegårdsmur fremkom et ca. 50 cm bredt øst-vestgående forløb af frådstensflager og -klodser. Frådstenene lå på et 15 cm tykt kulturlag, og under dette sås terrænets oprindelige muldoverflade. Stenene må opfattes som en syldstensrække til et middelalderligt hus ud til Fondens Bro.

Få meter længere mod syd kunne der i bunden af tracéet ses rester af en nord-sydgående grøft. Der er sandsynligvis tale om et middelalderligt matrikelskel med forbindelse til den skelgrøft, der blev fundet ved forundersøgelsen tidligere på året, og som i sin ældste fase kunne dateres til før 1042/43 (se ovenfor samt fig. 4).

Ved hjørnet af Fondens Bro-Stændertorvet fremkom et ca. 3,5 m langt øst-vestgående murforløb af tegl, marksten og mørtel, der må stamme fra den husrække, der lå langs Fondens Bro i 1800-tallet.

I tracéet videre mod øst langs Palæhaven fremkom flere murrester fra bygninger fra nyere tid samt forskellige pæle, planker og tøndedele af træ, uden at disse dog kunne knyttes til særlige anlæg. Desværre kunne ingen af trædelene efterfølgende dateres ved dendrokronologi.

Tilsyn i 2015

I løbet af vinteren og foråret 2015 blev der i forbindelse med tilsyn ved anlægsarbejdet gjort arkæologiske iagttagelser forskellige steder i Fondens Bro og på Stændertorvet. Der blev bl.a. fundet rester af den skrå husrække, der indtil 1908 stod henover det nuværende torv. Murresterne indeholdte murværk af munkesten, og iagttagelsen fra forundersøgelsen i 2014 - at husrækken fra 1800-1900-tallet var opført på dele af (sen) middelalderlige teglstenshuse - kunne således bekræftes.

Hertil blev der i Fondens Bro stødt på ældre brolægninger. De yngre var af marksten, men under disse blev der flere steder konstateret et lag eller belægning af frådstensstykker liggende i nederste del af lagfølgen på terrænets oprindelige muldlag. Laget/belægningen kan være byggeaffald fra opførelsen af frådstensdomkirken i 1000-tallet eller alternativt fra nedbrydningen af denne i slutningen af 1100-tallet, da bygningen af teglstensskatedralen blev påbegyndt.

I forbindelse med gravearbejdet i Fondens Bro blev der desuden fundet fire enorme granitsten (fig. 5). Lignende sten er tidligere fundet ved jordarbejde i Bondetinget og Fondens Bro allerede i 1930'erne.⁴ Stenene stammer måske fra en jættestue fra stenalderen, som kan have ligget på stedet før byen opstod, og senere brugt i det gamle tingsted vest for domkirken. Det er også foreslået, at de kan stamme fra en skibssætning, der - som i Jelling - kan have indgået i kongsgårdsanlægget i Roskilde i slutningen af vikingetiden.

Udgravning 2015

I udgravningsfeltet (felt 6) midt på torvet kunne de registrerede arkæologiske levn inddeles i fire faser.

De ældste faser – fase 1 og 2 – omfattede den oprindelige terrænoverflade og herpå flere lag brolægninger. Den oprindelige terrænoverflade, i form af et muldlag, lå godt 2 meter under den nuværende torvebelægning. På muldlaget var lagt en brolægning bestående af små sten af granit og flint samt dyreknogler og træstumper. Belægningen udgør sandsynligvis den første torvegades belægning fra første halvdel af 1000-tallet. På denne var aflejret et næsten rent muldlag, muligvis påført som et planeringslag for den næste brolægning, der bestod af 5-10 cm store sten med mindre sten imellem, lagt i et lag sand. Belægningen må dateres til perioden ca. 1100-1250 på baggrund af dateringen af de under- og overliggende lag. På stenbrolægningen lå et kraftigt ca. 50 cm tykt affaldslag med stort indhold af organisk materiale og oven på dette en ny belægning, denne gang af kraftige planker. Træet er dendrokronologisk dateret til midten af 1200-tallet. Herpå fulgte et nyt affaldslag med meget organisk materiale, herunder gødning, dyreknogler, træ- og læderstumper m.m., og i dette sås rester af endnu en plankebelægning (fig. 6 og 7).

Belægningen udgør sandsynligvis den første torvegades belægning fra første halvdel af 1000-tallet.

Senere i middelalderen – i fase 3 – anlagdes en brønd i den østlige del af feltet. Brønden havde en kvadratisk brøndkasse af træ, der blev dendrokronologisk dateret til begyndelsen af 1400-tallet. Formentlig er der tale om en forgænger til den "byens brønd", der ses på Resens kort fra 1677 (fig. 2). Brønden på Resens kort ligger dog længere mod øst.

Forklaringen på dette skal ses i fase 4. Fundene fra denne fase lå lige under den moderne belægning og omfattede fundamenter til Skt. Laurentius kirkegårdsmur. Muren dateres til perioden ca. 1450-1537 og kan være opført samtidig med det stadig stående sengotiske kirketårn fra o. 1500. På ydersiden af kirkegårdsmuren, og op til denne, fandtes desuden resterne af en senmiddelalderlig bindingsværksbygning med et tilhørende latrin i form af to nedgravede tønder (fig. 8). Tønderne blev dendrokronologisk dateret til de første årtier af 1500-tallet. Der er formentlig tale om den

FIGUR 7

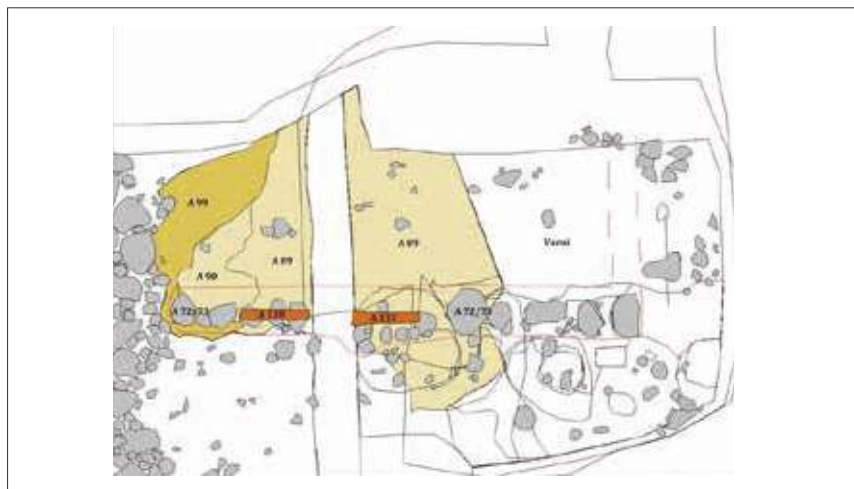
Bund og randskår af kande eller dunk af såkaldt mørk Pingsdorf-keramik fremstillet i Rhinområdet i 1000-1100-tallet. Bemærk den violette bemaling på randskåret. Skårene er fundet i affaldslaget mellem brolægningerne.

bygning, der ses centralt på torvet på Resens kort fra 1677 (fig. 2), og som altså blev stående efter kirkens og kirkegårdens nedlæggelse under Reformationen. Bygningens funktion er uvis. Forud for bygningens opførelse er brønden fyldt op og flyttet længere mod øst til den placering, der ses på Resens kort. Denne yngre, og større, brønd er i øvrigt påvist af Roskilde Museum ved en udgravning i 1986.⁵

KONKLUSION OG PERSPEKTIVER

Anlægsarbejdets karakter gav ikke de bedste forhold for arkæologiske iagttagelser over større sammenhængende flader. Undersøgelserne viste dog, at der synes at være gode bevaringsforhold for levn fra byens ældre historie i hele det pågældende område.

De påviste levn af bygninger og gadeforløb fra 16-1800-tallet kendes i store træk fra kortmateriale og skriftlige kilder. Mere interessante er derfor fundene fra slutningen af vikingetiden og middelalderen, da vores viden om byen i denne periode stadig er relativt begrænset. Især vil det ved fremtidige undersøgelser være vigtigt at få mere viden om bebyggelsen i den forsvundne skrå husrække under det nuværende Stændertorv samt området langs Fondens Bro, da der formentlig her vil kunne findes spor af de ældste aktiviteter i byen. De her præsenterede undersøgelser placerer indtil videre fortsat disse i første halvdel af 1000-tallet, hvor større arealer bliver brolagt og matrikelskel etableret. Især brolægningernes omfang som også kendes fra andre dele af byen – vidner om en centralt styret indsats, formentlig fra kongens side.

FIGUR 8

På planen ses kirkegårdsmurens fundament yderst til venstre. Vinkelret på dette ses fundamentet fra en bindingsværksbygning i form af syldesten med et par rester af fodremmen bevaret (A110 og A133 markeret med brunt). De to latrintønder blev fundet lige syd for bygningen.

Undersøgelsens forløb og data

I tidsrummet 8. april-9. september 2014 og fra 4. februar til 9. april 2015 blev det arkæologiske tilsyn gennemført som et tilkaldetilsyn, hvor museet blev kontaktet i tilfælde af fund af formodede fortidsminder. Herefter var der permanent overvågning frem til 18. juni 2015. I forbindelse med flytningen af springvandet centralt på Stændertorvet overgik tilsynet til egentlig udgravning fra 27. april til 28. maj 2015.

ROMU var ansvarlig for den arkæologiske undersøgelse, og sagsakter, originaldokumentation samt hjemtagede fund og prøver opbevares på museet under j. nr. ROM 3224 Fondens Bro-Stændertorvet. Museumsinspektør Jens M. Ulriksen var ansvarlig udgravningsleder frem til efteråret 2014. Herefter fungerede museumsinspektør Gunvor Christiansen som ansvarlig udgravningsleder i perioden november 2014 til december 2015, hvorefter museumsinspektør Jesper Langkilde overtog den endelige færdigbehandling af sagen. I forbindelse med det arkæologiske tilsyn deltog i 2014-2015 museumsinspektør Cille Krause, museumsinspektør Gunvor Christiansen samt arkæologerne Julie Nielsen og Claus Rohden Olesen. I forbindelse med den arkæologiske udgravning fra april til juni 2015 deltog Claus Rohden Olesen som daglig leder samt arkæologerne Nikolaj Wiuff Kristensen og Mano Kosa. Rapporten for undersøgelsen ROM 3224 Fondens Bro-Stændertorvet blev udarbejdet af Claus Rohden Olesen. Den kulturhistoriske rapport er udarbejdet af Jesper Langkilde.

Sagen er registreret hos Slots- og Kulturstyrelsen under j.nr. 2015-7.24.02/ROM-0005, der godkendte undersøgelsens budget. Som bygherre har Roskilde Kommune i henhold til museumslovens kapitel 8 afholdt udgiften til den arkæologiske undersøgelse.

Rapporter, sagsakter, dokumentation og fund fra de omtalte forundersøgelser fra 2012 til 2014 findes på museet under j. nr. ROM 2955 Stændertorvet Øst, ROM 2978 Stændertorvet II og ROM 3190 Stændertorvet III.

NOTER

¹ Andersen 2000, 31-36.

² Koch 2000, 55.

³ Fang 1968.

⁴ Fang 1945, 13 og 89.

⁵ Andersen 1986.

LITTERATUR

Andersen, M. 1986. Byens brønd.

ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1986, s. 51-56.

Andersen, M. 2000. Roskildes middelalderlige stadsret. I:

T. Christensen & M. Andersen (red.):

Civitas Roscald - fra byens begyndelse. Roskilde, s. 23-44.

Fang, A. 1945.

Roskilde I. Fra byen og dens historie.

Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde.

Fang, A. 1968.

Torvet i Roskilde.

Udgivet af Sparekassen for Roskilde By og Omegn i anledning af åbningen af den nye sparekassebygning på sparekassens 135-årsstiftelsesdag 3. nov. 1968.

Koch, H. D. 2000.

Roskildes offentlige rum i middelalderen. I:

T. Christensen & M. Andersen (red.):

Civitas Roscald - fra byens begyndelse. Roskilde, s. 45-110.

Fra begyrelse til bebyggelse i Højby, Lejre Kærvej i Højby, RORUP SOGN

Kulturhistorisk rapport af Katrine Ipsen Kjær

ROMU (Roskilde Museum) foretog en arkæologisk nødudggravning af et planlagt udstykkningsområde i maj-juni 2016. I undersøgelsen blev en overpløjet jættestueomt med bevarede genstande udgravet. En dobbelttrække af kogestensgubber blev fundet nord for jættestuetomten. Nordnordøst og sydsydvest for jættestuetomten blev i alt 11 husstøtter udgravet, hvoraf syv typologisk dateres til yngre jernalder. Af disse kunne fire husstøtters startdatering muligvis være yngre, romersk jernalder/germanisk jernalder. Fire husstøtter kan ikke dateres nærmere end til bronze-jernalder.

BAGGRUND FOR UNDERSØGELSEN

Foranlediget af en forestående udstykning af parceller i henhold til Lejre Kommunes lokalplan LK41 for Valdemarsgård foretog ROMU i august og september 2015 en arkæologisk forundersøgelse af dele af matrikel nr. 9c (fig. 1, fig. 2).

På matriklen ligger en gravhøj (langhøj) fra tidlig bondestenalder (SB 020109-4), men også andre bevarede gravhøje ligger på samme matrikel (SB 020109-21, SB 020109-5). Samtidig er der kendskab til en nu overpløjet gravhøj (SB 020109-06)

I forundersøgelsen blev den overpløjede gravhøj fundet og delvist afgrænset for at danne et overblik over bevaringsgraden. Spor af to parallelle kogestensgruberækker blev ligeledes fundet i forundersøgelsen samt spor af jernalderbebyggelse. Fundene vidner om rituel og senere en verdslig brug af området. En egentlig udgravning blev iværksat for at sætte området i relation til både det tidlige, rituelle bondestenaldersamfund og det senere jernaldersamfunds bebyggelsesstrukturer i nærheden af den højelitare bebyggelse fra yngre jernalder i Gammel Lejre (Fredshøj, Mysselhøjgård).

Fundene vidner om rituel
og senere en verdslig brug
af området.

TOPOGRAFI

Det undersøgte område ligger på dyrket mark, beliggende 30 – 32 m o. h., hvor arealet for den overpløjede gravhøj ligger højest og det sydligste udgravningsfelt ligger lavest. Omgivelserne består af jævnt bakket ler-muldet morænelandskab, gennemskåret af flere ådale. Vandstanden har stået betydeligt højere end i dag, som har bevirket, at ældre mosestrøer er blevet tørlagte.

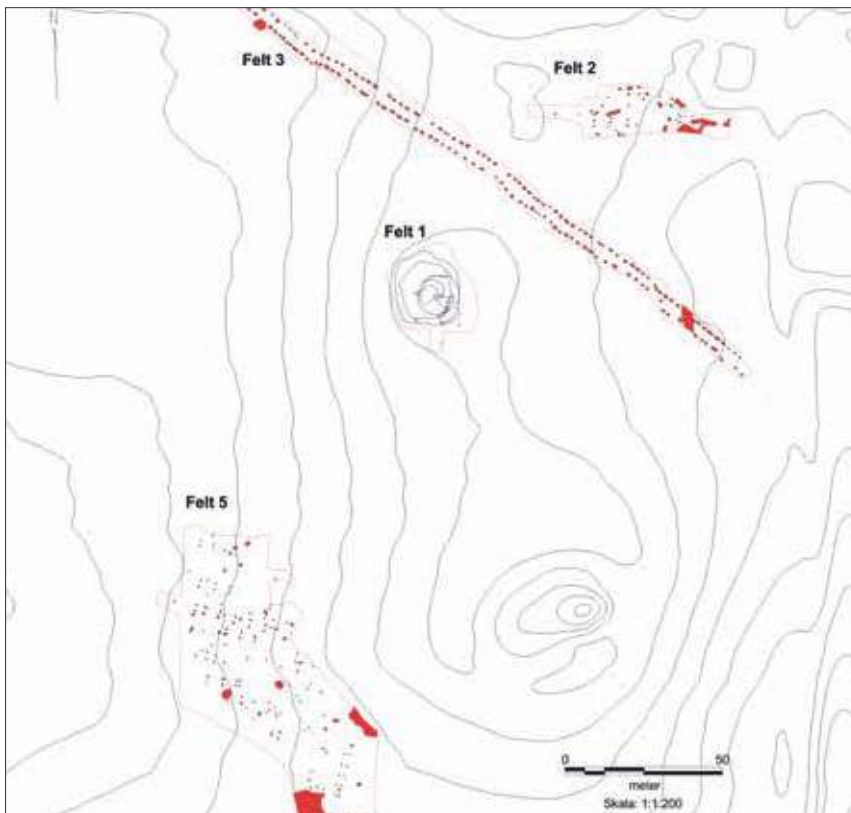
Muldykkelsen varierede mellem 20-64 cm, hvor der var mindst muld over den overpløjede gravhøj på felt 1. Undergrunden bestod af let, leret sand til gulbrunt, sandet ler.

FIGUR 1
Udgravningens lokalitet på 4-cm kort. ©Kort&Matrikelstyrelsen.

FIGUR 2
Udgravningselterne på ortofoto. Ældre synlige gravhøje i landskabet er markeret med en rød cirkel.

FIGUR 3

De fire udgravningsfelter med markerede anlæg. Felt 4 blev tildækket straks efter muldafrømning, da ingen forhistoriske spor var bevaret. Derfor findes felt 4 ikke på denne figur.

UDGRAVNINGSMETODE OG DOKUMENTATION

Forundersøgelsen forløb fra d. 25. august til d. 2. september og fra d. 22. til 30. september 2015. Udgravningen fandt sted d. 18. april til d. 8. juni 2016. Ud fra prøvegravningens resultater blev fem områder udpeget til nærmere undersøgelse (felt 1: ca. 990 m², felt 2: ca. 1002 m², felt 3: ca. 1475 m², felt 4: ca. 102 m² og felt 5: ca. 3657 m², fig. 2, fig. 3). Muldjorden blev aførmet af gravemaskine på bæltet med to meter bred rabatskovl.

De kulturhistoriske fyldskifter, der kunne iagttages i fladen, blev indridset med skovl og markeret med bambuspinde. Flere forhistoriske anlæg og konstruktioner blev påtruffet i de udpegede områder end estimeret ved forundersøgelsen. Den økonomiske ramme betød, at flere af konstruktionerne akkurat blev fritlagt, men uden optimal afstand til feltgrænsen (Felt 1, Jættestuetomt, Felt 2: K5, K6, K7, Felt 5: K1, K3, K8, K11, hele felt 3).

Felternes endelige udstrækning blev konfereret og bestemt af ansvarshavende inspektør på baggrund af påtrufne anlæg i søgegrøfterne.

På baggrund af et udlagt målesystem blev fladen tegnet i hånden på millimeterkvadreret tegnefolie i målestoksforhold 1:20 (Felt 1, T17-T38) og 1:50 (Felt 2, T12-T16, T71 og felt 5, T43-T65). Fladetegningerne blev nummereret fortløbende med T-nr. Erkendte anlæg blev oplyst og nummereret med A-nr. (A400-A719. A1-A400 blev benyttet i forundersøgelsen samt i etape 3, samme sag). Genfundne anlæg fra prøvegravningen fik nye A-numre ved udgravningen. Disse anlæg er derfor dobbelt-nummereret. Alle data er registreret i databasen Museernes Udgravningsdata (MUD). Ingen A-numre er slettet i MUD. I MUD er konstruktionerne relateret til A-numre givet i udgravningen. Tegningerne blev efterfølgende digitaliseret ved hjælp af tegneprogrammet "AutoCad" og GIS-programmet MapInfo. Hele fladen blev nivelleret med udgangspunkt i de indmålte fikspunkter på de respektive felter. Feltgrænsen og hovedlinjerne på felterne samt anlæg på felt 3 blev indmålt med GPS, og er således georefereret horisontalt i Euref 89, UTM zone 32 og vertikalt i DVR90.

Feltet blev efter aftale med lodsejer tildækket efter endt udgravning.

Da den overpløjede gravhøj blev fuldt afdækket, viste anlægget at indeholde alle elementer fra en jættestue

UNDERSØGELSENS RESULTATER

Da den overpløjede gravhøj blev fuldt afdækket, viste anlægget at indeholde alle elementer fra en jættestue (fig. 4). En jættestues gravkammer består i forsimplede træk af store kampesten, der er rejst på højkant og står tæt i en form for cirkel eller oval/aflang form, som udgør selve gravkammeret (bæresten). Indgangen til kammeret består af en gang, bygget af bæresten, typisk mod syd eller sydøst. Hvor gangen udmunder, er ligeledes placeret store oprejststående kampesten, mere eller mindre tæt i en cirkel rundt om gravkammeret og gangen med en behørig afstand til disse (randstenskæde). Udenfor randstenskæden kan en stenlagt højfod/fortov være anlagt.

Den her undersøgte jættestue var 20 meter bred i øst-vestlig retning og 22,70 meter bred i nord-sydlig retning. Der var ingen bæresten bevaret,

FIGUR 4

Jættestuetomt efter muldafrømning: A422. Kammer:A419. Gang: A420. Højfod/fortov:A421.

FIGUR 5

Jættestue med sten (grå) og bevarede standspor (prik). Den nordligste del af jættestuekammeret er dårligst bevaret, med færrest standspor.

FIGUR 6

Tørmursfliser på sin oprindelige plads. Fordybningerne til siderne for fliserne er standspor fra nu forsvundne bæresten. Foto: Line Aaberg Lund.

men særligt i den sydlige del af både kammer og gang samt på indersiden af fortovet, syd for udmundingen af gangen, blev fundet spor af bærestenene i form af standspor, der er fordybninger i jorden, afsat af de nu forsvundne bæresten (fig. 5).

Mellem kammerets og gangens bæresten var der i jættestuens brugstid tætnet med blandt andet tætliggende, flade, røde sandsten i lag, benævnt tørmursfliser, som medvirkede til at holde gravkammeret og gangen tør. Som noget specielt var der i den her undersøgte jættestue endnu bevarede tørmursfliser på deres oprindelige plads i op til tre skifter (tre fliser lagt ovenpå hinanden, fig.6).

Gravkammeret (A419) var tilnærmelsesvis nyreformet (6,43 x 4,34 m) og var dækket af et cirka 10 cm tykt, tætpakket flintskærvelag. Under flintskærvelaget, direkte på undergrund, bestod fyldet i gravkammeret af brunt, leret sand. En del ubrændte marksten lå spredt i dette lag. Mange af stenene lå løst, og de har formodentlig været del af et stendække ovenpå stenkonstruktionen, men under den afsluttende jordkappe, der har overdækket hele anlægget. De sten, der virkede jordfaste, blev registreret ved tegning. Der syntes ikke noget system i de jordfaste sten andet end, at de alle befandt sig indenfor gravkammerets fyldskifte, hvorfor man må formode, at de stammer fra et delvist bevaret gulvlag (Jensen 2001:375).

De nederste 20 cm af jættestuekammeret var bevaret (fig. 5). I selve gravkammeret blev fundet en del flintredskaber i form af dolkfragmenter, et par huløkser, en mejsel, tværpile, skafttungepile og fladehuggede pile. Der blev fundet ornamenterede og uornamenterede keramikskår, som dog var så små, at karprofiler ikke lod sig erkende. Der blev fundet mindst syv ravperler og fire tandperler med gennemboring. En enkelt fragmenteret bronzering eller et fragment af en kobberspiral med stor vinding blev ligeledes fundet i kammeret. De her nævnte genstandes datering dækker alt fra MNA-MNB-SN-ÆBA (se tidstavle). Traditionelt menes, at opførelsen af jættestuer foregik i det område, vi nu kalder for Danmark fra 3200 f.v.t. Efterfølgende blev jættestuerne på Sjælland benyttet til begravelser i omtrent 1700 år til ca. 1500 f.v.t. I praksis foregik det på den måde, at når et individ stod for at skulle gravlægges i jættetuen, efter en delvist eller hel skelettering andetsteds, blev tidligere, gravlagte individer i jættestuen flyttet til side for dernæst at lægge den nyligt afdøde derind. Gravlæggeleser foregik primært i gravkammeret, men der er eksempler på, hvordan de sidste begravelser er foretaget i gangen. Der findes eksempler på, at knogler systematisk er blevet fordelt og placeret med kranier for sig, rørknogler for sig og så fremdeles (Jensen 2001:377ff). Dårligt bevarede, spredtliggende knogler af mindst 50 individer, men særligt humane tænder lå i hele det her undersøgte kammer. Der er således intet, der tyder på en sådan systematisk opdeling. Til gengæld vidner de her fundne genstande og deres spredte datering om gravlæggeleser i jættestuen i mere end 1500 år, hvilket dermed understøtter det allerede kendte begravelsesmønster fra jættestuer.

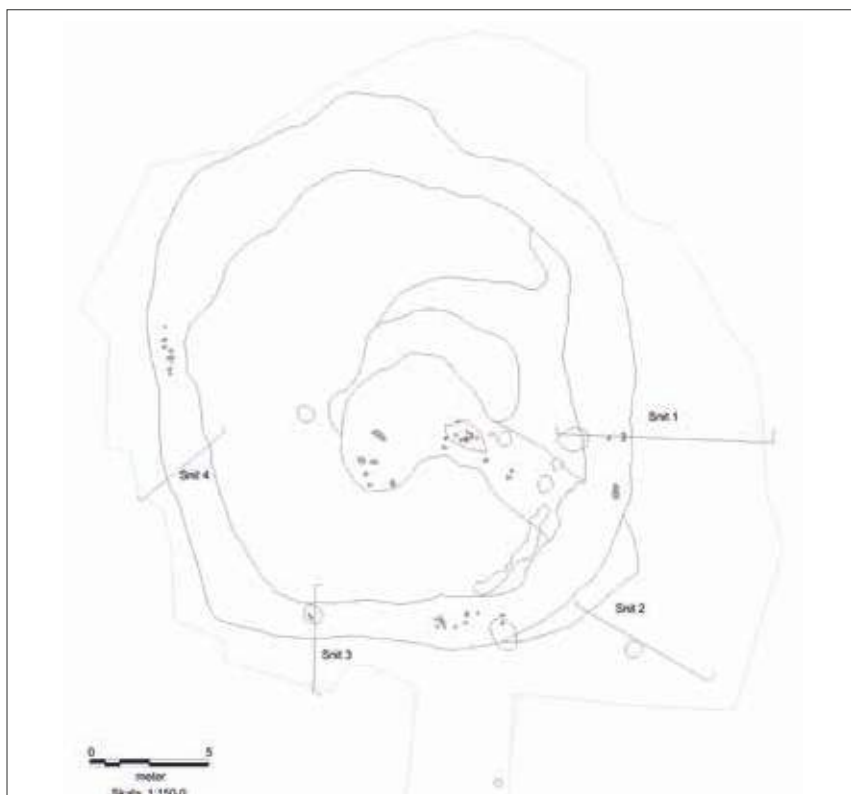
Jættestuens gang vendte i sydøstlig retning og bestod af hårstampet ler mellem to rækker delvist bevarede standspor (fig. 5). Gangen var 5,76 m lang og var 1,42 m bred (målt fra ydersiderne af hårdt stampet standsporene) og 80 cm bred (målt fra indersiderne af standsporene). Som et kuriosum kan nævnes, at der i forundersøgelsen blev fundet dele af et skelet i et mørkere jordlag i det, som under den arkæologiske undersøgelse viste sig at være jættestuens gang. Det kan ikke udelukkes, at der her er tale om spor af den sidste foretagne begravelse, hvor den afdøde er blevet gravlagt i en sodsvedet egekiste i begyndelsen af bronzealderen (1700-1500 f.v.t.), som det kendes fra andre jættestuer (Hansen 1993: 17).

Gangen udmundede i, hvad, der først blev tolket som sporene af randstenskæden (et 1,5-3,5 meter bredt bælte rundt om gravkammeret af let, leret, sandet muld fyldt med ubrændte flint-, granit- og sandsten, med en afstand til kammeret på cirka fire til syv meter). Ved nærmere undersøgelser på indersiden af dette stenlag blev der fundet standspor, som må være spor af randstenskæden. Derfor må det stenbelagte lag have fungeret som et stenbelagt fortov anlagt tæt op til og hele vejen rundt om randstenskæden. Fortovet var bedst bevaret lige udenfor jættestuegangen, og mellem stenene blev der fundet mindre keramikskår, 1-5 cm/

diameter. En flinttværpil og et fragment af en tyknakket, tyndbladet flintøkse blev fundet i fortovet. Randsten blev særligt i jættestuens første brugsstid benyttet til at stille keramikkar og til tider flintredskaber som del af et offerritual. Både lerkar og flintredskaber kunne være forsætligt ødelagt inden deponeringen. Da keramikskårene i den her undersøgte jættestue var meget ensartede små i størrelsen, kunne det antyde, at i hvert fald keramikken er blevet ødelagt ved udførte ritualer udenfor jættestuen. Ellers virkede fortovet temmelig omrodet, og der blev fundet porcelæns-skår mellem stenene sammen med de forhistoriske fund.

Fortovet fra nyere tid blev ligeledes undersøgt med tre maskinsnit (snit 1, snit 3, snit 4) vinkelret på fortovet og et udenfor fortovet (snit 2, fig. 7).

De tre profilsnit viser, at fortovet/stenene (A421) er anlagt i en 20-40 cm dyb nedgravning hele vejen rundt om gravkammeret. Genstande i fortovet

FIGUR 7
A422 med de fire snit gennem og udenfor fortovet (A421).

blev kun gjort ud for gangens udmundning. I de maskingravede profiler i fortovet kunne det ses, at fyld fra selve gravhøjen ved sløjfningen var pløjet ud over fortovet i hele fortovets udstrækning for at udjævne gravhøjens naturlige forhøjning i landskabet. Ved forundersøgelsen stod det klart, at hvad der i første omgang blev opfattet som undergrund udenfor og rundt om jættestuetomten, var dette højfyld. Ved nærmere undersøgelse stod det klart, at den oprindelige undergrund lå cirka 40 cm under, hvad først blev antaget at være undergrund.

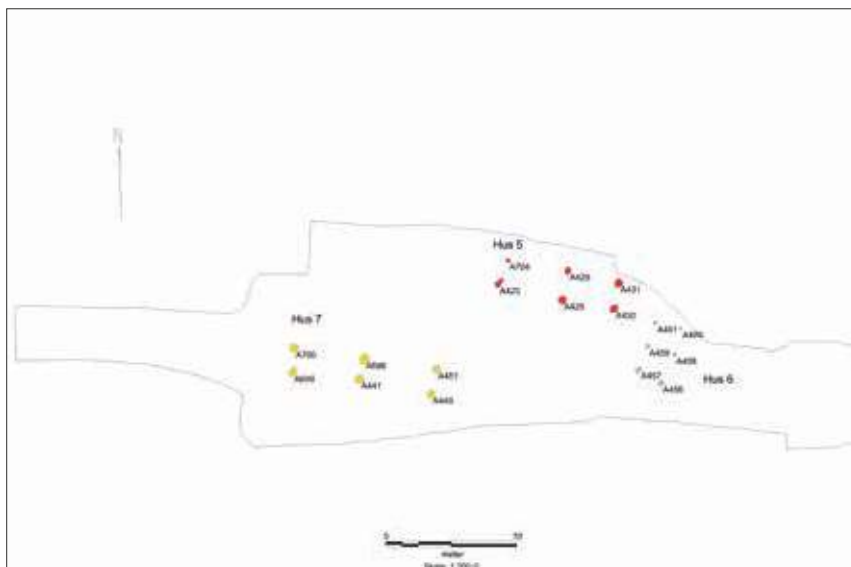
Sortbrændte pletter og større sprængningstykker af granitsten spredt over kammer og gang i jættestuetomten afslørede, at gravhøjens store sten var blevet fjernet ved sprængning. I sognebeskrivelserne bliver jættestuetomten beskrevet som sløjfet i 1901. Fund af flensborgtegl og glaserede keramikskår i nogle sekundært påfyldte lag i den nordlige del af kammeret og gangen fortæller, at nedbrydningen af jættestuen formentlig tidligst er sket i 1700-tallet. Mange storstensgrave (langhøje, dysser, jættestuer) fra bondestenalder blev nedbrudt særligt i 1800-tallet, hvor stenene blandt andet blev omdannet til skærver og benyttet til vejbyggeri. Det kan ikke udelukkes, at destrueringen af den her undersøgte jættestuetomt har haft samme formål.

Spredt over feltet blev tre treskibede langhuse fundet

Felt 2:

Felt 2 er i den østlige del præget af spor af ældre, nu tørlagte vådområder. De tørlagte vådområder i øst lå betydeligt lavere end den vestlige del af feltet, med en forskel på 80 cm. Spredt over feltet blev tre treskibede langhuse fundet (fig. 8).

Treskibede langhuse er en huskonstruktion, der er bygget op af parvise stolper i et langsgående forløb. Begrebet "treskibet" stammer fra kirkebyggerierne, hvor bygningsdelen "skibet" i kirken er bygget op med parvise søjler, der holder taget. Mellem disse søjler og på hver langsidesøjlerne danner der sig således et langstrakt rum, et såkaldt "skib". De forhistoriske treskibede langhuse har ikke søjler, men træstolper stående parvis i langsgående forløb. Disse stolper har båret hovedvægten af taget. Den treskibede bygningstradition afløste den toskibede (én række stolper) i begyndelsen af bronzealder. Konstruktionstypen benyttedes derefter med

FIGUR 8
Oversigt over huse på felt 2.

forskellige konstruktionsmæssige variationer i resten af bronzealder, jernalder og vikingetid.

Forhistorisk træ er sjældent bevaret til i dag. Derimod er sporene af stolpernes nedgravninger bevaret, typisk i form af en mørkere tilnærmelsesvis cirkulær "plet", der kommer til syne i undergrunden, når al muldjorden er bortrømmet (stolpehuller). Det er disse stolpehuller og deres placering i forhold til hinanden, der danner grundlag for tolkning af en mulig bebyggelse samt datering af bygningerne (typologisk-kronologisk datering). Den her omtalte dateringsmetode viste sig ofte at være mangelfuld og til tider misvisende, hvorfor der er udtaget jordprøver af samtlige stolpehuller i konstruktioner under denne udgravning. Forhistorisk frø og brændte småstykker af træ (trækul) er blevet afsendt til ^{14}C (kulstof 14) analyser af hus 1, hus 3, hus 4, hus 5, hus 7, hus 8, hus 9 i et forsøg på at præcisere dateringen af husene. Ved afslutningen af denne rapport afventedes endnu svar på disse analyser.

Hus 5:

Langhuset er orienteret vnv-øst. Huset består af tre sæt tagbærende stolpesæt, hvoraf flere var forstyrret af nedgravninger foretaget efter husets brugstid. Gavlene på huset var let indsnævrede. Husets vægge var ikke bevaret, og derfor kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det østligste og vestligste tagbærende

sæt stolper er 8,97 m. Husets let indsnævrede gavle, afstandene mellem stolperne i de enkelte sæt tagbærende stolper og afstanden mellem sættene antyder, at huset formodentlig skal dateres til yngre, romersk jernalder/ældre, germansk jernalder.

Hus 6:

Langhuset er orienteret nnø-ssv. Huset består af tre sæt tagbærende stolpesæt. Husets vægge var ikke bevaret, og derfor kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det sydligste og nordligste tagbærende sæt stolper er 4,43 m. Husets størrelse og orientering taler for en tolkning som økonomibygning. Isoleret set må huset dateres bredt til bronze-jernalder, men sandsynligheden for, at huset tilhører en gårdsenhed, hvor et af hovedhusene enten har været K5 eller K7, taler for en samtidighed med disse (slutningen af ældre jernalder/ yngre jernalder).

Hus 7:

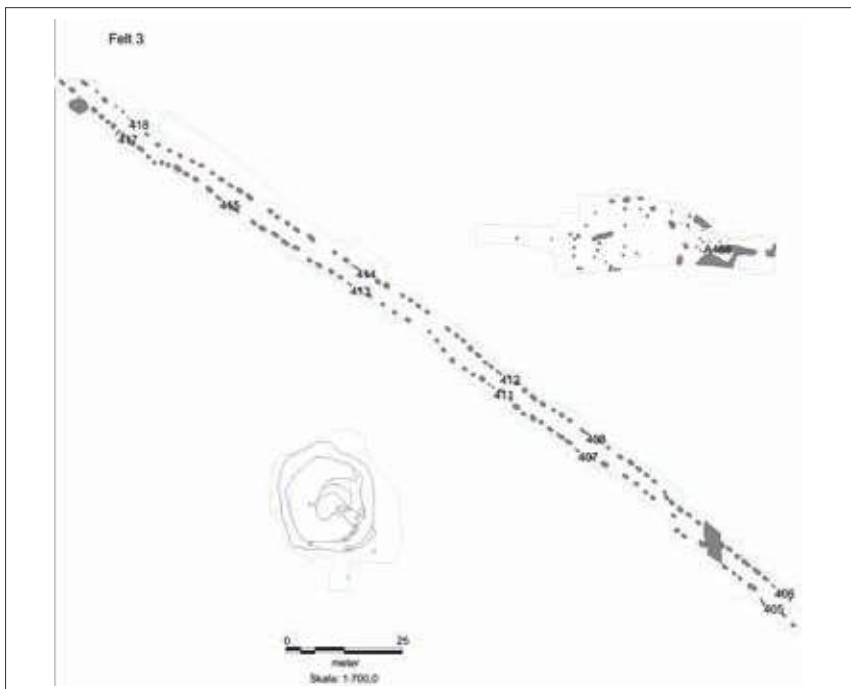
Langhuset er orienteret vnv-øso. Huset består af tre sæt tagbærende stolpesæt, hvor sporet af selve stolpen og nedgravningen til stolpen var bevaret i flere tilfælde. Husets vægge var ikke bevaret, og derfor kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det østligste og vestligste tagbærende sæt stolper er 10,90 m. Afstanden mellem stolpehullerne på langs og på tværs daterer huset til yngre jernalder.

Felt 3:

En dobbelt række af kogestensgruber kan følges over 197 m i et nord-vestligt-sydstøstligt forløb nord for gravhøjen (A422).

I alt blev 154 kogestensgruber fundet, hvoraf 12 blev udgravet (parvis, jævnt fordelt over hele forløbet – A417-A418, A415-A419, A413-A414, A411-A412, A407-A408, A409, A405-A406). Kogestensgruberne lå højt i pløjemulden og var præget af nedpløjning. Kogestensgruberne var i to størrelseskategorier, hvor den ene var langoval og op til 1,5 m lang, og den anden var mindre og cirkulær med en cirka diameter på 50 cm. Der syntes ikke noget system i anlæggelsen af de to typer, men den foretrukne type var de store langovale. Kogestensgruberne var klassisk og ensartet opbygget, hvor det nederste lag (og i flere tilfælde det eneste bevarede lag) bestod af mørkegråt/sort sandet ler med trækul og ildskørnede sten. Hvor kogestensgruberne var knap så medtagne af pløjning, var en prop bestående af brungråt, sandet ler bevaret i toppen.

Nordvest for felt 3 fortsatte de parallelle rækker i samme retning på nabomatriklen (ROM 3247 Højby-Kærvej, etp 3.), hvor rækkerne fortsatte ud af det undersøgte område mod nordvest. I sydøst forsvinder rækkerne under Rorupvej. Det kunne tænkes, at kogestensgruberækkerne fortsætter øst for Rorupvej, i retning syd om en ældre, nu overpløjet gravhøj cirka 672 meter mod SØ (SB 020109-17). Her blev der i 1992 ved museal rekognoscering observeret et område med ildskørnede sten i pløjemulden (SB 020109-41),

FIGUR 8

Oversigt over felt 3. De undersøgte kogestensgruber er angivet med A-nummer.

hvilket kunne indikere forekomsten af opløjede kogestensgruberester. En anden mulighed er, at kogestensgruberne øst for Rorupvej slår et lille slag mod øst og tager retning mod en endnu bevaret gravhøj (SB 020109-11).

Rækker af kogestensgruber dateres sædvanligvis til yngre bronzealder. Fire trækulsprøver er afsendt til ^{14}C -datering (kulstof 14), udtaget parvis cirka midtvejs i rækkerne, samt ved Rorupvej. Sammenholdes disse date-ringer med ^{14}C -dateringerne fra nabomatriklens kogestensgruberækker, kan det tilnærmelsesvis afklares, om rækkerne blev anlagt i den her kendte udstrækning i samme tidsrum, eller om kogestensgruberne er anlagt spredt over tid.

Felt 4:

Efter afrømning af muld blev feltet straks tildækket, da ingen anlæg fremkom.

FIGUR 9
Oversigt over huse på felt 5..

Felt 5:

Felt 5 ligger på et relativt jævnt niveau 29,5-30,5 m over havet. Spredt over feltet blev 8 huskonstruktioner fundet (fig. 9, fig. 10, fig. 11, fig. 12).

Hus 1:

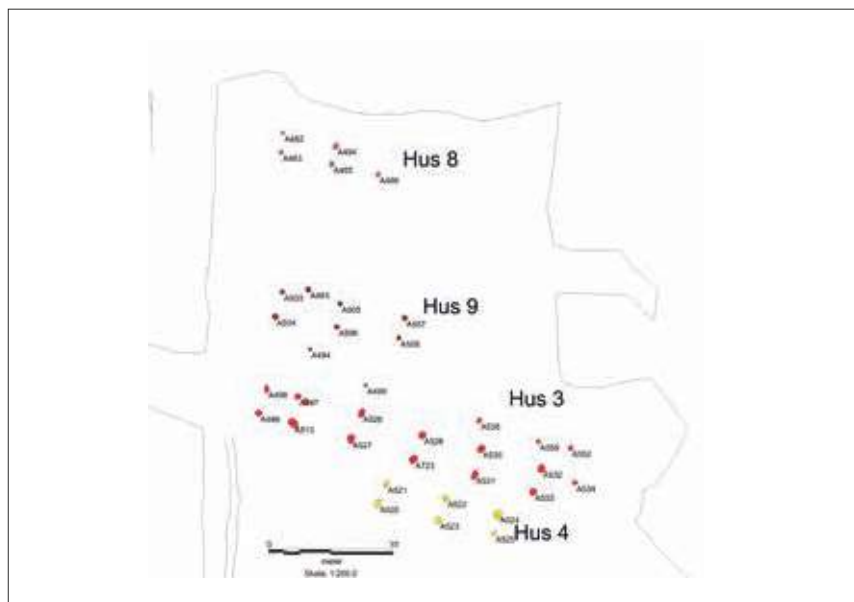
Langhuset er orienteret nnø-ssv. Huset består af fem sæt tagbærende stolpesæt. Husets gavle er let indsnævrede. Husets vægge var ikke bevaret, og derfor kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det sydligste og nordligste tagbærende sæt stolper er 13,46 m. Orienteringen på huset og det korte og uregelmæssige spænd mellem stolperne i de enkelte sæt (1,32-1,80) antyder, at huset har fungeret som økonomibygning. Husets let indsnævrede gavle, afstandene mellem stolperne i de enkelte tagbærende sæt stolper og afstanden mellem sættene antyder, at huset formodentlig skal dateres til yngre, romersk jernalder/ældre, germansk jernalder.

Hus 2:

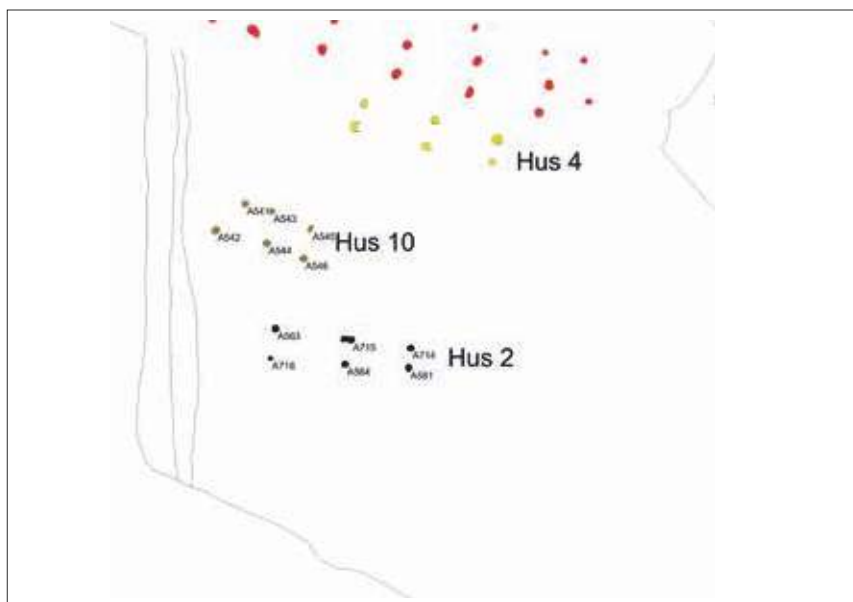
Langhuset er orienteret vnv-øst. Huset består af tre sæt tagbærende stolpesæt. Husets vægge var ikke bevaret, og derfor kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det østligste og vestligste tagbærende sæt stolper er 10,36 m. Afstanden mellem stolpehullerne på langs og på tværs daterer huset til yngre jernalder.

Hus 3:

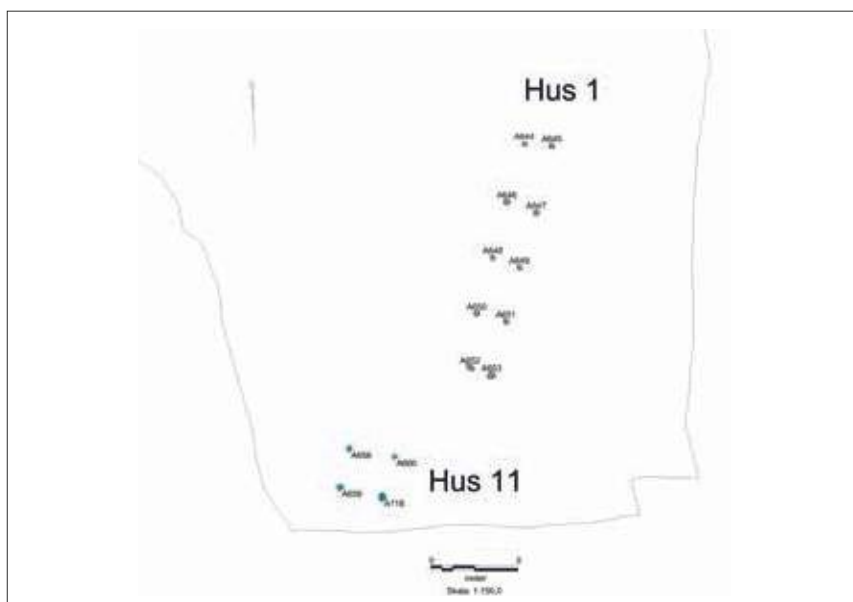
Langhuset er orienteret vnv-øst. Huset består af seks sæt tagbærende stolpesæt. I fladen virker husets grundplan tvivlsom, og man kunne fristes til at tolke de to vestligste sæt som en firestolpekonstruktion og de resterende sæt som et treskibet langhus med fire sæt tagbærende stolper. Undersøgelsen af konstruktionen viste, at de fire midterste, tagbærende sæt stolper var blevet udskiftet. Føres en linje gennem de oprindelige stolper, ligger disse på række både i den nordlige og sydlige række. Det var samtidig udgravers klare fornemmelse, at sættene tilhørte samme konstruktion. Fem mulige vægstolper var bevarede i den nordlige langside af huset (A495, A538, A558, A552, A534), cirka to meter fra de tagbærende stolper (fig. 10). Disse stolper var alle på nær A538 ensartede i dimensioner, form og fyld. Husets længde målt fra midten af den formodede, østligste vægstolpe til midten af den vestligste, tagbærende stolpe er 25,8 m. Antages det, at den vestlige gavl har været placeret

FIGUR 10
Oversigt over huse på felt 5.

FIGUR 11
Oversigt over huse på felt 5.

FIGUR 8
Oversigt over huse på felt 5.

ensartet med den østlige har huset været omtrent 29 m langt. Husets bredde må have været cirka 6,5 m. Afstanden mellem stolpehullerne på langs og på tværs daterer huset til yngre jernalder.

Hus 4:

Langhuset er orienteret vnv-øso. Huset består af tre sæt tagbærende stolpesæt. To af stolperne var blevet udskiftet (A710 med A524 og A711 med A522). Helt op af stolpehullet A521 var et helt lerkar nedsat, som var synligt i fladen. Rand og øvre bug/hals mangler, formodentlig som følge af pløjning. Lerkarret er fladbundet, og siderne er fra bunden bevaret i cirka fire centimeters højde. Efter optagning er lerkarret fragmenteret i et bundskår og 10 sideskår. Godset er let brændt og groft magret. Godset er ca. 1 cm tykt. Ydersiden er lys beige, med en lys gråbrun til mørk gråbrun inderside. Skærven er todelt med farver som henholdsvis yder- og inder-side. Lerkarret var ikke sat ned i selve stolpehullet, men helt op ad stolpehullets nedgravning. Placeringen må opfattes som, at lerkarret blev nedgravet, da huset var i brug. Da husets vægge ikke er bevaret, kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det vestligste og østligste tagbærende sæt stolper er 9,5 m. Afstanden mellem stolpehullerne på langs og på tværs daterer huset til yngre jernalder, men lerkarrets type og stil antyder, at husets datering muligvis skal indsnævres til germansk jernalder.

Hus 8:

Langhuset er orienteret vnv-øso. Huset består af to sæt tagbærende stolpesæt og muligvis et tredje sæt, hvor bare det sydlige stolpehul er bevaret. Under udgravningen af konstruktionen satte udgraver spørgsmålstegn ved konstruktionstypen, idet den sydlige række (A483, A485, A486) har ensartede dimensioner, hvor den nordlige række (A482, A484) også er ensartet i dimensioner, men mindre end den nordlige række samtidig med, at den nordlige makker til det østligste stolpehul A486 mangler. Det er uklart, hvorfor den nordlige makker til A486 mangler, da der ingen topografiske årsager er til dette. En anden tolkningsmulighed af K8 kunne være et rektangulært firestolpeanlæg/en to-sætter, hvor de to hele vestligste sæt udgjorde konstruktionen. Denne tolkning udfordres af, at det østligste stolpehul (A486) ligner de to andre i den sydlige række af tagbærende stolpehuller (A482, A484) og derfor sandsynligvis skal regnes til konstruktionen. Endnu et stolpehul ligger på den sydlige række mod øst (A480), men dette stolpehul har ingen ligheder med de øvrige, hverken i dimensioner eller i fyld og er derfor ikke en del af konstruktionen. Da husets vægge ikke er bevaret, kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det vestligste og østligste tagbærende sæt stolper er 7,95 m. Da elementerne i konstruktionen er uklare, må huset dateres bredt til bronzealder-yngre jernalder.

Hus 9:

Langhuset er orienteret vnv-øso. Huset består af tre sæt tagbærende stolpesæt. Mellem de to vestligste sæt, cirka 60 cm nord for den nordlige

række tagbærende stolper, er en mulig delvis bevaret indgang i form af stolpehullet A493. En makker til dette stolpehul er ikke bevaret. En mulig vægstolpe syd for huset udgøres af A494, der ligger cirka to meter syd for den sydlige række tagbærende stolper. A494 er desværre ikke undersøgt nærmere. I den sydvestligste tagbærende stolpe (A504) lå fire skår af et lerkar (X399, X400, X401), hvoraf det ene udgjorde en fragmenteret uornamenteret karside (X399). Keramikken er relativt hårdt brændt, mellemmagret og nogenlunde glattet overflade. Ydersiden er lys beige med brune plamager, indersiden er lys beige/lysbrun, skærven er grå. Karsiden ses med rund bug og med 2,5 cm bevaret hals. Randen er ikke bevaret. Ud fra keramikens fragmenterede form, gods og magring dateres skåret til germansk jernalder. Da husets vægge ikke er bevaret, kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det vestligste og østligste tagbærende sæt stolper er 10,02 m. Typemæssigt dateres huset til yngre jernalder, men på baggrund af keramikken skal dateringen muligvis trækkes tilbage i tid til germansk jernalder.

Hus 10:

Langhuset er orienteret vnv-ø-sø. Konstruktionen kan bestå af to eller tre sæt tagbærende stolper. De fleste stolper virker skævt placeret i forhold til hinanden. Særligt det sydvestlige stolpehul (A542) er tilsyneladende placeret udenfor konstruktionen. Det blev tjekket gentagne gange i felten, at A542's placering er korrekt dokumenteret. Skal konstruktionen tolkes som et treskibet langhus med tre sæt stolper, står det midterste sæt A544 og A543 skævt i forhold til hinanden dog ikke mere, end at de sandsynligvis kunne udgøre et sæt tagbærende stolper. Længdespændet mellem de tagbærende stolper er i den nordlige række mellem de to østligste sæt 2,86 m og mellem de vestligste sæt 1,89 m. I den sydlige række er længdespændet mellem de to østligste sæt 2,72 og 3,50 m, hvilket synliggør den skæve konstruktion. Dybden på stolpehullerne varierede mellem 25 og 37 cm. Bredden varierede mellem 29 og 36 cm. Fyldet i stolpehullerne var relativt ensartet og bestod af gråbrun, muldet sand spættet med nister af lys, gulbrun, sandet ler. I et enkelt af stolpehullerne er stolpesporet bevaret (A542). Da husets vægge ikke er bevaret, kan husets længde og bredde ikke bestemmes. Husets længde målt fra midten af det vestligste og østligste tagbærende sæt stolper er 6,27 m.

En anden tolkningsmulighed er, at kun de to østligste sæt er en huskonstruktion, bestående af to sæt tagbærende stolper (A544-A543, A546-A545). De to vestligste stolper A542 og A541 kunne udgøre en form for hegn sammen med A516 og A518 i et nordøstligt løbende forløb. A516 og A518 har dog ikke samme dybde eller form som A542 og A541, og hegnsforløbet syntes derfor ikke sandsynligt. Derfor virker det heller ikke sandsynligt, at der kun skulle være tale om en to-sætter (A544-A543, A546-A545) idet det sidste, om end skæve stolpesæt A542 og A541, er tydelige og dybe stolpehuller. Ingen forhistoriske anlæg er fundet vest for konstruktionen, men tre-fire meter vest for A542 og A541 løber en recent

nord-sydligt gående drængrøft, der kan have destrueret anlæg, som kunne have opklaret konstruktionens art. Typologisk kan huset dateres til bronze-jernalder.

K11:

Firestolpe – konstruktion. Konstruktionen er kvadratisk og består af to sæt bevarede tagbærende stolpesæt. Hustypen benyttes både i bronze- og jernalder.

Andre konstruktioner:

Løse stolpehuller/mindre gruber (A621, A622):

Mod syd i felt 5 lå et sæt stolpehuller, der blev opfattet som et sæt tagbærende stolpehuller uden andre lignende sæt i nærheden. Stolpehullerne stod med et tværspænd på 2,2 m. Da dimensionerne og ligeledes fyldet i de to stolpehuller var forskelligt, blev de ikke tolket som del af samme konstruktion. I A622 lå otte uornamenterede keramikskår af varierende størrelse (1,5 – 3,5 cm/diameter), godset var mellemmagret og skårtykkelsen var 0,7 cm. Skårene kan ikke dateres nærmere end til oldtid. Det er muligt, at anlæggene i stedet for stolpehuller skal tolkes som mindre gruber.

A600: Grube:

Anlægget var tilnærmelsesvis cirkulært i fladen 2,75 m/diameter og 29 cm dyb. Anlæggets form i fladen kunne indikere et grubehus. Derfor blev anlæggets østligste side fladeskovlet, uden at stolpehuller fremkom. Anlæggets sider var rundede, bunden var ujævn. Fyldet var heterogent og bestod af gulgråt, leret sand. Bunden var fyldt med en del ubrændte marksten (op til knytævestore). På baggrund af anlæggets form i profil, samt de manglende tagbærende stolper, tolkes anlægget som grube.

KONKLUSION

Det er i ROMUs ansvarsområde sjældent, at overpløjede gravhøje indgår i arealer, der skal nødudgraves. Endnu sjældnere er det, at der endnu rester noget af gravhøjen, eftersom de oftest er enten helt eller næsten bortpløjede.

På det undersøgte område fandtes en overpløjet jættestuetomt, hvoraf cirka 25 cm af gravkammerets bund endnu var bevaret omkranset af standsporene efter de bæresten, jættestuen engang bestod af. Jættestuens gang var bevaret i form af standsporene efter bæresten, særligt i den sydlige del. Gangen udmundede i et cirka 1,5 – 3,5 meter bredt stenbelagt bælte hele vejen rundt om kammeret og gangen, der i første omgang blev tolket som spor af randstenskæden. Undersøgelser afslørede standspor efter randstenskæden på indersiden af dette stenbelagte lag, som derfor må tolkes som en form for stenbelagt fortov anlagt udenfor og tæt op til randstenskæden. Der blev fundet fragmenterede keramikskår med og uden ornamentik, flintredskaber og ravperler i jættestuekammert,

i gangen og lige udenfor gangen. Der blev også fundet tandperler med gennemboring og en fragmenteret bronzering/spiral med stor vinding i jættestuekammeret. Dateringen af genstandene strækker sig fra MNA (keramik), MNA/MNB (økser, skafttungepile), SN (dolke, fladehuggede pile) og tidlig BA (fladehuggede pile). En nærmere datering af keramikken har på grund af den fragmenterede tilstand ikke været muligt, hvorfor jættestuens anlægstidspunkt må skønnes engang i tidlig MNA, jf. den traditionelle datering af opførlserne af jættestuerne. Genstandsmaterialets spredte datering viser jættestuens brugsperiode gennem hele MN, SN og formodentlig tidlig BA, det sidste i form af fladehuggede pilespidser, og fundet af en mulig nu nedbrudt egekistebegravelse i jættestuegangen. Genstandsmaterialet i selve jættestuen var omrodet og viste ingen lagvis kronologisk deponeringshistorik, hvilket stemmer overens med, hvad der kendes fra øvrige, udgravede jættestuer. Særligt den nordlige del af jættestuekammeret, gangen og fortovet udenfor gangen viste tegn på sekundære forstyrrelser i form af forsvundne standspor og overlejringer med lag, hvori der blev fundet flensborgtegl, glaseret keramik og moderne jernplovskær.

**Endnu sjældnere er det,
at der endnu resterer noget
af gravhøjen, eftersom de
oftest er enten helt eller
næsten bortpløjet**

Ud over den overpløjede jættestuetomt blev to parallelltløbende koge-stensgruberækker fra yngre bronzealder fundet, som fortsætter under Rorupvej i øst og kan følges på nabomatriklen mod nord i nordvestlig retning.

11 hustomter blev fundet henholdsvis nordnordøst og sydsydvest for jættestuetomten, hvoraf syv treskibede langhuse typologisk dateres til yngre jernalder. Af disse kan to muligvis dateres til yngre, romersk jernalder/ældre, germansk jernalder, og to kan muligvis dateres til germansk jernalder, et treskibet langhus til bronze-jernalder, et muligt treskibet langhus til bronze-jernalder, et firestolpeanlæg eller muligt delvist bevaret treskibet langhus til bronze-jernalder og et firestolpeanlæg til bronze-jernalder. I to stolpehuller fra to forskellige huse blev fundet fragmenterede

lerkar (K4, K9), hvor begge lerkar ud fra godstype og form forsigtigt dateres til germansk jernalder. Flere af husene lå så tæt på hinanden, at de udelukker samtidighed (hus 3 og hus 4), og det er derfor sandsynligt, at husene repræsenterer samme jernalderbebyggelse med et til to hovedhuse med tilhørende økonomibygninger i forskellige faser.

Det her undersøgte område er således påvist benyttet rituelt fra MNA frem til tidlig ÆBA, i god sammenhæng med nabomatriklerne, hvor flere fredede gravhøje dominerer landskabet. I yngre bronzealder blev området igen benyttet i form af anlæggelse af en parallelrække kogestensgruber, der typisk forbindes med rituelle handlinger. Brugen af området ophører for en tid, hvorefter den overgår til verdslige formål. En bebyggelse opstod senest i yngre jernalder, men nok nærmere i yngre, romersk jernalder/ældre, germansk jernalder, som senest forsvinder igen ved vikingetidens indtræden. Bygningerne og fundene tilknyttet bebyggelsen udviser ikke tegn på at have tilhørt eliten. Vi får derfor ved denne undersøgelse endnu et indblik i områdets bebyggelsesstruktur i en periode, hvor de store, elitære bebyggelser påbegyndes i Gammel Lejre med Fredshøj (020601-142) og senere Mysselhøjgård (020601-108).

ADMINISTRATIVE DATA

Ansvarshavende for udgravningen var museumsinspektør Tom Christensen. I udgravningen deltog arkæolog Katrine Ipsen Kjær, Marion Ree (MR) og Line Aaberg Lund (LAL), begge arkæologistuderende ved Saxoinstituttet, Københavns Universitet. Sally Brekling, studerende ved THORS-instituttet, Københavns Universitet, deltog 2. maj til 20. maj. som del af sin uddannelse/seminargravning. Opmåling med GPS blev foretaget af arkæolog Julie Nielsen. Digitalisering af udgravningsplaner, efterbearbejdning og rapportskrivning blev udført af Katrine Ipsen Kjær. Fundvask og fundhåndtering blev foretaget af Line Aaberg Lund.

Udgravningsfeltet og de relaterede jordbunker blev detektorafsøgt af detektorfører Tommy Olesen, Østed, som ligeledes tørsoldede alt gravfyld. Maskinkraft blev leveret af Brdr. Østergaard A/S i form af en grave-maskine på bælder med en to meter bred rabatskovl. Skurmateriel blev leveret af GSV Materieludlejning A/S, Ishøj.

Udgifter til forundersøgelsen og den efterfølgende arkæologiske nøddudgravning blev i henhold til museumslovens § 27, stk. 4 afholdt af bygherre, Brdr. Østergaard A/S. Sagens originaldokumentation og fund opbevares på Roskilde Museum under J. nr.: ROM 3247 Højby Kærvej, etp. 1+2.

LITTERATUR

Hansen, T. 1993:

Jættestuer i Danmark. Konstruktion og restaurering.

Miljøministeriet. Skov- og Naturstyrelsen.

Jensen, J. 2001.

Danmarks Oldtid. Stenalder. 13.000-2000 f.Kr.

Gyldendal.

Et middelalderhus ved Læderstræde i Roskilde

Kulturhistorisk rapport af Jesper Langkilde

I forbindelse med opførelsen af en ny undervisningsbygning til VUC Roskilde i Læderstræde 4 foretog ROMUs arkæologer i efteråret 2015 en udgravning af kulturlag og anlæg fra middelalderen. Udgravningen gav ny viden om et område af middelalderbyen, der tidligere kun er meget sparsomt undersøgt.

BAGGRUND FOR UNDERSØGELSEN

Forud for VUC Roskildes opførelse af en ny undervisningsbygning på adressen Læderstræde 4 i det centrale Roskilde gennemførte ROMU i forsommeren 2015 en arkæologisk forundersøgelse af det berørte areal. Arealet befinder sig indenfor kulturarvsarealet for middelalderbyen Roskilde. Forundersøgelsen påviste tilstedeværelsen af anlæg og tykke kulturlag fra middelalderen, og i henhold til museumslovens kapitel 8 var en egentlig arkæologisk udgravning af arealet derfor påkrævet, inden byggeriet kunne iværksættes. Efter godkendelse af udgravningsbudgettet fra Slots- og Kulturstyrelsen samt bygherre blev udgravningen af det 244 m² store areal gennemført fra august til oktober 2015.

OMRÅDET

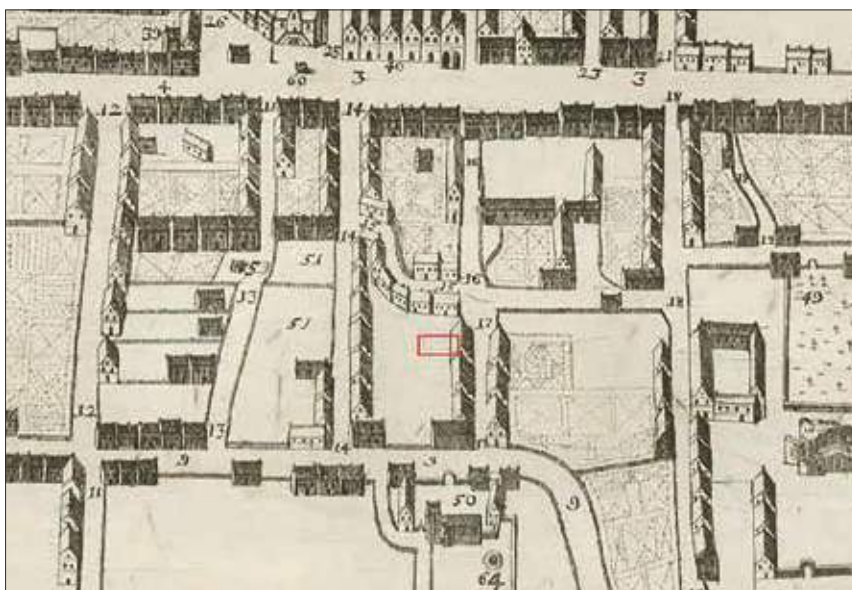
Udgravningsfeltet er beliggende i den sydlige del af middelalderbyen, knap 150 m syd for byens middelalderlige hovedgade Algade, der kan føres tilbage til første halvdel af 1000-tallet (fig. 1). Udgravningen har navn efter VUCs adresse i Læderstræde, men det udgravede areal orienterer sig egentlig mod Frue Kirke Stræde. Frue Kirke Stræde er sandsynligvis fra middelalderen, og det har sammen med Snæversti ført fra Vor Frue kirke og kloster til Algade. Vor Frue kloster kendes fra midten af 1100-tallet, men møntfund i en grav på kirkegården tyder på, at der har ligget en kirke siden første halvdel af 1000-tallet.¹ Frue Kirke Stræde, som forbindelsesvej mellem kirken og Algade, kan derfor meget vel have samme alder. Læderstrædes alder kendes ikke, men er i hvert fald ældre end 1677, hvor det optræder på Resens kort over Roskilde (fig. 2). På den vestlige side af karréen ligger Allehelgensgade, der kan føres tilbage til middelalderen. Gaden gik i lang tid kun til Bredgade, først i 1800-tallet førtes gaden videre mod syd til Jernbanegade.

Syd for karréen ligger det øst-vest-gående Bredgade-Grønnegade forløb, der i middelalderen hed Bredgade eller Kongens gade. Som det fremgår af Resens kort svingede gaden øst for Vor Frue kloster i en blødbue mod syd til byporten ved Hersegade. Bredgade-forløbet hører formentlig også til en af byens ældste, idet der i gadens vestlige ende, på grunden Bredgade 28-30, er fundet spor af bebyggelse fra 1000-tallets begyndelse.² Længere mod øst i Bredgade 5-7 er der fundet spor af bebyggelse fra 1100-tallet.³ Ser man på den samlede fundspredning i byen ligger udgravningsarealet klart indenfor byområdet i 1000- og 1100-tallet, herunder det areal der omkranses af byvolden i 1150 (fig. 3).⁴

Der har ikke tidligere været foretaget arkæologiske undersøgelser i umiddelbar nærhed af udgravningsarealet, og hele området mellem Algade, Allehelgensgade, Grønnegade og Hersegade er kun sparsomt arkæologisk undersøgt. Den nærmeste udgravning er foretaget på gårdspladsen på Gråbrødre Skole, Grønnegade 17, ca. 40 m sydøst for den aktuelle lokalitet. Her blev der i 2007 ved en nødudgravning af et mindre felt på 2 x 37 m konstateret rester af en bygning fra 1100-1200-tallet.

FIGUR 1
Udgravningens placering i nutidens Roskilde.

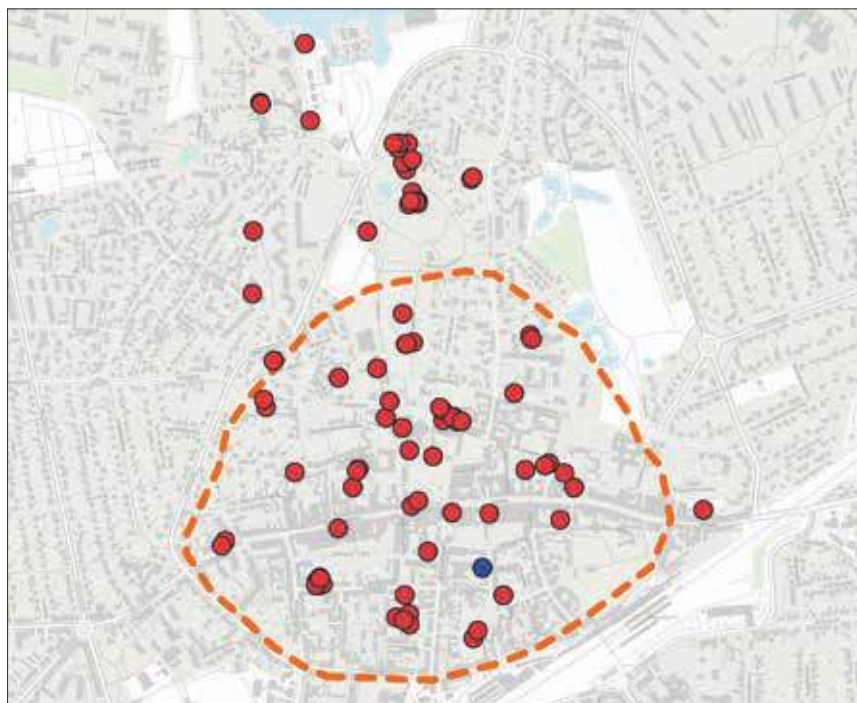
FIGUR 2
Udsnit af Resens kort fra 1677 med udgravningens omtrentlige placering.

Ældre end bygningen var et ca. 50 cm tykt kulturlag, der tyder på aktiviteter i området i byens ældste fase.⁵

Hele området omkring Læderstræde brændte i en større bybrand i 1599, og på Resens og Ehlers bykort fra henholdsvis 1677 og 1791 ser området kun delvist bebygget ud. I sidste halvdel af 1800-tallet opførtes Allehelgens Skole på grunden ud mod Læderstræde, og i 1900-tallet tilføjedes flere bygninger mod syd på arealet, hvor udgravningen fandt sted. Punktfundamenter fra disse bygninger sås flere steder i udgravningsfeltet.

UDGRAVNINGSMETODE OG DOKUMENTATION

Indledningsvist blev de øvre arkæologisk uinteressante omrodede lag fra nyere tid afgravet med gravemaskine. Herefter blev den arkæologiske udgravning og dokumentation foretaget stratigrafisk, dvs. i den kronologiske rækkefølge lag og anlæg var aflejret. Der blev i løbet af udgravningen udarbejdet en matrix over de stratigrafiske relationer mellem lag og anlæg. Udgravningen foregik ved kombination af manuel gravning og

FIGUR 3

Udgravningen er markeret med blå prik. Med røde prikker ses udbredelsen af genstandsfund fra 1000-tallet. Den stiplede linje markerer byvolden, der anlægges omkring byen i 1150.

maskinkraft. Der blev i løbet af udgravningen gået med metaldetektor på udvalgte lag og anlæg. De arkæologiske levn var flere steder forstyrret af nedgravninger fra nyere tid af kloakrør m.m. og de nævnte punktfundamenter fra tidligere skolebygninger. Sidstnævnte sås som otte betonfundamenter med en diameter på 120 cm.

UNDERSØGELSENS RESULTATER

Udgravningens resultater kan sammenfattes i fire overordnede faser for aktiviteterne på det undersøgte areal.

Det oprindelige terræn og de ældste aktiviteter

Flere steder i feltet sås terrænets oprindelige overflade og vegetationslag fra før byens opståen bevaret i form af et 20-50 cm tykt muldlag liggende på undergrundens moræneaflejring af ler og grus (fig. 4). Den oprindelige terrænoverflade lå i ca. kote 40 omkring 2-2,5 m under nuværende terræn på stedet. Det oprindelige vegetationslag var bedst bevaret i feltets østlige del, mens det i den vestlige del mange steder var gennemskåret af senere grubegravning fra middelalderen. De ældste aktiviteter på stedet sås i form af en formentlig forhistorisk grube gravet ned i undergrund fra den nedre del af vegetationslaget. Gruben indeholdt en del brændte sten, men ingen daterende fund. Lignende gruber fra bronzealderen er fundet enkelte andre steder i Roskilde.⁶

FIGUR 4

Den oprindelige terrænoverflade fra før byens begyndelse ses nederst som det mørke muldlag liggende på det lyse moræneler.

Begyndende aktiviteter i middelalderen

Et vigtigt spørgsmål for udgravningen var en datering af de første bymæssige aktiviteter på stedet. I toppen af vegetationslaget blev der gjort et enkelt fund af et keramikskår. Skåret er af såkaldt næsten-stentøj, der blev fremstillet i Rhinområdet i det vestlige Tyskland fra omkring år 1200 og ca. 150 år frem (fig. 5). Fundet peger således på, at de bymæssige aktiviteter på stedet tidligst kan dateres til 1200-tallets begyndelse. De første aktiviteter bestod af gruber gravet ned igennem vegetationslaget. Genstandsfundene, der hovedsageligt omfattede keramikskår af såkaldt hårdt brændt gråvare og østersøkeramik, kan datere gruberne til første halvdel af 1200-tallet. Ovenpå gruberne var aflejret et kulturlag, der lignede vegetationslaget, men med indhold af affald i form af stumper af trækul, mørtel og tegl samt enkelte dyreknoget. I dette lag var flere gruber nedgravet. Fundene i disse omfattede blandt andet keramikskår af såkaldt østersøkeramik, hårdt brændt gråvare, ældre glaseret rødgoods, flamsk rødgoods og næsten-stentøj, der samlet peger på en datering til 1200-tallet, og måske sidste halvdel af dette. Der blev ikke fra denne fase konstateret sikre spor af bebyggelse. Der sås enkelte stolpehuller, men der kunne ikke udskilles bygninger eller andre anlæg. Kulturlag og gruber kan muligvis afspejle en nærliggende bebyggelse uden for udgravningsfeltet.

Fundet peger således på, at de bymæssige aktiviteter på stedet tidligst kan dateres til 1200-tallets begyndelse.

Middelalderhus fra 1300-tallet?

Sikre spor af en bygning blev konstateret i den følgende fase. Bygningen gav sig til kende i form af en serie gulvlag af ler (fig. 6 og 7). I alt kunne der udskilles fem faser af gulvlag. Forud for opførelsen af bygningen var udlagt et planeringslag, der forseglede de ovenfor beskrevne gruber og kulturlag. Der fandtes ingen sikre spor af vægforløb, men ud fra gulvlagenes udstrækning må bygningen have været mindst 4,5 x 9 m. Bygningens længdeakse lå i øst-vestlig retning omtrent vinkelret på Frue Kirke Stræde og synes således orienteret i forhold til denne. Gulvlagene så ud til at fortsætte udenfor udgravningsgrænsen mod øst, så huset kan have været længere.

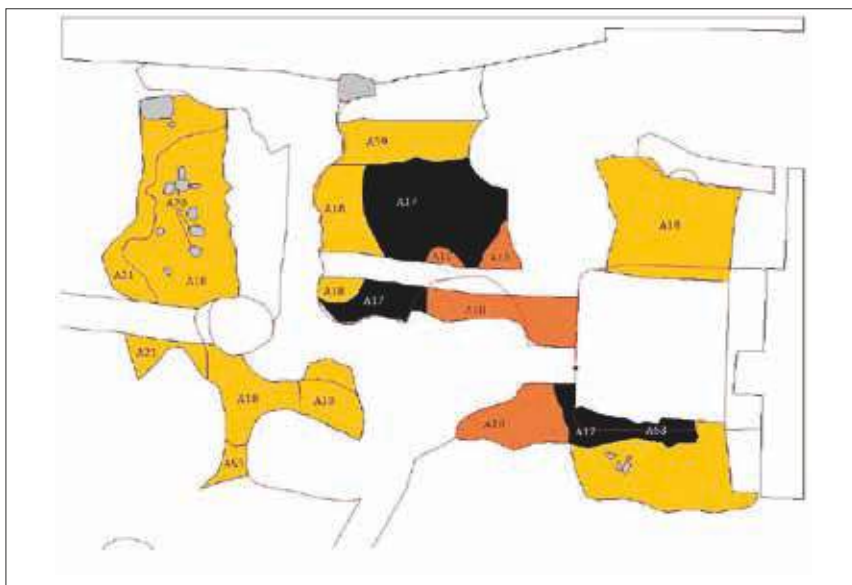
FIGUR 5

Udvalg af keramikfund fra ældste kulturlag og gruber dateret til 1200-tallet. Til venstre ses øverst to skår af rhinsk næsten-stentøj, derunder to skår af Paffrath-lignende keramik ligeledes fra Rhinområdet. Under disse tre skår af flamsk rødgods med grøn glasur og nederst tre skår af dansk eller nordtysk glaseret rødgods, et af disse dekoreret med en såkaldt hindbærknop.

FIGUR 5

Udvalg af såkaldt østersøkeramik fra ældste kulturlag og gruber dateret til 1200-tallet. På skårene ses den karakteristiske ornamentik i form af furer og bølgelinjer.

FIGUR 7

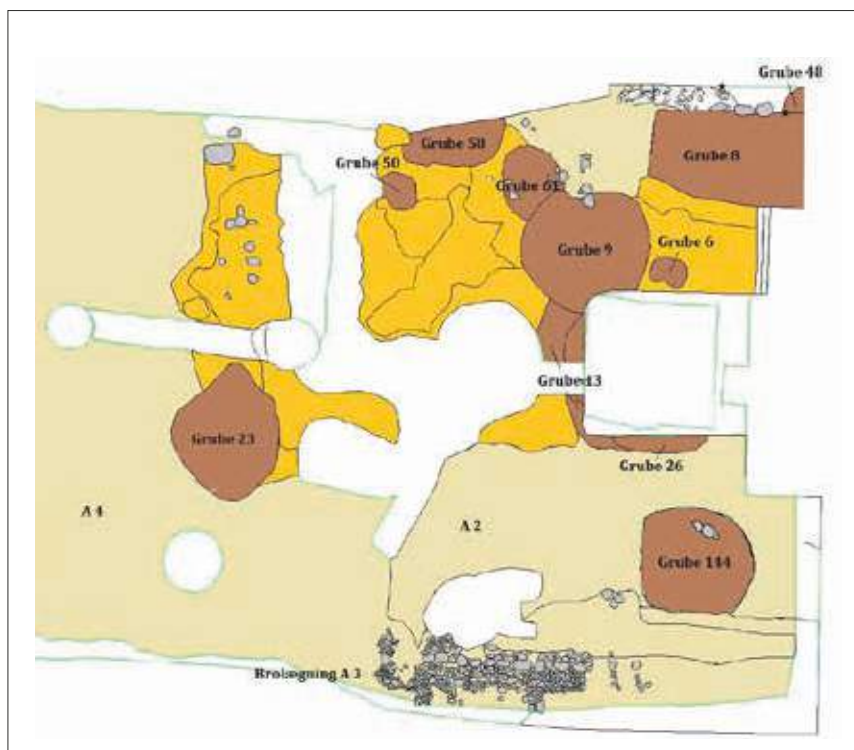
Opmåling af gulvlag fra middelalderhuset. De orange og sorte lag er levn af et ildsted i form af store mængder trækul og brændt ler.

FIGUR 6

Oversigtsbillede af et gulvlag af lyst ler fra middelalderhuset. I baggrunden ses det lavere liggende, og ældre, oprindelige muldrag med mørke cirkulære aftegninger af gruber gravet igennem muldraget. Bemærk også de otte pillefundamenter af beton fra det tidligere byggeri, der er boret igennem de arkæologiske levn.

Der blev ikke fundet rester af vægge eller andre bygningsdele, så vi kender ikke hustypen. Fravær af fund af lerklining, fletværk eller syldsten kunne tyde på, at det har været et bulhus, dvs. med vægge bygget helt af træplanker. Når der ikke er fundet rester af disse, kan det skyldes, at materialet er fjernet til genbrug ved nedrivningen af huset, og at eventuelle efterladte rester siden er helt nedbrudte. Generelt synes der at være meget dårlige bevaringsforhold for organisk materiale på stedet (se nedenfor). Fund af ildsteder i gulvlagene tyder på, at bygningen sandsynligvis har været brugt som bolig, måske med køkkenfunktion? Samtidig med bygningens brugsfase er der gravet adskillige affaldsgruber nær huset. Gruberne rummede husholdningsaffald i form af store mængder dyreknogler, keramik og genstande af ben og metal. På baggrund af genstandsfundene fra hus og gruber, samt dateringen af de underliggende, ældre anlæg og lag beskrevet ovenfor, må husets funktionstid placeres indenfor perioden fra slutningen af 1200-tallet til begyndelsen af 1400-tallet.

FIGUR 8

Opmåling af yngre gruber gravet igennem gulvlagene fra middelalderhuset samt rest af en brolægning mod syd.

Forudsat, at Frue Kirke Stræde har haft omtrent samme placering i middelalderen, som den har i dag, har bygningen ligget lidt tilbagetrukket på grunden. Der kan dog sagtens have været flere bygninger på grunden. For eksempel kan der have været et forhus liggende ud til gaden. Der blev ikke fundet spor af matrikelskel, så vi ved ikke, hvor stor den pågældende grund har været. Det er bemærkelsesværdigt, at der ikke er fundet latriner eller brønde, hvilket ellers sker hyppigt ved gravninger i Roskilde. Et par dybe og skaktformede gruber kan muligvis være sløjfede brønde, men ellers kan forklaringen være, at latriner og brønde befinder sig andetsteds på grunden udenfor udgravningsfeltet.

Aktiviteter efter middelalderhuset

De yngre lag over middelalderhuset var meget forstyrrede af bygge- og anlægsaktiviteter i nyere tid, og der blev ikke fundet spor af eventuelle afløsere til middelalderhuset. En mulig forklaring er imidlertid også, at bebyggelsen i den sene del af middelalderen, og efter denne, i stedet var koncentreret tæt langs med gaden.

En række gruber, der var gravet igennem middelalderhusets gulvlag, viser da også, at huset er fjernet og området anvendt på anden måde (fig. 8). Gruberne er bredt dateret indenfor perioden ca. 1450-1850. Fra senmiddelalder eller senere var der også en rest af en brolægning, muligvis fra en gårdsplads, sydøstligt i feltet. Ovenpå disse levn lå omkring 1 meter moderne planerings- og byggelag, der ikke blev undersøgt arkæologisk.

Størstedelen af genstandsfundene udgøres ikke
overraskende af keramik,
som bevares længe i jorden

GENSTANDSFUND

Størstedelen af genstandsfundene udgøres ikke overraskende af keramik. Byudgravninger frembringer ofte flere tusinde keramikskår fra middelalderen. Årsagen er, at kulturlag fra middelalderbyerne rummer store mængder husholdningsaffald, og da keramik var et materiale, der ikke kunne repareres eller genbruges, når det gik i stykker, havnede det ofte i affaldsbunken. Desuden bevares keramik længe i jorden i modsætning til organiske materialer.

FIGUR 9

Importkeramik fra udgravningen. Øverst ses skår af tysk stentøj; til venstre to skår af kander eller krus fra Niedersachsen fra 1300-tallet, til højre to skår fra Siegburg ved Rhinen, hhv. en bund af en kop fra 1400-tallet og en kande fra 1300-tallet. Nederst ses skår af glaseret lertøj; til venstre to skår af kander fra Nordfrankrig, til højre tre skår fra kander af flamsk glaseret rødgoods, alle formentlig fra 1200-tallet.

I alt er der fundet 506 keramikskår (fig. 9). Langt de fleste, næsten 90 %, må dateres indenfor perioden ca. 1100-1450. Blandt disse er såkaldt østersøkeramik (171 skår), hårdt brændt gråvare (172 skår) og blyglaseret rødgoods (81 skår) helt dominerende. Alle er de meget almindeligt forekommende i mange danske middelalderbyer i især 1200-1300-tallet. Keramikken har hovedsageligt været brugt som pottes og kander til madlavning og servering. Østersøkeramik bliver udbredt i det østlige Danmark allerede fra omkring år 1000, men de her fundne skår må ud fra deres udseende og den øvrige fundsammenhæng placeres indenfor perioden ca. 1150-1250.

Til de ovennævnte typer kommer en lille mængde skår af importeret keramik fremstillet i udlandet (fig. 5 og 9). Det drejer sig om såkaldt Paffrath-keramik (2 skår, ca. 1100-1250), næsten-stentøj (7 skår, ca. 1200-1350), stentøj (4 skår, ca. 1300-1450), Rouen-keramik (3 skår, ca. 1200-1330) og flamsk rødgoods (9 skår, ca. 1200-1325). De tre førstnævnte typer stammer fra det vestlige Tyskland, mens Rouen-keramikken er fra Nordfrankrig og det flamske rødgoods fra det nederlandske område.

Samlet set understreger den relativt store mængde østersøkeramik samt importkeramikens sammensætning en dateringsmæssig tyngde for aktiviteterne på stedet i især 1200-tallet og frem til midten af 1300-tallet.

En anden større fundgruppe er mønter. I alt blev der fundet 61 mønter. Heraf har foreløbig kun 10 kunnet dateres med nogenlunde sikkerhed; 2 er

fra Valdemarstiden (1157-1241), 4 fra Erik Menved (1286-1319), 2 fra Erik af Pommern (1412-1439), 1 er fra Christian II (1513-1523) og 1 er fra Christian III (1534-1559). Af de resterende, udaterede mønter synes en stor del ud fra størrelse og udformning at være såkaldte borgerkrigsmønter fra perioden 1241-1375. Møntfundene støtter således en primær datering af aktiviteterne indenfor perioden ca. 1200-1350.

Der blev gjort en del andre metalfund, der hovedsageligt omfattede søm, beslag og enkelte knive af enten kobberlegering eller jern. Som nævnt var bevaringsforholdene for organiske materialer ikke gode. Enkelte genstande af ben blev dog fundet. Disse omfattede bl.a. 8 fragmenter af kamme, 5 nåle og en terning (fig. 10).

Udgravningens mest spektakulære genstandsfund var et pilgrimsmærke i blylegering (fig. 11). Pilgrimsmærket forestiller Sankt Cervatius og stammer fra Maastricht. Helgenraven i kirken Sint-Servaasbasiliek blev i senmiddelalderen et populært valfartssted. Pilgrimsmærker med Sankt Cervatius dukker op i slutningen af 1100-tallet, men den her fundne type kendes fra begyndelsen af 1300-tallet.⁷

FIGUR 10

Fragmenter af bennåle eller prene, et fragment af en benkam og en spilleterning skåret i ben.

Samlet set er genstandsmaterialet ret jævnt og uden stor variation, hvilket kan afspejle et miljø tilhørende byens lavere sociale klasser. Der ses f.eks. kun små mængder importeret keramik, og der ses ingen genstande af ædelmetal eller andre fund, der kunne afspejle velstand og høj social status.

NATURVIDENSKAB

En række jordprøver blev udtaget af lag og anlæg til makrofossilanalyse med henblik på en bedre forståelse af karakteren af de middelalderlige aktiviteter på stedet. I stort set alle prøverne var de organiske levn dog for dårligt bevarede til, at analyserne kunne give anvendelige resultater. Generelt synes bevaringsforholdene for organiske materialer på stedet meget dårlige, hvilket også det påfaldende fravær af genstandsfund af tekstil, læder og træ pegede på.

FIGUR 11
Pilgrimsmærke for Skt. Cervatius, Maastricht, 1300-tallet.

En serie prøver blev udtaget til C14-datering med henblik på en eventuel præcisering af de præsenterede dateringer af de middelalderlige aktivitetsfaser. Resultaterne af disse foreligger dog endnu ikke.

Hertil er dyreknoglematerialet fra en af de større affaldsgruber blevet analyseret nærmere i forbindelse med et kandidatspeciale på Biologisk Institut, Københavns Universitet.

KONKLUSION

Udgravningen har givet vigtig ny arkæologisk viden om et område af byen, der tidligere kun har været meget sparsomt undersøgt. På baggrund af tidligere udgravninger og fund omkring dette område – samt den generelle opfattelse af byens udvikling – kunne det konstateres, at udgravningsfeltet lå indenfor det areal, der blev taget i brug til bymæssige aktiviteter allerede i byens ældste fase i 1000-1100-tallet. Det var derfor forventet, at udgravningen ville frembringe spor af aktiviteter fra denne periode. Noget overraskende viste de ovenfor præsenterede resultater imidlertid, at området først synes taget i brug i 1200-tallet – i første omgang i form af grubegravning og affaldsdeponering og siden med spor af bebyggelse i form af husgulvlag. Udgravningsresultaterne kan derfor tages som udtryk for, at der på trods af byens eksplosive vækst i udbredelse i løbet af 1000-1100-tallet stadig fandtes ubebyggede og åbne områder indenfor byarealet i hvert fald frem til 1200-tallet. Det samlede fundbillede peger desuden på, at den bebyggelse og de beboere, der fandtes her i 1200-1300-tallet, ikke hørte til byens højeste sociale lag – de skal nok snarere søges i husene langs byens hovedgader og i domkirkeområdet.

Undersøgelsens data

Udgravningen foregik fra 5. august til 30. oktober 2015. ROMU var ansvarlig for undersøgelsen, og sagsakter, originaldokumentation samt hjemtagede fund og prøver opbevares på museet under j. nr. ROM 2982 Læderstræde 4. Indledende sagsbehandling samt den arkæologiske forundersøgelse blev varetaget af museumsinspektør Jens M. Ulriksen og museumsinspektør Gunvor Christiansen. Sidstnævnte var ansvarshavende leder af udgravningen, hvor arkæolog Claus Rohden Olesen var daglig udgravningsleder og efterfølgende ansvarlig for udarbejdelse af udgravningsrapporten. I løbet af udgravningen og efterbearbejdningen deltog desuden arkæologerne Nikolaj Wiuff Kristensen, Mette Olsen, Lena Tranekjer, Brendan Fagan og Mano Kosa. Som frivillig metaldetektorfører deltog Mauritz Tchikai. Fra udgangen af 2015 overtog museumsinspektør Jesper Langkilde den endelige færdigbehandling af sagen, herunder udarbejdelse af den kulturhistoriske rapport.

Sagen er registreret hos Slots- og Kulturstyrelsen under j.nr. 2013-7.24.02/ROM-0018, der godkendte undersøgelsens budget. I henhold til museumslovens kapitel 8 har VUC som bygherre afholdt udgifterne til de arkæologiske undersøgelser.

LITTERATUR

- Andersen, M., M. Høj & S.A. Sørensen 1986.
Et vikingetidshus fra Bredgade i Roskilde.
ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1986, s. 33-50.
- Danmarks Kirker III,
Københavns Amt 1. Bind. Købstadskirker. Nationalmuseet 1944.
- Engberg, N. & R. Frederiksen 1979.
Tre grubehuse fra Roskilde. I: Birkebæk, F. (red.),
13 bidrag til Roskilde by og egns historie.
Udgivet i anledning af Roskilde Museums 50 års jubilæum.
Roskilde, s. 151-165.
- Mikkelsen, H. 1995. Fra bronzealder til beskyttelsesrum.
Arkæologiske undersøgelser på Hestetorvet i Roskilde 1994.
ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1994, s. 25-34.
- Spencer, B. 1998.
*Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval
Finds from Excavations in London*:7, London.
- Ulriksen, J. 2008. Roskilde i 11. og 12. århundrede. I: Andersson, H. et al. (red.),
De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer. UBAS
– Universitetet i Bergen Arkæologiske Skrifter. Nordisk 5. Bergen, s. 165-180.
- Ulriksen, J., C. Krause & N. H. Jensen 2014.
Roskilde – en bygrundlæggelse i vanskeligt terræn.
KUML 2014. Årbog for jysk arkæologisk selskab, s. 145-185.

NOTER

- ¹ Danmarks Kirker III, Københavns Amt: 1. bd., 58.
- ² Andersen et al. 1986.
- ³ Engberg & Frederiksen 1979.
- ⁴ Ulriksen 2008, 170 og 174, og Ulriksen et al. 2014, 158 og 160.
- ⁵ Beretning af Jens Ulriksen, ROM 2380, Grønnegade 17.
- ⁶ Mikkelsen 1995, 26.
- ⁷ Spencer 1998, 269.
- ⁸ Kandidatspeciale af Katja Leander Hansen.
Resultatet foreligger endnu ikke.

En velbevaret boplads fra ældre romersk jernalder

STÅLMOSEGÅRD, Vindinge sogn

Kulturhistorisk rapport af
Anne Kirstine Vestergaard og Ole Thirup Kastholm

Ved Stålmosegård i Vindinge blev i sommeren 2014 og foråret 2015 ældre romersk jernalder udgravet en yderst velbevaret bebyggelse fra sen førromersk jernalder i alt 29 huskonstruktioner udgravet, hvoraf adskillige har været i flere faser. De mest velbevarede hustomter lå i et tykt, fundrigt kulturlag og havde bevarede stenlægninger, ildsteder og gulvlag – et ganske unikt syn på Sjælland. Nord for bebyggelsen registreredes et område med kogestensruber, som nok har været knyttet til bebyggelsen. Ved udgravningen blev der desuden fundet en møntskat fra vikingetiden med godt 130 hele og ituklippede mønt- og sølvfragmenter.

UDGRAVNINGENS FORHISTORIE

I 1982 undersøgte Roskilde Museum et usædvanligt velbevaret hus fra ældre romersk jernalder på Axel Nielsens marker ved Stålmosegård i det nordlige Vindinge.¹ Da den pågældende mark i 2014 skulle bebygges, og i den forbindelse blev forundersøgt af museet, var det således ingen stor overraskelse, at der blev gjort væsentlige arkæologiske fund under mulden (fig. 1). Disse skal ifølge museumsloven udgraves, når de er truet af anlægsarbejde.

En stor del af Vindinge by er omfattet af et såkaldt kulturarvsareal af national betydning, det gælder også det her berørte område. Det er begrundet i de usædvanligt mange fortidsminder, som kendes i og omkring Vindinge. Omtrent 50 m fra arealets østligste grænse udgravede man i 1971-72 en sjælden gravplads fra bondestenalderen.² Går vi 300 m mod nordøst, er der over en lang årrække fra 1971-2013 undersøgt en omfattende gravplads fra yngre romersk jernalder.³ Og i 2012-2013 blev der på de tilstødende arealer undersøgt bebyggelser og tilknyttede aktivitetsspor fra romersk jernalder og vikingetid.⁴

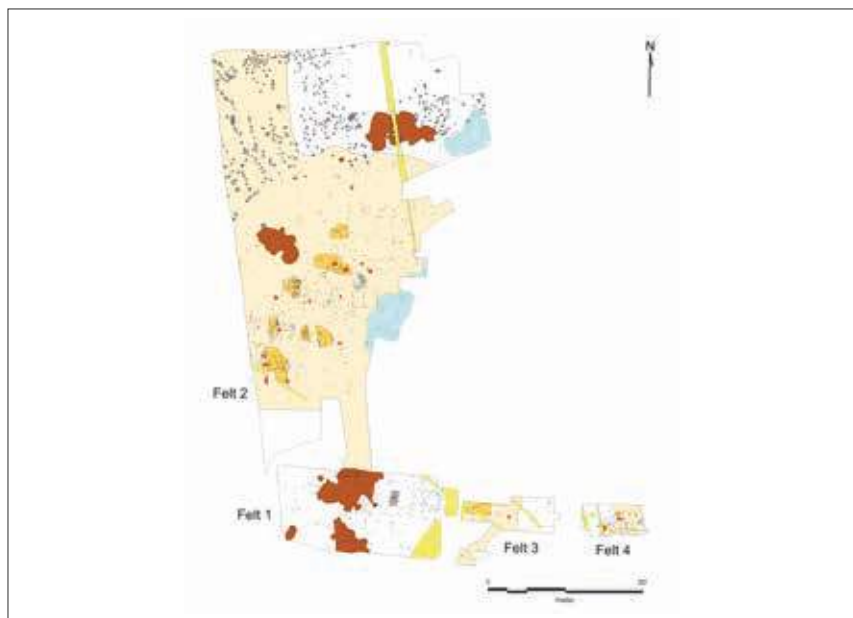
FIGUR 1

Udgravningens placering markeret på kort. © Baggrundskort fra Geodatastyrelsen.

LANDSKABET

Vindinge ligger i dag omgivet af store arealer med grusgravning. Indtil da har byen været omgivet af landbrugsjord, hvilket også er kendetegnende for markstykket, hvor museet foretog sin udgravning. Jorden har været yderst veldrænet, hvilket i udgravningssituationen kunne ses ved, at undergrundsmaterialet bestod af sandet ler og visse steder rent sand. Terrænet omkring Vindinge er jævnt til småkuperet, med Vindinge placeret omtrent 50-60 m over havet. Midt på det pågældende areal fandtes en naturlig lavning. Det er omkring denne lavning at den forhistoriske bebyggelse har ligget. Det største udgravningsfelt blev placeret vest for lavningen, på en svag østvendt skråning og med de mindre felter længst op mod den eksisterende bebyggelse, der ses syd for området (fig. 2).

Størstedelen af arealet var dækket af et usædvanligt tykt kultur- og muldlag, enkelte steder på op til 1,4 meters tykkelse. Det tykke muldlag var kun i den øverste del forstyrret af nyere tids pløjning, og dermed var den nederste del intakt. I denne del fandtes bevarede, forhistoriske kulturlag, som dækkede et samlet areal på godt 5.500 m².

FIGUR 2

Udgravningsfelterne. Lyseblå markerer lavningen. Lys gul er moderne anlæg, blandt andet Tunestillingen; lys orange er lergulve; orange er ildsteder og ovne; brun er gruber og grubekomplekser; lys grå er sten; mørk grå er kogestensgruber. Kulturlaget er de større fladedækkende arealer markeret med en svag orangerød farve. Tegning: Anne K. Vestergaard, ROMU.

UDGRAVNINGENS RESULTATER

Kogestensgruber

Nordligst på det største af udgravningsfelterne blev der registreret 370 kogestensgruber. En kogestensgrube er en type anlæg, hvor fyldet primært består af brændte sten og trækul. Det kan enten ses, at fyldet er brændt på stedet, eller at anlæggene er fyldt op med det allerede brændte materiale. I dette tilfælde er der tale om, at man har fyldt hullerne, efter at materialet er brændt. Dette kan ses ved, at undergrunden direkte under anlæggene ikke er varmepåvirket.

Kogestensgruber er ofte ikke særlig dybt gravet ned, hvilket også er tilfældet her. Af denne årsag blev der trukket muld af i to omgange, sådan at vi kunne registrere deres spredning og indbyrdes placering. Kogestensgruberne lå i et større bælte hen over feltet i en omtrentlig øst-vestlig orientering, med en udstrækning der målte 86 x 46 m, og var opdelt i to langstrakte kogestensgrubefelter med tværgående kogestensgruber i strenge, der forbandt de to bælter. Flere af kogestensgruberne, primært i den vestlige del, lå på rækker. Nogle lå på linje, men især snoede de sig i bølger imellem de to langstrakte bælter. Få af kogestensgruberne var let aflange og større end de andre, mens hovedparten var cirkulære og målte 50-80 cm i diameter. Ved en tidligere udgravning øst for udgravningsfeltets nordlige del stødte museet på et lignende kogestensgrubebælte⁵, som med de nyligt fremkomne kogestensgruber formodes at udgøre et større samlet kogestensgrubebælte på i alt 654 anlæg (fig. 3).

FIGUR 3

Kogestensgruberne. Til højre i billedet ses kogestensgrubebælterne fra den tidligere udgravning, ligeledes markeret med mørk grå. Tegning: Anne K. Vestergaard, ROMU.

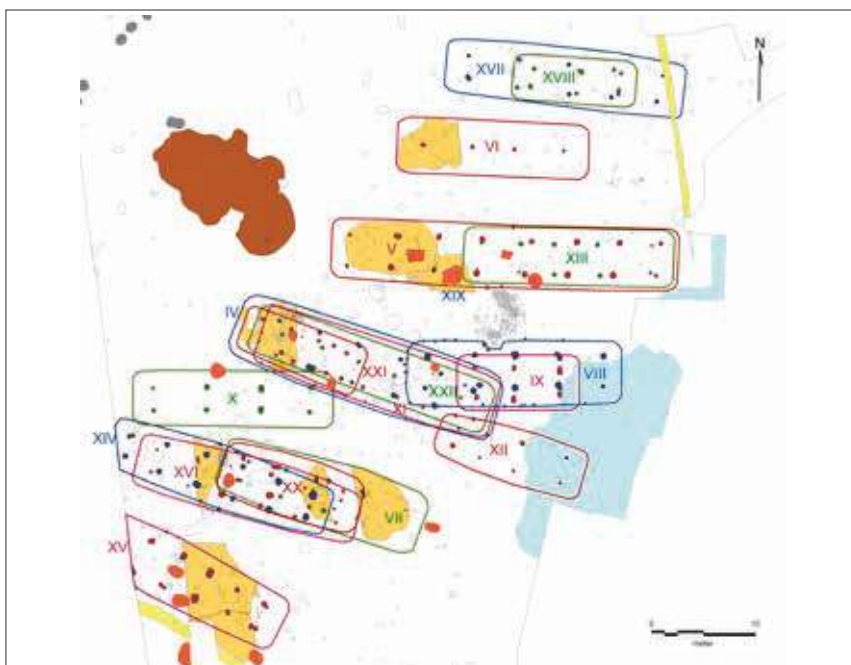
Kogestensgrubers funktion er et omdiskuteret emne. De mest anvendte tolkninger omhandler tilberedning af kød samt rituelle formål. For at blive klogere på vores kogestensgruber må vi se på deres indbyrdes placering. Ved blot fem tilfælde overlapper kogestensgruberne hinanden, og derudover respekterer samtlige anlæg hinanden, hvilket taler for, at anlæggene har været i brug indenfor relativ kort tid, eller at de har været synlige i fladen. Et andet interessant aspekt er, at kogestensgruberne ligger med en afstand på 16-26 m fra bebyggelsen med en svag krumning omkring. Ved en formodning om samhörighed med kogestensgruberne fra den tidligere udgravning, der kunne ¹⁴C-dateres til ældre og yngre, romersk jernalder, tyder det på, at aktiviteterne ved kogestensgruberne bør knyttes til bebyggelsen syd for. Hvis man antager at samtlige kogestensgruber har været i brug indenfor relativt kort tid, virker det utænkeligt, at man har tilberedt kød i så store mængder. Her bør der formentlig ses på andre tolkninger, om end en rituel funktion er svær at bevise arkæologisk.

Sammenholdt med den jernalderbebyggelse, vi normalt finder på Sjælland, skiller Stålmosegård sig ud.

Bebyggelsen på Stålmosegård

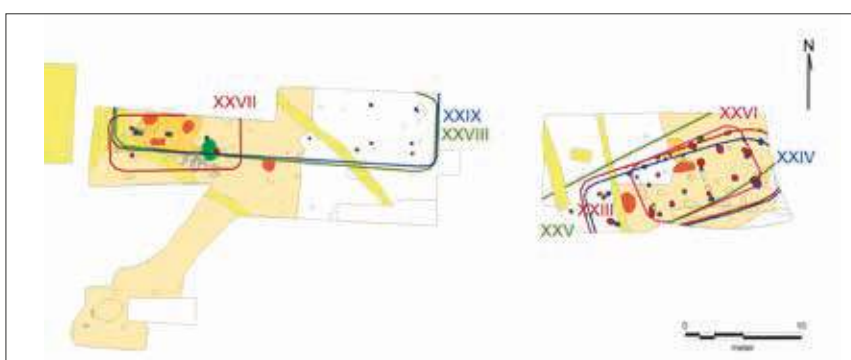
Sammenholdt med den jernalderbebyggelse, vi normalt finder på Sjælland, skiller Stålmosegård sig ud. Både i bevaringsgrad, dens placering i et tykt kulturlag og når man ser på lokaliteten i en bredere kontekst. På lokaliteten ses, at der er forskellige hustyper samt forskellige bygningstræk, der går igen ved flere af huskonstruktionerne.

Et markant bygningstræk var tilstedeværelsen af lergulve. På pladsen kunne der erkendes ti lergulve (fig. 4 og 5). To steder kunne det ses, at gulvene delvist overlappede hinanden, og et enkelt sted, at det erstattede et ældre gulv fra et hus i en tidligere fase. Ellers var gulvene blot bevaret i en enkelt fase. Med undtagelse af hus VII og XV kunne det ses, at gulvene lå i husenes vestlige ende, hvilket tolkes som beboelsesenden. Gulvene var ikke bevarede som faststampede lag, sådan som det ses på nogle af de mere velbevarede, jyske lokaliteter⁶, derimod fremstod de som lysere, leropblandede plamager i kulturlaget. Blot omkring ildstederne kunne de ses som mere regulære gulvlag (fig. 6), hvilket kunne tyde på, at der senere har

FIGUR 4

Markering af husene IV- XXII på felt 2. Lysbeblå markerer lavningen. Lys gul er moderne anlæg; lys orange er lergulve; orange er ildsteder og ovne; brun er grubekomplekser; lys grå er sten; mørk grå er kogestensgruber.
Tegning: Anne K. Vestergaard, ROMU.

FIGUR 5

Markering af husene XXIII-XXIX på felt 3 og 4. Lys gul er moderne anlæg, blandt andet Tunestillingen; lys orange er lergulve; orange er ildsteder og ovne; lys grå er sten; grøn er en brønd. Kulturlaget er de større fladedækkende arealer markeret med en svag orangerød farve. Tegning: Marion Ree og Anne K. Vestergaard, ROMU.

været en høj aktivitet på stedet, der kan have forstyrret gulvlagene, hvis ikke ubrændte lergulve blot er svære at se i kulturlag.⁷

I ni af husene kunne der registreres et ildsted, hus I, IV, V, XIII, XIX, XXIII/XXIV, XXVI, XXVIII og XXIX. Disse ses i husenes vestlige ende og er oftest let aflange i husenes længderetning med afrundede hjørner. De er opbygget med et lag af større marksten nederst, derpå et lag af mindre flinteskårer og øverst et lag af gulbrunt ler, der oftest er rødbrændt på brugsfladen (fig. 6). I forbindelse med husene I, V og XIX kunne ses stolpehuller nedgravet i eller ved ildstedet. Hvor stolperne i hus V og XIX kan være fra senere aktiviteter, synes stolperne ved ildstedet i hus I med større sikkerhed at høre til de aktiviteter, man forventer ved madlavningen over et ildsted; eksempelvis ophæng til stegespyd eller lignende (fig. 7).

Ved fem af husene kunne der registreres en form for brolægning, hus I, V, VIII, XIV og XXVIII/XXIX. I hus I kunne brolægningen ses som et opholdsrum i husets vestlige del (fig. 7). Brolægningen var omhyggeligt konstrueret mellem to sæt tagbærende stolper og var mere eller mindre lagt helt ud til væglinjerne. Centralt på brolægningen var der opbygget et ildsted med tilhørende stolpehuller. Brolægningen har tidligere været fremme i dagens lys, ved udgravningen i 1982.⁸ Dengang blev det registreret, at der mellem stenene var et lag af faststampet, gult ler. Kun enkelte steder kunne dette registreres ved udgravningen i 2014.

Ved udgravningen blev der i kulturlaget fundet en større koncentration af sten indenfor et område ved husene på felt 2. Ved muldafrømningen viste

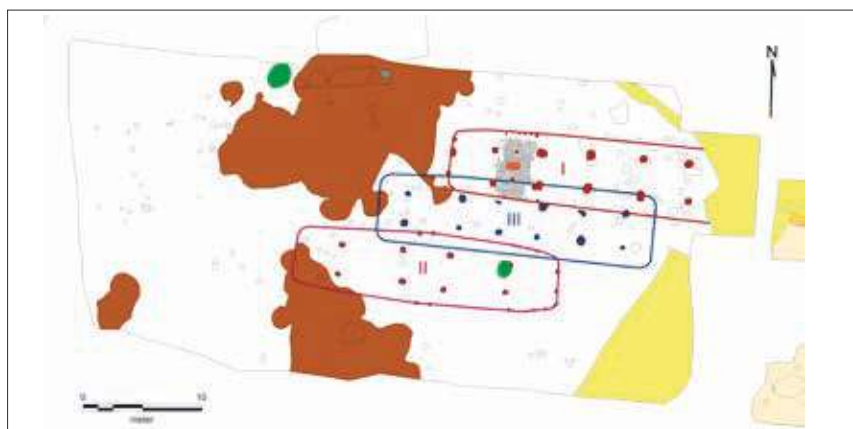

FIGUR 6

Tværsnit af ildstedet i hus IV. Rest af gulvlaget ses på ildstedets venstre side i form af et lag gulbrunt ler, mens et yngre stolpehul skærer ildstedet på dets højre side. Foto: ROMU.

det sig, at stenene var placeret i forbindelse med indgangspartierne til hus V og VIII (fig. 8). Stenene lå ikke så pænt som ved brolægningen i hus I, men det kan skyldes de senere forstyrrelser, der formentlig har været på pladsen og/eller eventuelt genbrug af stenene. Ved hus XIV kunne små koncentrationer ved indgangene ses, både indenfor huset og lige udenfor huset. Det er muligt, at disse bør tilskrives andre aktiviteter, men ved gennemgang af konstruktionerne på stedet syntes det påfaldende, at de lå placeret lige ved indgangsstolpehullerne. Det sidste indgangsparti ses ved hus XXVIII/XXIX, der tolkes som et hus i to faser. Som ved hus V og VIII ses en lignende placering af stenene i forhold til huset (fig. 5). Det skal dog noteres, at indgangen ved hus XXVIII ville føre direkte ind til ildstedet, hvilket virker usandsynligt i forhold til, hvordan man har kunnet bevæge sig rundt i rummet. Indgangen bør nok i højere grad tilskrives hus XXIX.

Flere af husene på lokaliteten ses genopført. Dette ses på forskellig vis, nogle steder har man rykket huset få meter og bibeholdt husets orientering, som ved hus I, II og III (fig. 7). Andre steder har man genopført på samme grundplan som det tidligere hus. Dette ses ved, at man har genanvendt placeringen fra det tidligere hus, sådan som det eksempelvis ses ved hus V og XIII samt VIII og IX (fig. 4). Ved hus XXIII og XXIV har man sågar valgt at placere husene så tæt på den oprindelige placering, at flere af stolpehullerne ses delvist gravet ned i et tidligere stolpehul. Her tolkes det dog som en genopførelse af hele huset, da vægforløbet også ses opført på ny, og ikke blot som udskiftning af de gamle stolper.

FIGUR 7

Markering af husene I-III på felt 1. Hus I ses med brolægning og ildsted. Lys gul er moderne anlæg, Tunestillingen; orange er ildsted; brun er grubekomplekser; lys grå er sten; grøn er brønde. Tegning: Anne K. Vestergaard, ROMU.

Husene på pladsen kan opdeles efter funktion; beboelseshuse og økonomibygninger eller småhuse. Ved tilstedeværelse af lergulve må det formodes, at man har opholdt sig i huset i længere tid ad gangen, og hvis der dertil ses et ildsted, og at huset er relativt stort, må det formodes, at det har været anvendt til beboelse. Fra lokaliteten skal fremhæves tre eksempler på beboelseshuse; hus I, IV og V. Hus I har delvist bevaret vægforløb, brolægning med lergulv anlagt på eller imellem stenene samt et ildsted (fig. 7).

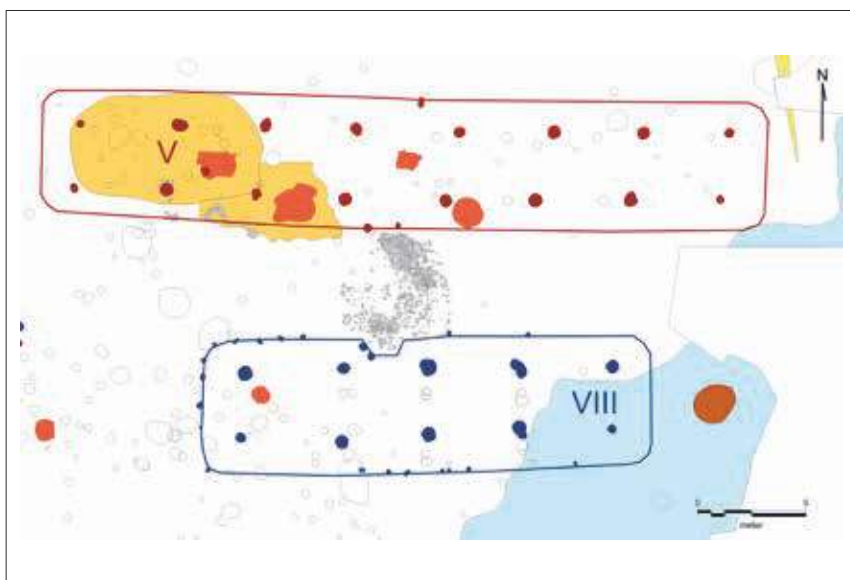
Toskibede huse er i sig selv ikke usædvanlige, men typen er sjælden for tiden omkring romersk jernalder, hvilket disse formodes at være fra.

Den østlige ende af huset skæres af det nyere forsvarsværk, Tunestillingen, så husets fulde længde kan ikke fastslås. Dog formodes det, at huset har været 5,6 m bredt og over 20 m langt. Hus IV har bevaret lergulv i den vestlige ende med et ildsted, der har været opbygget, så det var hævet over gulvniveau. Huset formodes at have været 6 m bredt og 24 m langt. Hus V er det største hus på pladsen. Der ses et lergulv i den vestlige ende af huset, ligeledes med ildsted. Ved udgravning kunne registreres en samling sten i kulturlaget. Disse har været placeret i forhold til indgangsstolpehullerne, således at de har fungeret som udvendig indgangsbrolægning ved den sydlige indgang til huset (fig. 8). Huset har været 5,8 m bredt og over 30 m langt. På pladsen ses også mindre bygninger af en type, som man ville karakterisere som økonomibygninger eller småhuse. Hus IX og XVIII er begge huse, der hverken har bevarede vægstolper eller andre bevarede konstruktionsdetaljer (fig. 4). De har også begge blot tre sæt tagbærende stolpehuller i deres tagbærende konstruktion, hvilket giver nogle relativt små bygninger. Det skal ikke kunne afvises, at man har kunnet bo i disse, men set i sammenligning med de større huse virker dette usandsynligt.

Udover disse konstruktioner ses også konstruktioner, der skiller sig ud fra normen. Som tidligere nævnt, ses to huse med bevaret gulv i hhv. den østlige ende og hele husets udstrækning, hus VII og XV. Dette tyder på, at den typiske formodning om at man har boet i husenes vestlige ende,

og haft husdyr i den østlige ende, ikke nødvendigvis altid er korrekt. Dertil kunne der også registreres to konstruktioner, der tolkes som toskibede huse, VI og XXII, hvor hus VI har haft lergulv i den vestlige ende (fig. 4). Konstruktionerne er tolket som huse ud fra de tagbærende stolpehullers dimensioner, konstruktionernes orientering i forhold til den øvrige bebyggelse samt deres placering på pladsen. Toskibede huse er i sig selv ikke usædvanlige, men typen er sjælden for tiden omkring romersk jernalder, hvilket disse huse formodes at være fra.

Huskonstruktionerne på lokaliteten er dateret ved brug af ^{14}C -datering, hustypologisk datering og efter dateringen på genstandene fundet i laget med gulvene. Bebyggelsen dateres overordnet til tiden sen, førromersk jernalder-ynge, romersk jernalder, med den velbevarede bebyggelse til tiden omkring år 0. Detektorfundene fra lokaliteten tyder dog på en aktivitet på stedet, som går hele vejen op igennem jernalderen. Desværre har det ikke været muligt at kortlægge en bebyggelse fra den yngre jernalder, da de yngste stolpehuller ses nedgravet i et stratigrafisk højere niveau end de ældre stolpehuller. Dertil har fyldet i stolpehullerne haft samme farve som kulturlaget. Disse faktorer har haft indflydelse på, hvorvidt det var muligt at erkende en eventuel yngre bebyggelse på lokaliteten.

FIGUR 8

Hus V og VIII på felt 2, med bevaret indgangsbrolægning. Lyseblå markerer lavningen; lys gul er moderne anlæg; lys orange er lergulve; orange er ildsteder og ovne; brun er en grube; lys grå er sten. Tegning: Anne K. Vestergaard, ROMU.

Ovne

På pladsen blev der også erkendt flere rødbrændte lerkopper i kulturlaget, som tolkes som resterne af ildsteder og ovne. De regulære ildsteder kunne knyttes til husene eller lergulvene heri, mens ovnene lå placeret i områderne nær husene.

Samlet er der registreret tre ud af otte mulige ovne. Ovnenes opbygning er ikke så stringent som ildstedernes. Her kunne et lag af større sten registreres i bunden. Herover ses et cirkulært lag stærkt rødbrændt ler, der synes kollapsede over ovnens bund. Fælles for samtlige ovne er deres placering lige uden for eller i væglinjen til flere af huskonstruktionerne. Enten har ovnene været anvendt indenfor aktivitetsområdet uafhængigt af konstruktionernes placering, eller også kan de have været indbygget i huskonstruktionernes vægforløb.

Kulturlag

Ved afrømning af felt 2, 3 og 4 blev mulden fjernet ned til den fundrige del af kulturlaget. Kogestensgruber, stenlægninger, lergulve, rødbrændte lerplamager og en stor mængde af dyrekogler og keramik fandtes i dette lag. Jordfaste anlæg, som stolpehuller og gruber, var ikke synlige i kulturlagets flade ved afrømning.

Kulturlaget overlejlrede et fossilt muldlag, der var sterilt for fund. Det overlejlrende kulturlag med fund fra jernalderen var 10-15 cm tykt, og herover lå senere tiders kulturlag og moderne muldlag (pløjelag). Samlet nåede lagene over undergrundsniveau op på 1,4 m.

Efter endt registrering af anlæg og fund i kulturlaget, og efter grundig afsøgning med metaldetektor, afrømmedes resten af kulturlaget ned til undergrundsniveau, hvor de dybere stolpehuller og gruber kunne registreres. Kulturlaget synes at være tykkest omkring bebyggelsen på felt to, særligt ved husene op mod den vestlige feltgrænse og nede i lavningen. Dette tyder på, at der er akkumuleret store mængder forgængeligt materiale i og omkring bebyggelsen på pladsen, særligt ved de huse der synes at være blevet genopført i mange faser.

Gruber og brønde

På udgravningens fire felter blev der undersøgt tre brønde, fire gruber, to grubekomplekser og derudover endnu to mulige grubekomplekser.

Brøndene var typisk med relativt rette sider og med bundlag, der ved udgravningen stadig trak vand eller var yderst fugtige. To af brøndene formodes yngre end bebyggelsen fra romersk jernalder, både ud fra deres placering, der skærer anlæggene fra bebyggelsen, men også ud fra de fund, der er gjort i brøndfylden, der henfører opfyldningen af brøndene til yngre jernalder.

Ved udgravningen blev flere gruber og grubekomplekser undersøgt. Enkelte af disse, A505 og A1017, var fyldt op med affaldsmateriale i form

af dyreknogler og keramik fra tiden sen, førromersk jernalder/romersk jernalder. Gruberne kan have fungeret som materialegruber, som senere er blevet fyldt op med affald fra tidens husholdning, sådan som det ofte ses på fortidens bopladser.

Fund

Udgravningen omfatter i alt 1.707 inv.nr. Hvert nr. kan dog dække over flere genstande eller fragmenter. Fundlistens mest omfangsrige kategorier er keramik og dyreknogler, derudover er der mange metalfund i form af jern såvel som sølv og kobberlegeringer.

Keramik og ler

Størstedelen af denne kategori består af fragmenter af lerkar, men der er også rester af en zoomorf ildbuk i letbrændt ler, fragmenter af lerklining samt andre former for brændt ler.

Et bemærkelsesværdigt fund er ildbukken (opx9), facetteret og udsmykket med dyrehoved (fig. 9). Dyret lader til at være en vædder. Ildbukken blev fundet under gulvniveauet i hus VII og kan betegnes som et husoffer. Den kan ses i museets nye oldtidsudstilling.

Skår af lerkar omfatter knap 550 inv.nr., hvor mange kan dække over adskillige fragmenter. Samlet betragtet giver skårene indtryk af at være bopladskeramik, som skal dateres til den ældre del af jernalderen med hovedvægt på sen, førromersk jernalder og romersk jernalder. Materialet rummer mange karakteristiske rand- og profilformer, som har potentialet for en mere forskningsbaseret gennemgang.

FIGUR 9

Dyreformet ildbuk. Blot hoved, krop og det ene ben er bevaret. Foto: Cille Krause, ROMU.

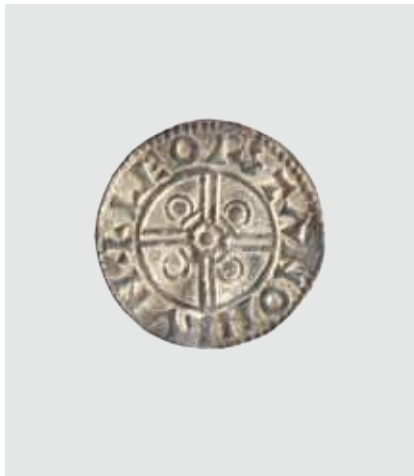

FIGUR 11
Fibel med tredimensionel fremstilling af et langhus. Foto: Ole Malling.

Metalfund

Størstedelen af denne kategori er jernfund. Heraf er en ikke ubetydelig del knivblade, hvoraf mindst 28 kan udskilles. To jernfibler fra RJ (opx 186, opx196) pådrager sig særlig interesse samt en lansespids (opx179) og en sværdpommel (opx181) fra 900-tallet. Andre genstandskategorier er en saks (opx50), en del mejsler samt søm og nagler.

Sølvmaterialer består primært af hele og ituklippede sølvmønter, der blev fundet som et samlet skattefund i kulturlaget. Mønterne er ikke alle numismatisk bestemt, men den foreløbige gennemgang peger på at, der er tale om mønter fra det tidlige 1000-tal præget i Danmark, England og Rusland (fig. 10).

FIGUR 10

Mønt fundet ved udgravningen. Foto: ROMU

Bronze- og kobbergenstande omfatter bl.a. et antal fibler. Fiblerne kan dateres til to overordnede perioder, romersk jernalder (fx trompetfibel opx19), og yngre, germansk jernalder/tidlig vikingetid (fx to pladefibler, opx178 og opx32). Desuden blev der også fundet en pincet (opx180) samt fragmenter af bronzekar (fx opx49, opx166). Af bemærkelsesværdig interesse er to stykker fra yngre, germansk jernalder - vikingetid, nemlig pladefiblen opx32 med en plastisk fremstilling af et langhus (fig. 11) og det tungeformede hængesmykke opx553 med en antropomorf figur, der river sig i håret.⁹ Mange af metalfundene kan ses i museets nye oldtidsudstilling i Roskilde.

Dyreknogler

Faunamaterialet er ikke gennemgået med henblik på artsbestemmelse, dog kunne en del knogler bestemmes til får/ged, ko og svin. Da materialet først og fremmest kommer fra kulturlaget må en eventuelt analyse siges at være af begrænset relevans på grund af lagets brede dateringsramme. Det vil ikke være muligt at afgøre, hvilken periode de pågældende dyreknogler er fra.

Tunestillingen

I den østlige del af felt 1 fremkom en mindre del af Tunestillingen, som før er fremkommet ved udgravningerne i Vindinge. Anlægget på feltet er en del af skyttegraven fra Københavns landbefæstning, opført i årene 1915-18. Museet har før undersøgt mindre dele af skyttegraven, og det var derfor ikke en prioritering ved denne udgravning.

KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING

Vindinge er et område med særdeles høj menneskelig aktivitet igennem flere forhistoriske perioder.¹⁰ Flere af lokaliteterne ved Vindinge by skiller sig ud fra det øvrige sjællandske materiale, og her er Stålmosegård i særdeleshed en bemærkelsesværdig lokalitet.

Ved udgravningerne over sommeren 2014 og foråret 2015 udgravedes en bebyggelse fra tiden sen førromersk til romersk jernalder med i alt 29 huskonstruktioner. Husene på pladsen er yderst velbevarede efter sjællandske forhold med både brøllægninger, ildsteder og gulvlag, hvilket må tilskrives de gode bevaringsforhold i det op til 1,4 m tykke kultur- og muldlag. Med de tykke kulturlag på pladsen og den koncentrerede bebyggelse samlet på ét sted synes det nærliggende at tolke pladsen som en landsby fra sen førromersk til romersk jernalder. Dette står i kontrast til det ellers mere spredte bebyggelsesmønster, der ses på Sjælland i denne tid. Fremtidige undersøgelser af arealerne op til lokaliteten vil givetvis støtte op om denne hypotese.

Det tyder på, at man i jernalderen har haft en social hierarkisk opdeling med magtcentre jævnt fordelt.

Til aktiviteterne omkring bebyggelsen skal det større kogestensgrubefelt formentlig tilknyttes. Kogestensgrubefeltet kan nok tilknyttes kogestensgruberne, der blev registreret under en tidligere udgravning.¹¹ Her blev kogestensgruberne 14C-dateret til ældre romersk-ynge romersk jernalder. Kun 5 af de 370 kogestensgruber overlapper hinanden, og det må derfor antages, at disse er blevet brugt indenfor en relativ kort tidsperiode. Det er også muligt, at de har ligget synlige i landskabet og derved været brugt over nogle årrækker. Kogestensgrubernes funktion er stadig usikker.

Igenem de sidste mange årtier er der udgravet en del bopladser og gravpladser på Østsjælland. Det tyder på, at man i jernalderen har haft en social hierarkisk opdeling med magtcentre jævnt fordelt. Denne magtstruktur ses tydeligt i yngre romersk jernalder, hvor det nærmeste center ses ved Brøndsgår blot 5 km øst for Vindinge.¹² Udviklingen af disse magtstrukturer må dog have haft en begyndelse i de forudgående tidsperioder, og det er her, at Vindinge er af stor interesse. Med en bebyg-

gelse, der har ligget kontinuerligt på samme plads igennem århundreder, må lokaliteten have haft en vis betydning i sin samtid. Det er da også her, at tilstedeværelsen af de flere hundreder kogestensgruber er interessant. Disse tyder på, at man i jernalderen har samledes i større antal på lokaliteten. Om man har mødtes med et politisk, religiøst eller socialt formål er endnu ikke til at konkludere. Vindinge og omegn må dog siges at udgøre et område, der er af stor interesse for både arkæologien, forståelsen af landsbyernes opståen og samfundets udvikling.

ADMINISTRATIVE DATA OG UDGRAVNINGERNES FORLØB

Roskilde Museum, nu ROMU, havde det faglige og administrative ansvar for udgravningen. Udgravningen fandt sted i medfør af museumslovens § 27, og udgifterne blev derfor afholdt af bygherre.

Udgravningerne blev gennemført med museumsinspektør Ole Thirup Kastholm som udgravningsansvarlig. BA Anne Kirstine Vestergaard stod for den daglige ledelse ved udgravningen af felt 1-2, assisteret af cand. mag. Katrine Ipsen Kjær, stud. mag. Marion Ree, stud. mag. Andreas Grundtvig Binder, BA Ingeborg Sæhle, stud. mag. Jonas Jæger og arbejdsmand Niels Nielsen. Udgravningen af felt 3-4 blev gennemført med BA Marion Ree som daglig udgravningsleder, afløst af BA Anne Kirstine Vestergaard i ferieperioden. Dertil assisterede cand. mag. Olga Sjøstrand Nakling, stud. mag. Veronica Liv Johansen og arbejdsmand Mano Kosa. Samtlige studerende er fra afd. for Forhistorisk Arkæologi, Københavns Universitet.

Opmålingen blev fortrinsvis udført af Anne Kirstine Vestergaard og Marion Ree. Desuden medvirkede detektorfolkene Carsten Westergaard, Tommy H. Olesen, Tobias Bondesson, Iohannes Sundberg, Håkan Svensson, Mauritz Tchikai samt Thor Holmboe. Stud. mag. Lizette Lysholt Salge stod for efterfølgende indtastning af fundmaterialet. Ved udgravningerne assisterede Axel Nielsen med sin gravemaskine, hvilket var til stor hjælp for arkæologerne i felten.

Sagens faglige og administrative akter opbevares i ROMUs arkiv under j.nr. ROM 555. Slots- og Kulturstyrelsens j.nr. er 15/00162 og 2014-7.24.02/ROM-0003.

Udgravningerne fandt sted i dagene fra den 19. juni til den 12. september 2014 samt 26. maj til 19. juni 2015. Vejret var for det meste solrigt og meget varmt, men var af og til afbrudt af dage med kraftigt skybrud.

Arbejdet skabte stor opmærksomhed i Vindinge og blev besøgt dagligt. Da skoleferien ophørte i 2014, blev det arrangeret, at skoleklasser fra Vindinge Skole måtte komme forbi på aftalte tidspunkter til en mindre rundvisning. Udgravningen blev desuden besøgt af en gruppe nye arkæologistuderende fra Københavns Universitet. Endelig besluttedes det, at afholde et åbent hus-arrangement til sidst i forløbet, hvor lokale og interesserede kunne få lov til at se og spørge ind til arbejdet.

UDGRAVNINGSMETODE, DOKUMENTATION OG MÅLESYSTEM

På baggrund af forundersøgelsens resultater blev der afsat fire felter. Til afrømning af muld anvendtes en bæltegravemaskine med en rabatskovl på 2 m ved felt 1 og 2 og en maskine med en 1,5 m bred skovl til felt 3 og 4. Der blev trukket jord af ned til det fundrige kulturlag og efter endt registrering af anlæg heri, blev det sidste kulturlag trukket af til undergrund, hvor de øvrige anlæg registreredes.

De kulturhistoriske anlæg blev indridset i fladen med skovl og markeret med bambuspinde. Til registrering af anlæg i fladen er der både anvendt GPS, Totalstation samt udlagt lokale målesystemer til tegning i fladen. Efter indmåling/tegning af fladen blev anlæggene nummereret fortløbende, begyndende med A200 efter anlægsnummereringen fra udgravningen i 1982.¹³ Snitning af anlæg blev primært foretaget med spade og sekundært afrenset med graveske. Enkelte større anlæg blev snittet med minigraver eller gravemaskine.

Anlæggene blev tegnet på millimeterkvadreret tegnefolie i 1:10, enkelte i 1:20. Ildsteder og stenlægninger blev registreret vha. tegneramme eller foto i lod.

Snitte tegningerne og plantegningerne er nummereret fortløbende. Udvalgte anlæg blev fotograferet med digitalt spejlreflekskamera. Her er der tale om profiler og anlæg, der indgik i en konstruktion, eller som på anden måde skilte sig ud. Billederne er lagret i JPEG-format.

Ved afrømningen af mulden, både i kulturlagsniveau og i undergrunds-niveau, blev der afsøgt med metaldetektor på felterne og i bunkerne. På den vestlige del af felt 1, hvor møntskatten blev fundet, blev bunkerne spredt ud i lag af 15 cm tykkelse og grundigt gennem søgt med detektor.

I fladen kunne erkendes op til 6 x 11 m store områder, hvor fyldet var opblandet med gult ler, og disse blev tolket som mulige gulvlag. Ved samtlige gulve blev, udlagt krydsbalke, således at gulvlag kunne registreres i fladen samtidig med, at der blev bibeholdt profiler, hvor gulvenes stratigrafi kunne observeres.

Da kogestensgruberne ved den tidligere udgravning blev undersøgt grundigt, blev disse anlæg nu blot registreret i fladen, og et udvalg af jordprøver blev udtaget. Der blev desuden udtaget jordprøver fra udvalgte stratigrafier, tagbærende stolpehuller og anlæg til 14C-datering.

De indmålte data og fladetegningerne er efter endt udgravning data-plejet i AutoCad 2011 og MapInfo 12.0. Ved brug af GPS er anvendt en horisontal georeferering i Euref 89 UTM zone 32 og vertikalt i DVR 90. Fund- og anlægslisterne er indtastet i Access-databaser.

NOTER

¹ Christensen 1983, 11-15.

² Lund Hansen 1974.

³ Høj 2011; Kastholm 2015a.

⁴ Vestergaard 2014.

⁵ Vestergaard 2014.

⁶ Knudsen og Rindel 1989; Runge 2009; Vestergaard 2016, 43-45.

⁷ Watt 2009, 24.

⁸ Christensen 1983.

⁹ Kastholm 2015b.

¹⁰ Lund Hansen 1974; Christensen 1983; Høj 2011; Kastholm 2015b;
Vestergaard 2016.

¹¹ Vestergaard 2014.

¹² Boye, Ethelberg og Lund Hansen 2009.

¹³ Christensen 1983.

LITTERATUR

Boye, L., Ethelberg, P., og U. Lund Hansen (eds.), 2009: *Dansk konklusion. I: Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Kroppedal. Studier i Astronomi, nyere tid, arkæologi. Vol. II. København. 403-408.

Christensen, T. 1983: Vindinge – en oversigt over de nyeste udgravninger. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1982, 11-26.

Høj, M. 2011: Stålmosegård – a cemetery from the Late Roman Iron Age. In: Boye, L. (ed.): *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*. Nordiske Fortidsminder, Series C, Volume 8, 249-251. Copenhagen.

Kastholm, O. T. 2015a: Stålmosegård – Afsluttende udgravning af en gravplads fra yngre, romersk jernalder. Kulturhistorisk rapport. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 2014, 169-183.

Kastholm, O. T. 2015b: En hårriver fra vikingetiden. Nyt fra udgravningerne i Vindinge. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 2014, 76-94.

Knudsen, S. A. og P. O. Rindel. 1989: Selager – en sjælden velbevaret jernalderlandsby. *Mark og montre*, 1989, 5-15.

Lund Hansen, U. 1974: Mellem-neolitiske jordgrave fra Vindinge på Sjælland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1972, 5-66.

Runge, M. 2009: *Nørre Hedegård. En nordjysk byhøj fra ældre jernalder*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.

Vestergaard, A. K. 2014: Kulturhistorisk rapport: Kogestensgruber og jernalderbebyggelse i Vindinge. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 2013, 133-145.

Vestergaard, A. K. 2016: Stålmosegård, en velbevaret bebyggelse fra ældre jernalder – en undersøgelse af bebyggelsen, dens kulturlag samt af udvalgte komparative lokaliteter. Kandidatspeciale i Forhistorisk Arkæologi ved Københavns Universitet.

Watt, M. 2009: *Beretning om og evaluering af resultaterne af sondageundersøgelserne på bornholmske jernalder- og vikingetidsbopladser med bevarede kulturlag*. Kulturarvsstyrelsen.

TIDSTABEL FOR DE KULTURHISTORISKE RAPPORTER

År	Periode	Betegnelse
1500	Nyere tid	NYERE TID
1050	Middelalder	MIDDELALDER
900	Vikingetid	YNGRE JERNALDER
775	yngre	
800	ældre	
530	Germansk jernalder	ÆLDRE JERNALDER
375	yngre	
160	ældre	
Kr.f.	Romersk jernalder	ÆLDRE JERNALDER
500	yngre	
	ældre	
	Førromersk jernalder	ÆLDRE JERNALDER
	Yngre bronzealder	BRONZEALDER
	VI	
	V	
1000	IV	BRONZEALDER
	Ældre bronzealder	
	III	
	II	ÆLDRE BRONZEALDER
	I	
1700		
2400	Senneolitikum	YNGRE STENALDER
2800	Stridsøksekultur	
	Enkeltgravskultur	
	Mellemneolitikum B	YNGRE STENALDER
	Grubekeramisk kultur	
	Tragtbægerkultur	
3200	Mellemneolitikum A	YNGRE STENALDER
3900	Tragtbægerkultur	
	Tidlig neolitikum	
5400	Ertebøllekultur	ÆLDRE STENALDER
6800	Kongemosekultur	
9000	Maglemosekultur	
10.000	Ahrensburgkultur	ÆLDRE STENALDER
11.500	Brommekultur	
12.000	Federmesserkultur	
12.000	Hamburgkultur	ÆLDRE STENALDER

■ Byens centrum i 1000 år ■ Fra begravelse til bebyggelse i Højby, Lejre

■ En velbevaret jernalderboplads i Vindinge ■ Et middelalderhus ved Læderstræde i Roskilde

FORFATTERE

EKSTERNE

H.L. Algreen-Petersen,

bestyrelsesformand for Roskildefonden 1976-86

Poul Bjerager,

projektmager og nationalparkchef 2003-16

ROMU

Anne Kirstine Vestergaard,

projektansat, arkæologi

Bo Jensen,

tidligere projektansat, arkæologi

Cille Krause,

museumsinspektør, arkæologi

Henrik Bo Nielsen,

direktør

Iben Bækkelund Jagd,

vicedirektør

Jesper Langkilde,

museumsinspektør, arkæologi

Julie Nielsen,

projektansat, arkæologi

Katrine Ipsen Kjær,

projektansat, arkæologi

Laura Maria Schütze,

museumsinspektør, nyere tid

Louise Dahl Christensen,

museumsinspektør, formidling

Mette Høj,

overinspektør, samlinger

Mia Ramsing Jensen,

museumsinspektør, formidling

Naomi Hainau Pinholt,

museumsinspektør, formidling

Ole Thirup Kastholm,

overinspektør, arkæologi

Palle Østergaard Sørensen,

museumsinspektør, arkæologi

Unn Gelting,

konservator

ROMU ER

ROSKILDE MUSEUM | FREDERIKSSUND MUSEUM | LEJRE MUSEUM
RAGNAROCK | SANKT LAURENTIUS | TADRE MØLLE | LÜTZHØFTS KØBMANDSGÅRD
HÅNDVÆRKS Museet | DOMKIRKEMUSEET | GL. KONGSGÅRD

WWW.ROMU.DK